

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

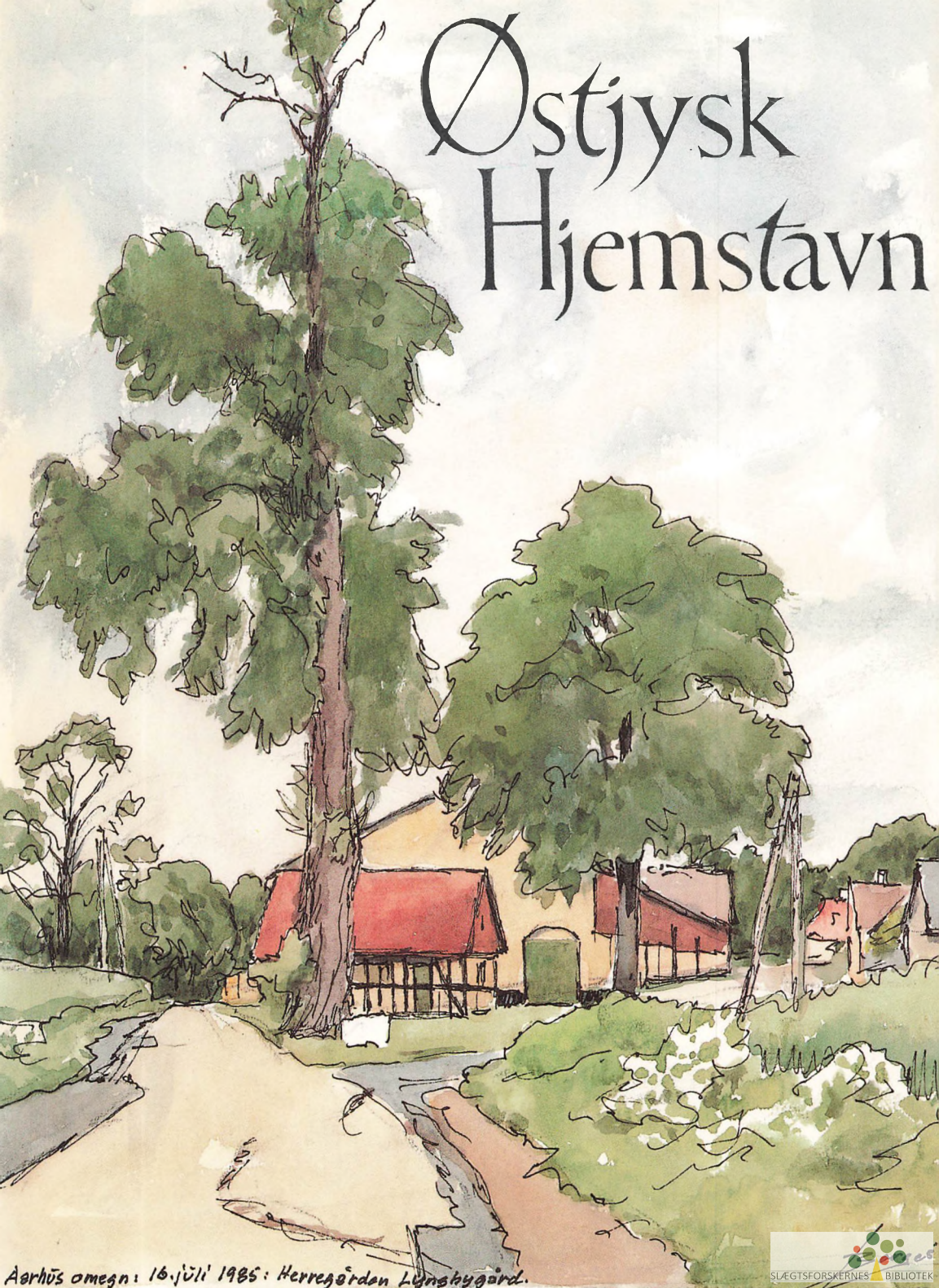
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjysk Hjemstavn

Aarhüs omegn: 16. juli 1985: Herregården Lønshøjgård.

ØSTJYSK HJEMSTAVN

51. ÅRGANG

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

1986

UDGIVET MED TILSKUD FRA:

Andelsbanken, Århus.

Bikuben, Århus.

Den almindelige Brandforsikring.

Handelsbanken, Århus.

Kreditforeningen Danmark.

Mundelstrup Mejeri.

Nykredit, Århus.

Provinsbanken, Århus.

S. D. S., Århus.

Århus Oliefabriks fond for almene formål.

Hadsten Kommune.

Hørning Kommune.

Odder Kommune.

Ry Kommune.

Århus Kommune.

Fotosats og tryk: A/S Skanderborg Amtsbogtrykkeri.

Omslagsbillede: Lyngbygaard malet af Harald Borges.

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

I kommission hos forlaget Aros.

ISSN 0108-3570

FORORD

Der er i de senere år opstået mange geografisk afgrænsede lokalhistoriske samfund og arkiver, hvor der ofte udfoldes stor og meget nyttig aktivitet. En så bredt dækkende forening som »Østjysk Hjemstavnsforening« har i denne sammenhæng to muligheder. Der kan opstå en konkurrencesituation. Det ønsker vi på ingen måde, og det søger vi at undgå. Vi kan modsat møde et ønske om samarbejde, og det er, hvad vi mest af alt er interesseret i. Vi giver plads for referater fra arkiver og museer, og vort primære mål er at bringe bidrag fra lokale områder ud til en stor læserskare i hele vort store område.

Et fornemt eksempel herpå har vi i år i konservator Kirsten Trampedachs beretning om afdækning af helt usædvanlig sjældne og velbevarede kalkmalerier i Mårslet kirke. Afdøde borgmester Bernhard Jensen havde planer om at beskrive en gammel vej, men nåede det ikke. Vi har formået den mand, som var Bernhard Jensens væsentligste kilde, til selv at berette om den gamle vej. Der er oplysninger om det gamle Hundslund og en beretning om to helt usædvanlige kvindeskæbner. Der er nye oplysninger om en tragisk jernbaneulykke for 110 år siden, bevaret i et håndskrevet manuskript, opdaget af en flittig forsker og sammenholdt med oplysninger fra presse og tjenstlige rapporter fra 1876.

REDAKTION

Redaktør *Aage Domino*
Overlærer *J. S. Thomsen*
ansvarshavende.

Der er en kyndig gennemgang af et af de smukke skovområder ved Silkeborg, og en fagmand på området gør rede for udviklingen i det realkreditsystem, vi alle er så afhængige af, specielt med henblik på Østjylland.

To landsbydreng, som blev kendte og agtede Århus borgere og hver på sin måde kom til at præge udviklingen i byen, har fået en kort biografi i årbogen. Vi er ofte tilbøjelige til at glemme den fortid, der ligger os allernærmest. Uddrag af en dagbog fra egnen nordvest for Århus viser, hvor hurtigt udviklingen er gået i så kort et åremål.

29. aug. 1943 blev Horsens Statsfængsel besat af tyske tropper. En embedsmand tager os med »inden for murene«, og samtidigt får vi til sammenligning beretning om et lignende »besøg« af fremmede tropper i 1864. Artikelserien slutter med et tilbageblik i anledning af foreningens 50 års beståen. Der er anmeldelse af litteratur om Østjylland samt korte beretninger fra arkiver og museer.

Det er vort håb, at det er lykkedes at give årbogen et så både lødigt og tilpas varieret indhold, at den må blive læst med interesse.

Jens Sigurd Thomsen

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENINGENS BESTYRELSE

Forretningsudvalg:

Formand: fru Karen Margrethe Sørensen
Ormslevvej 432, 8260 Viby J.

Næstformand: assurandør N. P. Boye-Nielsen,
Sandbygård, 8382 Hinnerup.

Kasserer: godsejer J. A. Pontoppidan,
Constantinsborg, 8260 Viby J.

Sekretær: arkivleder Johanne Methling,
Løjenkjærvej 8, 8300 Odder.

Smedemester Søren Bach,
Emborgvej 3, Gl. Ry, 8680 Ry.

Øvrige medlemmer:

Gårdejer P. Holm Jensen, Terp.

Godsejer Erik Kjær, Ristrup Hovedgård.

Direktør B. Knie-Andersen, Charlottenlund.

Overlærer P. Friis Kristiansen, Venge.

Branddirektør Carl A. Laursen, Knebel.

Museumsinspektør dr. phil. Erna Lorenzen, Århus.

Erhvervsvejleder Birte Voigt Lund, Viby J.

Landsretssagfører E. Lund-Sørensen, Årslev.

Museumsinspektør H. J. Madsen, Mundelstrup.

Handelsmand Tage D. Rasmussen-Bushøj,
Højbjerg.

Overlærer J. S. Thomsen, Viby J.

Æresmedlem:

Museumsinspektør dr. phil. Erna Lorenzen, Århus.

her skele det

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord	3
Oversigtskort, indholdsfortegnelse	5
Forfattere	7
Mårslet kirkes romanske kalkmalerier <i>af Kirsten Trampedach.</i>	9
Bidrag til Hundslunds historie <i>af Anne Marie Skovfoged.</i>	21
Den glemte vej <i>af Tage Rasmussen-Bushøj.</i>	31
Jernbaneulykken ved Hansted 1876 <i>af Sv. Nørregaard Hansen.</i>	38

Det er ganske vist <i>af Bente Helgren Breiner.</i>	48
Silkeborg Vesterskov <i>af Thomas Johansen.</i>	53
To Århus borgere <i>af J. S. Thomsen.</i>	64
Realkredit i Østjylland <i>Af Bent Knie-Andersen.</i>	69
Hans Pedersens dagbog <i>af Aage Schøler.</i>	78
Den tyske besættelse af Statsfængslet i Horsens <i>af Th. Møller.</i>	86
Et tilbageblik <i>af J. S. Thomsen.</i>	95

Fra Østjyllands kulturfront:

Litteratur om Østjylland <i>af Kjeld Elkjær.</i>	101
Lokalhistoriske arkiver:	
Lokalhistorisk arkiv for Gjern kommune <i>af Else Marie Lindblom.</i>	105
Hadsten kommunes lok. hist. arkiv og samlinger <i>af Børge Jensen.</i>	105
Hinnerup Egnsarkiv <i>af Aage Schøler.</i>	106
Molsbibliotekets lokalhistoriske arkiv <i>af Carl A. Laursen.</i>	107
Nørhald egnsarkiv <i>af Peter Østergaard.</i>	107

Purhus kommunes lokalhistoriske arkiv 108 <i>af Jytte Nielsen.</i>	Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup 114 <i>af Svend Nielsen.</i>
Rosenholm Egnsarkiv 109 <i>af Søren Sloth Carlsen.</i>	Djurslands Museum og Dansk Fiskerimuseum, Grenaa 114 <i>af Bjarne Flou.</i>
Skejby-Lisbjerg-Ølsted sognearkiver 110 <i>af P. Holm Jensen.</i>	Gl. Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum 115 <i>af Vibeke Nielsen.</i>
Solbjerg lokalhistoriske arkiv 111 <i>af Johanne Methling.</i>	Odder Museum 116 <i>af Inger Tolstrup.</i>
Sønderhald Egnsarkiv 111 <i>af Vibeke Nielsen.</i>	Rye Træskomuseum 117 <i>af Søren Bach.</i>
Egnsarkivet i Veng 112 <i>af Peter Friis Kristiansen.</i>	Skanderborg Museum 118 <i>af Helle Reinholdt.</i>
Museer:	Østjysk Hjemstavnsforening 120
Clausholm 113 <i>af Henrik Berner.</i>	Personregister 123
	Stedregister 126

FORFATTERE

Bente Helgren Breiner født i Ebeltoft 1940, student 1961, studier i geologi ved Århus, Københavns og Islands universiteter. Rejser i Europa, bosat fire år i Island, læser oldislandsk på Århus universitet.

Svend Nørregaard Hansen, født i Ørup, opvokset i Attrup, begge i Rosmus sogn. I mejerilære 1929. Efter 43 år som mejerist og mælkehandler nu fra 1972 ved Horsens Museum. Foruden slægts- og lokalhistorie særlig interesseret i den historiske topografi, specielt i de gamle vejes forløb.

Thomas Johansen, født 1924 i Silkeborg, student 1943, bibliotekar ved Statens Biblioteksskole 1953. I perioder ansat ved bibliotekerne i Slagelse, Søllerød og Tårnby. Fra 1969 fagleder ved Danmarks Biblioteksskole. Litterær virksomhed: »Værk og dokument«, 2. udgave 1985, og diverse faglige artikler.

Bent Knie-Andersen, født i Horsens 1942. Cand. oecon. fra Aarhus Universitet 1968. Underdirektør i Jyllands Kreditforening til 1977; nu direktør i forsikrings-selskabet Alm. Brand, København. Medlem af Folketinget 1975-77.

Th. Møller, født 1901 i Viborg, 1922 kontorassistent på Horsens Straffeanstalt, 1934 fuldmægtig, 1942 fængselsbogholder, 1961 fængselsforvalter, fra 1936 medlem af »Våbenhistorisk Selskab«, 1966-75 i præsidiet, 1980 æresmedlem, 1970-74 redaktør af »Våbenhistorisk Tidsskrift«. Forfatter til »Gamle danske Militærvåben« 1963, 2. sml. 1976, 3. sml. 1977, i en periode kompagnichef i hjemmeværnet, 1961 medlem af »Skånes vapenhistoriske Förening«, 1985 æresmedlem. 1967 Ridder af Dannebrogordenen, har ydet bidrag til »Østjysk Hjemstavn« årg. 1956, 1960 og 1964.

Tage D. Rasmussen-Bushøj, født 1910 i »Bushøjgård« i Skåde, oplært ved landbruget, ophold på Beder Ungdomsskole og Malling Landbrugsskole, en årrække tørvefabrikant og handelsmand – er fra en række forfædre på egnen og fra et langt liv på samme egn i besiddelse af betydelig lokalhistorisk viden, som såvel museer som skribenter ofte har draget nytte af.

Aage Schøler, er født på Hår Nedergård ved Hinnerup i 1917. Uddannet som landmand. Ophold på Vestbirk Højskole og Slingerup Landbrugsskole. Ejer af forskellige landbrug indtil overtagelsen af Hår Nedergård, fra 1947 som forpagter og siden 1963 som ejer. Oprettede i 1971 Hår Camping på en del af jorden.

Anne Marie Skovfoged, født 1916 i Skørping. Husmoder. Ansat ved Horsens-Odder jernbane 1949-62. I 1977 udgivet »Omkring bybrønden« (bidrag til Odders bygningsmæssige historie 1800-1900) og i 1982 »Sten- og billedhuggerarbejder i Rathlousdals Have«.

Jens Sigurd Thomsen, født 1914, opvokset på Vejleegnen, udlært ved landbruget, lærereksamen fra Århus Seminarium 1943 og samme år ansat ved Århus skolevæsen. Har i mange år arbejdet med lokalhistorie og slægtsforskning, især i det gamle Koldinghus Len og i de senere år egnen syd og vest for Århus.

Kirsten Trampedach, født 1948 på Sjællands Odde. Fra 1970 arbejdet på Nationalmuseets restaureringsværksted, 1977 afgang som konserveringstekniker fra Kunstakademiets Konservatorskole med speciale i kalkmaleri. Har fra 1977 arbejdet med restaurering af kalkmalerier for Nationalmuseet.

Mårslet kirkes romanske kalkmalerier - et mesterværk fra middelalderen.

af Kirsten Trampedach

Mårslet kirke ligger ca. 12 km. syd for Århus, og hører til egnens største landsbykirker. Kirken består af kor og skib fra

1100-tallet, og er bygget af granitkvadre og marksten. I senmiddelalderen er tårn i vest og våbenhus i syd kommet til.

Mårslet kirke: Korets vestfag efter restaurering.

Da kirken skulle kalkes indvendigt i 1976, opdagede man farvespor på korets nordvæg, og Nationalmuseet blev straks kontaktet. Dette skulle vise sig at blive anledningen til, at vi i dag i Mårslet kan se det fineste og mest velbevarede vægmaleri fra tiden o. 1200, vi har i Danmark. Men der skulle gå en rum tid, fra vi foretog vore første undersøgelser i 1977, til malerierne stod færdigrestaurerede i 1985, idet der dels skulle skaffes midler til at få det gjort, og dels skulle restaureringen indpasses i konservatorernes arbejdsprogram.

Malerierne er placeret på kirkens nordvæg, som på grund af de senere indbyggede hvælv (o. 1500), er adskilt af en hvælvpille i to fag. Under undersøgelsen koncentrerede vi os om østfaget, idet der på vestfaget var opsat et stenepitafium i 1700-tallet. Det var i første omgang hensigten kun at istandsætte østfaget og bevare epitafiet, omkring hvilket der var malet et draperi på kalklag, der lå over det underliggende romanske maleri. Men da arbejdet blev påbegyndt i 1985, viste det sig hurtigt, at en frilægning af vestfaget var nødvendig. Det draperi, der var malet i tilknytning til epitafiet, sad så løst, at det kun kunne bevares, hvis vi foretog en fastlægning af det. Og hvis vi fastlagde det, kunne dette ikke ske uden at ødelægge det underliggende romanske maleri, hvilket blev den direkte årsag til beslutningen om at nedtage epitafiet og aftrække draperiet. Hvordan det lod sig gøre, vil blive beskrevet senere.

Man må forestille sig, at koret i 1100-tallet har stået med fladt loft, og at malerierne har dækket alle vægge. På grund af en senere ombygning af triumfbuen samt

indsætning af to større vinduer i sydvæggen, hvoraf det østre atter er blevet muret til, kan vi ikke forvente at finde malerier de pågældende steder, men vi formoder, at der er en mulighed for at gøre fund på østvæggen. En undersøgelse dér vil først blive iværksat, når kirken skal kalkes indvendigt næste gang.

Nordvæggens billeder skal således ses som en del af en oprindelig større sammenhæng af fortællinger. Væggen er inddelt i 3 zoner: kronfrisen, hovedfrisen og lavfrisen, hvor motiverne skal læses fra vest mod øst.

Mårslet kirke: Korets østfag efter restaurering.

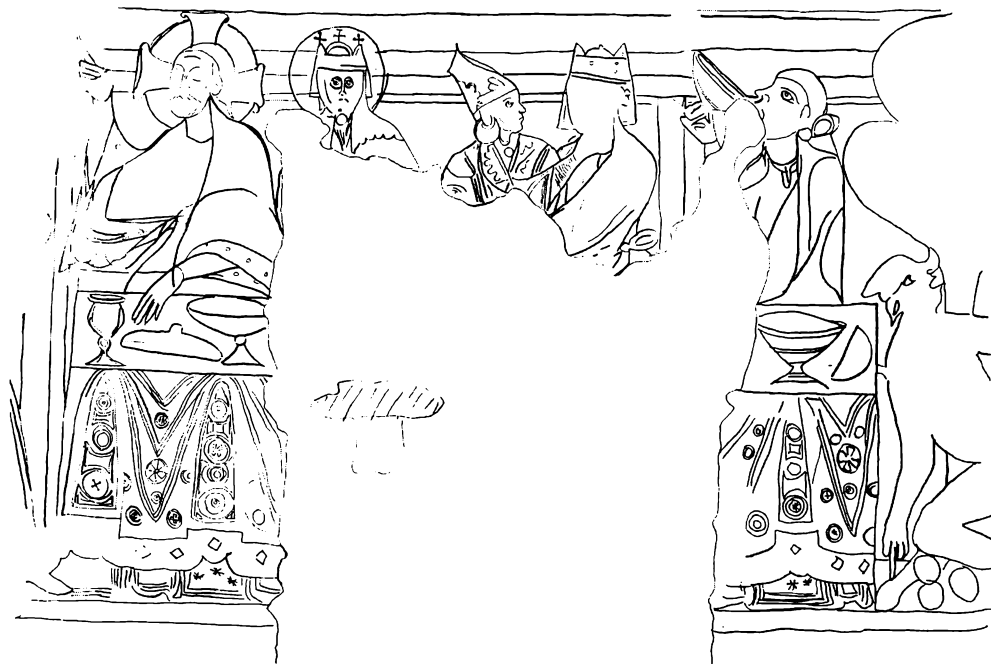
Beskrivelse af motiverne.

Kronfrisen består af en mæanderbort afbrudt af rundbuefelter, hvori der er indsat figurer. I vestfaget ses en mandsperson i kort opslidset grøn kofte og med hjelm på hovedet. Han bærer et træ. I østfaget griber eller slynger en mand - ligeledes iført en kort opslidset kofte - en hest ved halen.

Hestens hoved ses i det nederste venstre hjørne, og den har benene trukket op under bugen. Længst mod øst er, delvist dækket af hvælvet, den bagerste del af en hest, som er i fuldt firspring mod øst. Hvad disse figurer skal symbolisere, ved vi ikke, men de kan evt. tolkes som tegn på styrke. På grund af de senere indsatte hvælv er en del af kronfrisen ikke synlig nede i koret, men kan delvis ses over hvælvet. Der er bl. a. et felt mellem manden med træet og manden med hesten, der viser to heste med ryttere (?) - muligvis en skildring af et væddeløb.

Hovedfrisen, der er den mest betydningsfulde og samtidig den største af de 3 friser, fremstiller hændelser i Kristi liv begyndende med skildringen af brylluppet

i Kana, som er fortællingen om en bryllupsfest, hvor man udgår for vin, hvorfor Kristus forvandler vand til vin. Desværre er en større del af dette motiv blevet brudt ned under opsætningen af epitafiet i 1700-tallet. Men heldigvis er de vigtigste partier for forståelsen af motivet bevaret. Ved et opdækket bord sidder Kristus længst mod vest og løfter sin hånd i en velsignende gestus, hvorved vandet forvandles til vin. Kristus bærer korsglorie, og hans dragt, der oprindeligt har stået i en stærk grøn (eller blå) farve, er dækket af en lys kappe med mørk kokker bort forsynet med ornamenter i blå og rødt. Til venstre for Kristus sidder Maria med krone og glorie. Hun bærer et kort hvidt slør samt et længere, som ender i en tunget kant nede på

Mårslet kirke: Kalke af hovedfrisen i vestfaget.

Mårset kirke: Kalke af hovedfrise i østfaget.

skuldrene. Hendes klædning er blå. En halsklud er samlet med et stort rundt spænde. Til forskel fra de øvrige figurer i dette motiv er Maria malet en face (forfra). Brudeparret er placeret næst efter Maria. Parret sidder med ansigterne vendt mod hinanden. Brudgommen holder med sin venstre arm om brudens liv og med den højre om hendes skulder. Hun sidder med højre hånd rakt op under hans hage. Brudens hovedbeklædning er meget særpræget - nærmest af orientalsk karakter. Den består af to diademhalvdele om pande og nakke. Inden i diademmet ses en høj lys puld. I øret hænger en stor halvmåneformet ørering, og omkring halsen ser man en svag antydning af et halsbånd, hvori der er et elipseformet vedhæng - en smykkesten

(?). Hun har, som Maria, en halsklud, som er holdt sammen med et rundt spænde, svarende til Marias. Dragtens brede krave er smykket med bladornamentik. Brudgommens krone har indsatte smykkesten og kort nakkeklæde. En eventuel mønstring af hans kappe er gået tabt. Som afslutning på motivet sidder mundskænken for enden af bordet mod øst. Han er barhovedet og iført en grøn dragt med lys kappe, som er samlet med et rundt spænde, hvorved kappen danner en fold ved nakken. Han smager på vinen af en bred drikkeskål med fod. Bordet er opdækket med en drikkepokal og to fade - ved det ene ligger låget ved siden af - hvori der er fisk. Den halvmåneformede genstand kan være brød, men dens lysrøde farve med

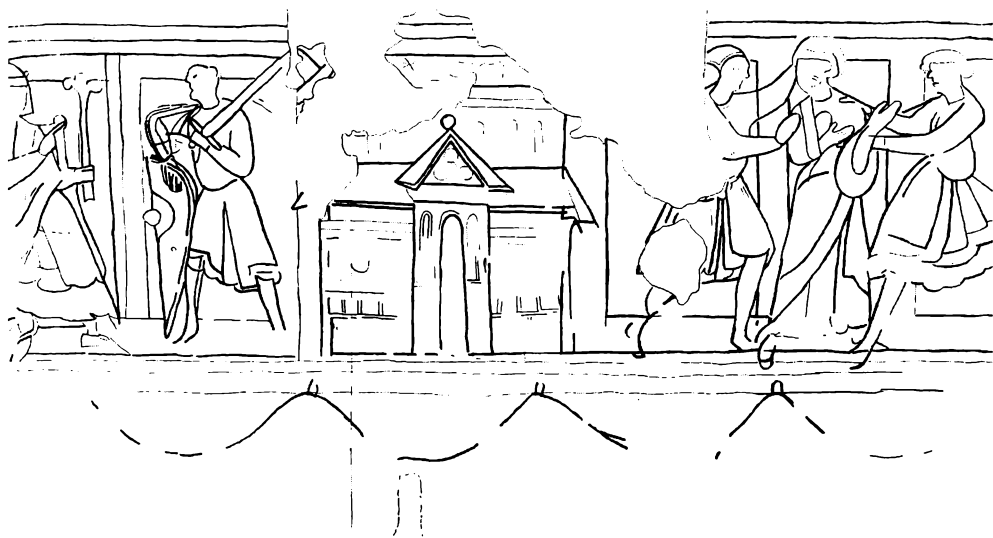
mørkere rød kerne kan betyde, at det er et stykke frugt - en melon (?). Bordklædet består af en lys underdug, over hvilken der ligger et rigt ornamenteret, mørk okkerfarvet bordtæppe.

Uden nogen angivelse af scenskift begynder straks efter brylluppet i Kana motivet, der fortæller om fristelsen i ørkenen, hvor djævelen uden held forsøger at friste Kristus 3 gange. Den røde djævel ligger halvt på knæ under træet, og under ham ses de tre stene, som han ville have Kristus til at forvandle til brød. Bag murens skjuler Kristusfiguren sig.

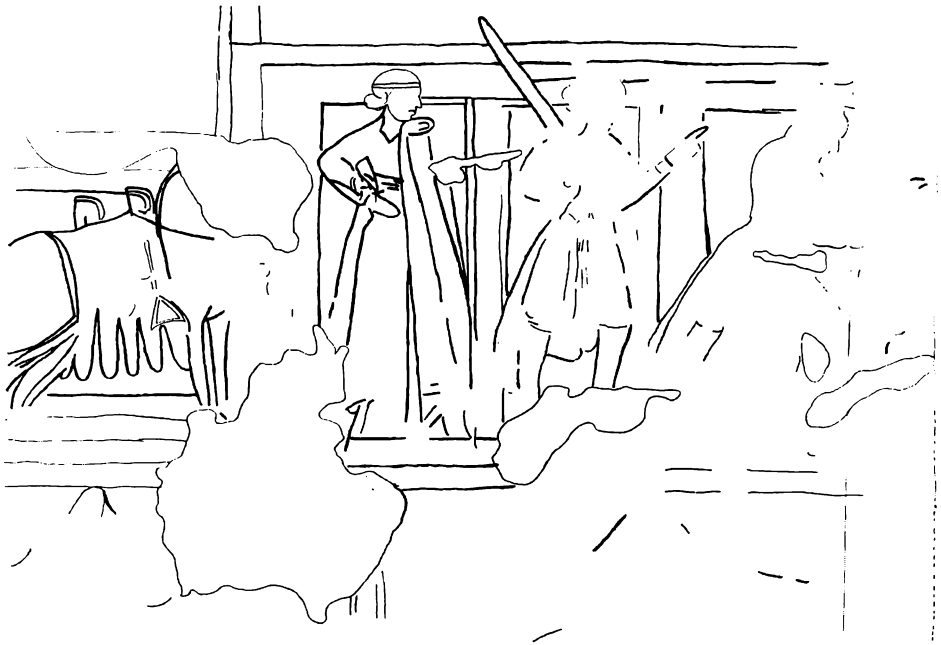
I Østfaget sidder et romansk vindue, som var blevet tilmuret i forbindelse med hvælvsbygningen. Det blev åbnet, og afslørede foruden en intakt vinduesramme, lige så gammel som kirken, en malet dekoration i vinduesåbningen, der er helt enestående i sin bevaringstilstand. Ornamentikken består af planteslyng på en rød bund.

Blade optræder parvis i gult, grønt og lyserødt snoet omkring andre bladpars stængler. Indimellem er malet småblomster i hvidt. Det romanske vindue har sandsynligvis udgjort afslutningen på motivet med fristelsen i ørkenen.

Scenen i østfaget er muligvis et af Kristi undere - det, der fortælles om helbredelsen af hovedsmandens søn. Med ryggen mod vinduet står Kristus vendt mod 3 personer. Han har korsglorie svarende til den i vestfaget og med den venstre hånd holder han om en flig af den okkergule kappe. Over den fodlange hvide kjortel bærer han en grøn, der når til knæet og har okkerfarvet bræmmekant. Den højre hånd har han løftet i en velsignende gestus, der er rettet mod den forreste mandsperson. Han er halvt vendt mod Kristus og holder sin højre hånd op foran brystet. Måske peger han på de personer, der følger ham. Han har hjelm på hovedet, og er ikklædt kjortel og

Mårslet kirke: Kalke af lavfrisen i vestfaget.

Mårslet kirke: Kulke af lavfrisen i østfaget.

kappe, hvis farver desværre er forsvundet. I sin venstre hånd holder han om hæftet på et langt slagsværd, der når til jorden. Næstfølgende figur står ligeledes vendt mod Kristus. Han holder højre hånd under hagen, og med den venstre om hæftet på et krumsværd. Desværre er denne person temmelig nedbrudt. Hovedbeklædningen er forsvundet. Vi kan dog se, at hans kappe har været okkergul, mens ganske få spor af blå indikerer, at kjortlen har haft denne farve. Af den sidste figur er kun ansigtet bevaret og lidt af en okkergul klædning.

Lavfrisen byder på de største vanskeligheder med hensyn til fortolkning. Billedrækken begynder fra vest med en figur, der er delvist dækket af en hvælvpille. Denne figur er en hersker, der sidder på en

trone med et scepter i sin venstre hånd, medens han med den højre peger på en kriger, der står foran ham. Herskeren bærer en gul krone, og dragten har efter de sparsomme farverester at dømme været grøn (blå ?) med okkergule kantbræmmer. På fødderne har han sko med bagkappe og en nedslidsning ved vristen. Krigeren foran herskeren står med ansigtet i profil vendt mod denne. I sin højre hånd holder han et stort skjold, der er tilspidset for enden, rundt foroven og anbragt med siden til beskueren. Det når fra brystet ned til jorden. Over skulderen holder han i sin venstre hånd et sværd. Han er iført kort opslidset kjortel, der formentlig har været grøn. Mod øst afgrænses feltet af en bygning eller et bygningskompleks, der midtfor er udstyret med en indgangsportal,

hvori der er indsat to højtsiddende vinduer på hver side af porten. Den scene, der følger efter bygningsværket, skildrer en tilfangetagelse. To mandspersoner, der er iført knælange, vide kjortler, griber fat i en hvidhåret, ældre mand med glorie, som står i midten. Han bærer en lang, lys kjortel.

I østfaget er lavfrisen i en temmelig dårlig bevaringstilstand. Mindst beskadiget er hesten under det romanske vindue. Den er hvid med rødt, fliget sadelklæde og sadel med stighbøjle. Desværre er hestens hoved gået tabt. Foran hesten står en ung ridder iført en lang kappe og med hjelm på hovedet. Næst efter ham følger endnu en stående mandsfigur med et sværd over skulderen og længst mod øst endnu en figur, af hvilken kun sparsomme rester er bevaret. Han ser ud til at stå foroverbøjet.

Fortolkningen af lavfrisen er meget usikker, men sandsynligvis er der tale om en helgenlegende, og de enkelte scener stemmer for såvidt overens med beretningen om apostlen Paulus' martyrium. I Rom omvendte Paulus mange til kristendommen, hvilket vakte kejser Neros vrede i en sådan grad, at han beordrede Paulus pågrebet og halshugget. Paulus var riddernes skytshelgen, og da malerierne er blevet til i en tid, hvor det ikke skortede på opfordringer til krig i Guds navn, er Paulus' martyrium en nærliggende udlægning af motivet i Mårslet.

Billedfrisen er forneden afsluttet med et draperi, ophængt i ringe.

Maleriernes teknik:

Hvordan er middelalderens vægmalerier blevet til i teknisk henseende? Det kan vi

kun gisne om, da vi i Danmark ikke har skriftlige kilder, som beretter om middelaldermalerens arbejdsmetoder. Derfor er de iagttagelser, vi gør under restaureringsarbejder, meget væsentlige i vor indsamling af viden om maleriernes tekniske

Mårslet kirke: Detalje af bygningsmørtlen i vestfaget. Maleren har forhugget bygningsmørtlen for at få et bedre forbandt til malepudsen. Under en aflang overligger til venstre i billedet ses det kvadratiske bomhul, hvori der er indmuret en sten med mørtel svarende til malepudsen.

opbygning. Når vi står overfor et maleri, der har været restaureret undertiden op til flere gange, kan det ofte være vanskeligt at skelne mellem middelaldermalerens hånd og konservatorens, og ældre restaureringsrapporter beretter i højere grad om stilistiske og kunsthistoriske iagttagelser og indeholder kun få oplysninger om maleriernes opbygning. Derfor er malerierne i Mårslet, der er urørte og samtidig af meget høj kunstnerisk såvel som teknisk kvalitet, et væsentlig bidrag til vort kendskab til middelaldermalerens arbejde.

Da maleren kommer til kirken, står korets vægge med en glittet puds, hvor bygningsstenene, de groft tilhugne granitkvadre, er imiteret med indridsninger i bygningsmørtlen. Under opsætningen af stenen har mureren udrettet vægfladen med den mørtel, der er kvældet ud i fugerne, og de markante vandrette sammenpudsninger viser, at denne bearbejdelse er sket for hvert et eller to skift, hvor mørtlen endnu er temmelig fugtig. Måske angiver sammenpudsningerne, hvad mureren har opført på en dag. Bygningsmørtlen er stærk og meget kalkholdig og tilsat et lerholdigt fyldmateriale, som giver den for romanske mørtler så karakteristiske brunlige farve. Et bomhul, som er synligt i området med bygningsmørtel i vestfaget, har sandsynligvis været anvendt til murens stillads.

Da maleren kommer til kirken, kan han benytte bomhullerne til sit stillads, og hans

Mårslet kirke: Vestfag. Detalje optaget med skråtfaldende lys, der viser en tydelig sammenpudsning i malepudsen.

første opgave bliver at gøre vægfladen jævn og brugbar til at male på. Arbejdet består i at lægge en fed malepuds op i vandrette baner i hele væggens længde, begyndende ovenfra og glitte den omhyggeligt. Ser man med skråtfaldende lys på væggen, kan man tydeligt se sammenpudsningerne, eksempelvis i dugen på bryllupsbilledet og i båndet, der adskiller lavfrisen fra hovedfrisen. Mørtlen, der bruges til malepudsen, er meget lig bygningsmørtlen, men adskiller sig fra denne ved at indeholde et finere fyldmateriale, som gør glitningen lettere at udføre. At væggen ikke pudses op på en gang skyldes, at maleren ønsker at male sine billeder i en teknik, hvor lokalfarven (bundfarven) lægges på den endnu fugtige puds og afbindes med denne: freskoteknik. Men før dette sker, afmærkes billedfriserne med vandrette streger ved hjælp af en udspændt snor, der er vædet med rød farve og svirpes ind på væggen. Bueslagene, som indrammer figurerne i kronfrisen, angives med et halvcirkelslag, udført efter samme princip, som når man konstruerer et cirkelslag med en passer. I figuren i kronfrisen i vestfaget ses tydeligt et hul efter »passerbenet« i bueslagets centrum. Figurer, mæander, indramninger og andre vigtige billedelementer angives meget detaljeret i rødt med pensel. Hvor man i ældre romansk maleri f. eks. kun angiver hovedformen, udstrækker fortegningen her sig til også at omfatte tegning af øjne, næse og mund. Hvor omhyggeligt maleren har arbejdet med sit oplæg, viser de mange rettelser, han har foretaget for at opnå et optimalt resultat. Det forekommer endog, at han har ændret en figurs placering: betragter

man nøje Marias ansigt i bryllupscenen, ser man en underliggende, spejlvendt fortegnings af brudens ansigt og hovedbeklædning.

Når fortegningsen er færdig i et område, der svarer til en »bane« malepuds, pålægges lokalfarven og en grå baggrundsfarve, bestående af en blanding af kalk og trækulssort. Enkelte steder bruges gul okker som baggrund for figurerne. Lokalfarverne er som regel anvendt i deres rene form. Dog er de lyse farver såsom lysgrøn, lysrød og karnationsfarverne (hudfarver) dannet ved at tilsætte det rene pigment kalk, men blanding af forskellige farver forekommer ikke.

Væggen er nu færdigpudset, og alle lokalfarverne lagt på, og tidspunktet er nået, da detaljer, ornamenten, konturer og den stærkt blå baggrund males med pigmenter tilsat et bindemiddel, som hidtil ikke har kunnet identificeres. Da disse tilføjelser ikke afbindes under pudsens optørring, efterlader de ofte kun få spor, men udsmykningen i Mårslet er en af de få undtagelser, hvor mange af disse enkeltheder er bibeholdt. Hovedparten af vore romanske malerier står idag kun med lokalfarven bevaret. At maleriet ikke er fuldført i freskotechnik, skyldes fortrinsvis, at flere af de pigmenter, der anvendes i denne sidste fase af arbejdet, ikke tåler kalk som bindemiddel.

Ser vi på malerens palet, har hans valg af pigmenter været temmelig begrænset. Malerierne domineres af de røde og gule jordfarver, fordi disse, tillige med trækulssort, er de mest stabile i freskotechnik. Dertil kommer kunstigt fremstillede grønne og blå kobberpigmenter, som er for-

Mårslet kirke: Vestfag. Detalje af Kristus og Maria. I Marias krone skimtes fortegningsen til brudens hovedbeklædning.

holdsvis ustabile. Førstnævnte oxiderer og bliver sort, hvilket eksempelvis ses enkelte steder i mæanderborten. Det blå kobberpigment ændrer sig til grøn, og det er yderst sjældent, det bevares i sin blå form, hvilket gør det umuligt at afgøre, hvorvidt maleren oprindeligt har brugt grønt eller blåt. Det er derfor usædvanligt, at vi i Mårslet fandt det blå kobberpigment intakt enkelte steder i mæanderen.

Den rødgule mønje og den røde cinnober er ligeledes kunstigt fremstillede, men meget ustabile, idet de bliver sortbrune til sorte. Mønjen har kun haft en begrænset anvendelse i Mårslet, mens cinnoberen i vid udstrækning har været brugt som slutkontur til figurerne dragter og i mæanderen. Begge pigmenter er benyttet under færdiggørelsen af maleriet, og har været tilsat bindemiddel.

Azurit er et naturligt blåt pigment, som fås fra mineralet azurit. Det er sjældent, vi

ser det i dansk romansk maleri, men i motivet med manden, der bærer et træ, udgør dette pigment den blå farve i mandens hoser. Mere almindeligt er et andet naturligt pigment, den kostbare blå farve, halvædelstenen lapis lazuli - også kaldet ægte ultramarin - som blev udvundet i miner i Afghanistan. Dette pigments værdi svarede til guld. Som udtryk for rigdom er den blå lapis lazuli i vægudsmyndingerne at sammenligne med altertavler og andet inventars kostbare guldbelægninger. Lapis lazuli er baggrunnsfarve i de fleste figurfelter, hvor den tidligere omtalte blanding af kalk og trækulsort er benyttet som undermaling (klangbund).

Maleriernes behandling.

Som tidligere nævnt blev det besluttet at aftrække 1700-talsbemalingen på vestfaget

Mårslet kirke: Vestfag. Stenepitafium med draperibemaling. I øverste østre hjørne ses det underliggende romanske maleri.

med henblik på en genopsætning sammen med stenepitafiet andet steds i kirken. Indledningsvis blev de overliggende kalklag fjernet, og maleriet forsigtigt renset. Da bemalingen var temmelig afsmittende, måtte den fixeres, før den videre proces kunne iværksættes, og for at være sikker på at kunne styre selve aftrækningen uden at beskadige det underliggende romanske maleri, blev draperiet aftrukket i 5 mindre sektioner. Arbejdet indledtes med en sikring af maleriet, hvilket skete ved opklæbning med animalsk lim (harelím) af et lag tyndt, hvidt såkaldt japanpapir og derpå to lag gaze. Da disse lag var tørre efter nogle dages forløb, var maleriet bundet til forsidesikringen, og kunne trækkes af. Skillelaget var de kalkninger, der lå mellem 1700-tals maleriet og det underliggende romanske maleri. Det aftrukne maleri befinder sig nu på Nationalmuseets Bevaringssektion i Brede, hvor det får tilført et nyt bærende underlag, og en genopsætning i Mårslet kirke vil forhåbentlig ske i løbet af 1986.

Det overordnede princip i den istandsættelse af de romanske malerier, som beskrives i det følgende, var at konservere dem og ikke foretage farvemæssige tilføjelser, hverken hvad angår rekonstruktioner eller farveudbedringer af afskallede partier. Dette falder i tråd med vor tids holdning til restaurering af nyfundne kalkmalerier, hvor grundtanken er at overlade dem så autentiske som muligt til eftertiden.

De romanske malerier var dækket af adskillige kalklag, som blev fjernet med specialhamre og skalpeller. Dette arbejde skal udføres med forsigtighed og kræver

megen tålmodighed. Nogle steder var kalklaget meget vanskeligt at fjerne, hvilket sandsynligvis skyldtes, at visse dele af maleriet på et tidligere tidspunkt har været frilagt for atter at blive overkalket. Derved har man fjernet det snavslag, der har ligget som et naturligt skillelag mellem maleri og den første overkalkning. Da kalklagene blev fjernet, kom en tilmuret niche til syne nederst på væggen i østfaget. Den blev åbnet, og i hulrummet lå en lille klinge til et træsværd, en ornamentdel samt en stump af en kridtpibe. Oprindeligt har der sandsynligvis stået et skab i nichen til obearbejdning af kirkens værdigenstande. Af bevaringsmæssige grunde blev nichen såvel som vin-

duesrammen i det romanske vindue atter tilmuret.

Naturligvis er der i de forløbne århundreder sket beskadigelser af malerierne. De største skader - når man ser bort fra den, der fremkom under opsætningen af epitafiet i 1700-tallet - er de, som fugt i murværket har forårsaget. Det var årsagen til, at billederne var så nedbrudte i østfaget, hvor fugttransporterede salte har skubbet farven af, og gjort pudsen porøs. Dertil kom skader, opstået under ombygningen af murkronen, og de mere veldefinerede huller i malepudsen, som blev repareret med en kalkmørtel, der i farvetone svarer til den romanske puds. Området med byg-

Mårslet kirke: Vestfag, kronfrise. Mand, der bærer et træ. Hoserne er malet med azurit. Optagelsen foretaget efter restaurering.

ningsmørtel i vestfaget var af så stor teknologisk interesse, at man besluttede at lade det stå utildækket. For at beskytte det romanske maleris brudkanter, blev de sikret med en tonet kalkmørtel.

De steder, hvor malepuksen sad løs, blev den fastlagt med kalkkasein, som indsprøjtes med injektionssprøjter. I et mindre område i bordtæppet i vestfaget var det endvidere nødvendigt at fastlægge farvelaget, som på grund af en ældre fugtskade havde løsnet sig fra malepuksen. Farvelaget blev fæstnet med et kunstklæbestof i en meget tynd opløsning. Tilsidst fixeredes malerierne med kalkvand - d. v. s., det klare vand, der danner sig oven på kalken,

når den er rørt op, og får lov til at stå, indtil kalken bundfælder sig.

Det er mere end 700 år siden, maleren forlod stilladset i Mårslet kirke, og malerierne har selvfølgelig tabt en del af den oprindelige farvestyrke, og mange af de detaljer, der har givet udsmykningen ekstra liv, er forsvundet. Den besøgende må i dag tage fantasien til hjælp og forestille sig de blå og grønne farver i intensitet tilpasset de røde og gule. Hvis man dertil lægger en rigere ornamentik og endelig som slutfekt de optrukne konturer med den fyrige, røde cinnober, så fornemmer man, hvor prægtigt et skue disse malerier var og den forløbne tid taget i betragtning stadig er.

Litte. henv.

Danmarks kirker: Århus amt.

Nationalmuseets Arbejdsmark 1986.

Danske kalkmalerier. Sen-romanske kalkmalerier 1180-1275

(Planlagt til at udkomme slut.86.).

Bidrag til Hundslunds historie.

af Anne Marie Skovfoged

Forord.

Dette bidrag til Hundslunds historie bygger ikke på nogen systematisk kildelæsning, men på materiale, der var indsamlet til en påtænkt studiekreds over Hundslunds stednavne. Foruden stednavne indeholder materialet en del oplysninger om Hundslund i ældre tid, som muligt kan have nogen interesse og måske inspirere andre til at fortsætte. Her bliver kun tale om meget spredte træk, da jeg foruden nævnte materiale kun har benyttet oplysninger, jeg tilfældigt var i besiddelse af.

Anne Marie Skovfoged.

Barske tider.

I jordebogen for Aakær len 1613-14 ses, at kronen ejede tre gårde i Hundslund, hvis fæstere var Jens Madsen og Niels Rasmussen i samme gård og Rasmus Pedersen og Rasmus Lauridsen i hver sin. Dette er foreløbigt alt, hvad der vides om disse mænd, men måske ved vi noget mere om deres pårørende.

I Merete Birkelund: »Trolldkviden og hendes anklagere,« der er en omarbejdelse af forfatterens universitetsspeciale i historie, fortælles bl. a. om hekseprocesserne 1618 mod Mette Pedersdatter Bagekone i Hundslund, hvis bror hed Rasmus Peder-

sen, og Elli Jenses, der var gift med Jens Madsen i Hundslund. Nu var disse mandsnavne så almindelige, at det ikke behøver være de samme mænd, der var nævnt i jordebogen fem år tidligere, men Hundslund var ikke så stor, den havde ifølge matriklen 1688 kun fem gårde, præstegården iberegnet.

Der skulle meget lidt til at blive anklaget for at være heks, men Elli Jenses klarede dog frisag, mens Mette Bagekone, der nok ikke havde stolet på, at hun ville være lige så heldig, unddrog sig videre retsforfølgelse ved at flygte. Mindre heldig var Maren Andersens Alrøds, en ældre enke fra Hundslund, imod hvem der var så mange »beviser«, at hun blev dømt og henrettet.

Også på andre områder var tilværelsen hård. I 1657 melder tingbogen om så stor misvækst på vårsæden i hele Hads herred, at bønderne ikke kunne avle deres bygsæd igen og af havre kun ganske lidt. De måtte derfor anmode lensmanden om at få foretaget syn på markerne, så der kunne tages tingsvidne på, at de ikke kunne svare deres afgifter.

I tingbogen kan ligeledes følges sagen om den dramatiske session på Åkær i 1659,

hvor bønderne under den svenske besættelse havde fået nok af krigen og nu ikke ville lade deres yngre sønner springe soldat, men holdt dem hjemme fra sessionen. Lensmanden forlangte derfor de unge mænd dømt til døden for ulydighed mod kongen, men det lykkedes bønderne at trække sagen i langdrag, indtil den tilsidst løb ud i sandet, måske på grund af fredsslutningen.

I Hundslund var der tre unge mænd i den værnepligtige alder, Jørgen Espensen, der nu slap for denne gang, Rasmus Hansen, der allerede havde været indkaldt, og Simon Nielsen, der var sognerytter, d. v. s. en ryttersoldat i beredskab, hvis hest og udrustning sognet var pligtig at betale og vedligeholde.

Men også andre oplysninger kan findes i tingbøgerne. I 1657 ses, at Anders Pedersen og Espen Jørgensen boede i samme gård. Espen Jørgensen var formodentlig far til den værnepligtige Jørgen Espensen, der i 1659 opholder sig hjemme hos sin moder, der i mellemtiden må være blevet enke. Anders Pedersen var oldermand, og begge mænd synes at nyde almindelig agtelse. De tager først i hovmål, når arbejdet skal fordeles, deres navne står først på talliestokken, - den stok, hvori blev skåret en fure for hver bøde, den pågældende blev idømt af de andre bymænd, og når der siden var købt øl for bøderne, begyndte man skænken i Anders Pedersens og Espens gård.

Præstegården.

De næste efterretninger stammer fra Herredsbogen 1661, hvori findes præsternes indberetning til biskoppen om de enkelte

embeders indtægter og lejlighedsvis også andre oplysninger.

Præsten i Hundslund, Søren Pedersen Faber, skriver her, at præstegården er en meget ringe gård, ikke bedre end en af de ringeste i byen. Bymarken var delt i fire marker, der hed Bjørnballe mark, Havremarken, Flammemarken og Kirkemarken. I disse markers enkelte fald eller agerskifter havde præsten sine agre imellem bøndernes, hvori han årligt kunne så 5 td. rug, 5 td. byg, 10 td. havre og 2 td. boghvede. Man regnede dengang med et udbytte på 3-5 fold. Af hø avledes 15 læs de to år, men det tredie kun 6 læs. Et læs regnede man til 32 lispund = 256 kg.

Præsten drev tillige nogle agre, der kaldtes Elkær toft. De lå i Oldrup mark på den anden side skelbækken, men blev i 1661 givet til Hundslund kirke af Eske Rasmussens enke i Oldrup som betaling for hendes og hendes salig mands »lejersted« i tårnrummet i Hundslund kirke. Det var på den tid, Oldrup kirke blev nedlagt og sognet lagt under Hundslund.

Åkær ladegård.

Præsten havde dog også andre indtægter end præstegården, bl. a. tiendeydelser af menigheden. I forbindelse hermed skriver han: »Ladegården til Åkær ligger her i Hundslund sogn med sin mark, skov og avling, og folkene til ladegården hørende har deres stolestader både til kvinder og karle her i Hundslund kirke«.

Det er en interessant oplysning vi her får. Den viser, at Åkærs ladegård har ligget i Kærsgårde indtil i hvert fald 1661 og velsagtens på sin gamle plads ved siden af Kjærsgaard borgvold. For hvor ellers, når

det var i Hundslund sogn, og der i den lille bebyggelse Kærsgårde fra gammel tid har været, og stadig var, to almindelige bøndergårde. Men ladegårdens »mark, skov og avling« må dog dengang som nu for størstedelens vedkommende have ligget i Falling sogn.

I 1772 skriver pastor M. Wogelius, at ladegårdens folk stadig har deres stolestader i Hundslund kirke, men siden Søren Fabers tid har de søgt en anden kirke.

Matriklen 1688.

I årene forud for 1688 var hele landet blevet opmålt til en ny matrikel som grundlag for skatteansættelsen.

Af matriklen ses, at Hundslund og Torup drev begge byers marker under et, som om det var een landsby, hvilket ikke var usædvanligt for en moderby og dens torp.

Torpbyerne menes anlagt omkring år 1000, eller fra vikingetid til ind i middelalderen. Efterhånden som en landsby voksede, flyttede nogle af dens beboere ud på udmarken, hvor de anlagde en ny by, og Torup er måske den yngste af Hundslunds mange torper, siden de to byer endnu havde fælles marker. Torup ses første gang nævnt i 1462.

Ved taxeringen til matriklen blev for Jyllands vedkommende al markjord taxeret i 6 klasser, der kaldtes: allerbedst, god, middel, skarp, ond, allerværst, og hvoraf henholdsvis 2, 4, 6, 9, 12 og 16 td. land udgjorde 1 td. hartkorn. Eng blev taxeret efter hvor mange læs hø, der kunne avles, således at der til 1 td. hartk. gik henholdsvis 10 læs mærskhø, 16 læs enghø, 24 læs kær- eller skovhø, eller 32 læs mose-star-

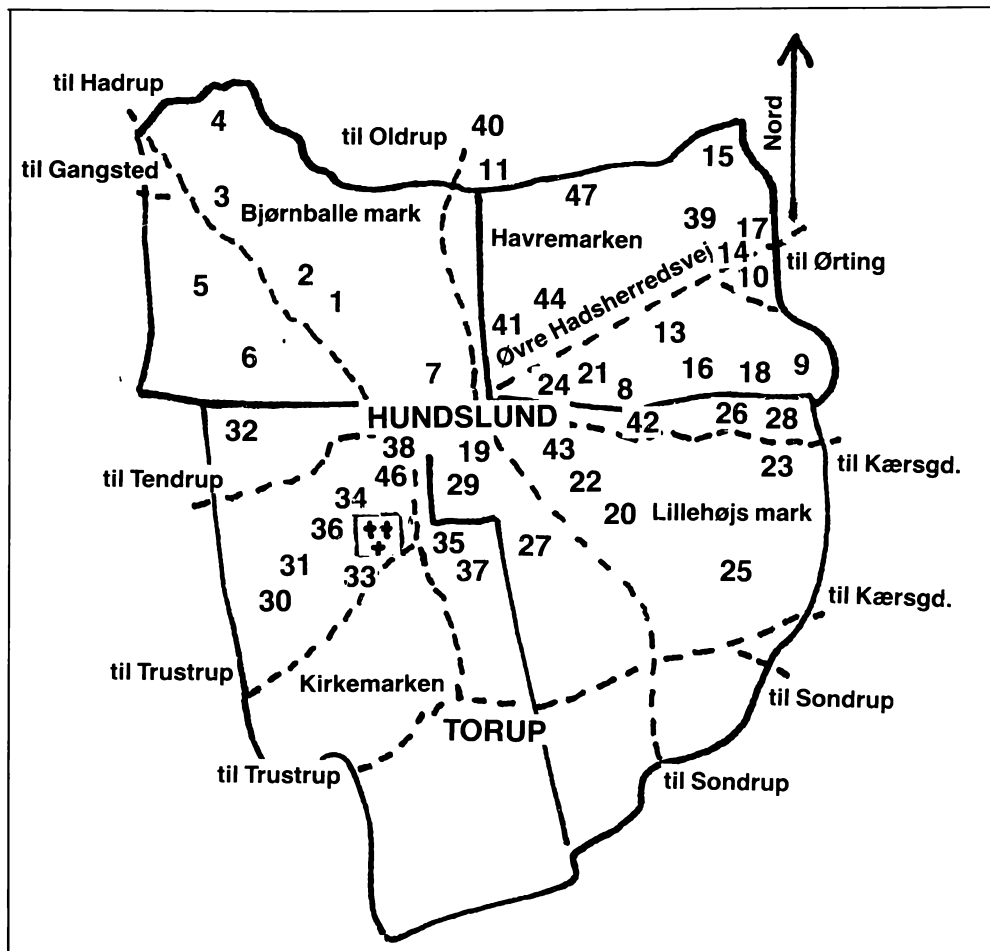
eller lynghø. Græsning taxeredes i god, middel og ond, hvor henholdsvis 24, 32 eller 40 høveders græsning udgjorde 1 td. hartk., og skov til 24 svins olden ligeledes til 1 td. hartk.

Sådan lød instruksen til kommissærerne, der skulle forestå boniteringen, men efter matriklens ikrafttræden blev det vist ret hurtigt forandret, så der gik større antal tdr. land af hver klasse på en td. hartkorn.

Enkelte af de i markbogen nævnte fald eller agerskifter kan straks lokaliseres, hvorved vi ser, at Havremarken var nordøstlige del af de to byers marker, Bjørnballe mark nordvestlige, Kirkemarken sydvestlige, og Flammarken, der fra matr. 1688 og fremover kaldes Lillehøjs mark, var sydøstlige del. Den sidste havde navn efter Lillehøj mellem Sondrupvej og Teglbærdervej.

Ved taxeringen til matriklen betegnes hele Havremarken som »ond« jord, der besåedes 2 år i træk og derefter hvilede 12-20 år. Havremarken er den sidst opdyrkede af Hundslunds marker. Endnu i 1690 skriver præsten, at »i Havremarken er ingen fald, for det er ikkun hedejord, hvori dyrkes lidt havre.« Faldene har vel været der, eftersom de i 1688 havde navne og var fordelt mellem gårdene, men med den lange hviletid kan kun ca. hvert andet år et af de 10 navngivne agerskifter have været besået. De bedste af denne marks agre ved »Elkær Spang« bestod af »grus, sand og skarp sten med lidt muld,« der havde en hviletid på 12 år.

Bjørnballe mark havde dels god, dels middel og ond jord, der såedes 2-4 år og hvilede 3-20 år. Lillehøjs mark og Kirke-

Kort nr. 1. Hundslund og Torups fire marker før udskiftningen. Numrene henviser til listen over mark- og stednavne.

marken bestod ligeledes af god, middel og ond jord, der såedes 2 år og hvilede 4-22 år.

Markerne blev drevet som trevangsbrug idet Havremarken på grund af sin særlige beskaffenhed ikke var med i omdriften. En af de andre tre marker var på skift fællede til græsning for kreaturer og heste.

Ialt bestod marken af 97 fald eller agerskifter. Hvert agerskifte havde navn,- en

praktisk foranstaltning, så man i fælleskabets tid kunne vide, hvilket agerskifte der taltes om, når der på bystævnet blev taget bestemmelse om, hvornår de forskellige arbejder i marken skulle begynde.

Hver af gårdene havde en eller flere agre i hvert agerskifte, og denne jordfordeling betød, at de enkelte gårde havde deres jord spredt i mange stykker. Morten Hansen

havde således sine 109 agre på 84 forskellige steder, og dette er langt fra et usædvanligt eksempel.

Agrenes mål var meget uens med længder fra 9 til 440 m. og bredder fra 2 til 26 m. og sjældent lige brede i begge ender, men enhver havde nøje rede på, hvilke mål hans egne agre skulle have.

Vi skal imidlertid her kun beskæftige os med Hundslund og de marker, byen ved den senere udskiftning fik tillagt, og som består af Bjørnballe mark, Havremarken og nordlige del af de to andre marker.

Gårdene i Hundslund 1688.

Markbogen viser, at gårdene i Hundslund med undtagelse af præstegården i 1688 ejedes af Jacob Rollof i Hamborg, - ikke bydelen Hamborg i Hundslund, men det »rigtige« Hamborg. I 1661 var sket den forandring, at det meste af krongodset i Hads herred var blevet mageskiftet til rigsdrost Joachim Gersdorf som erstatning for hans tabte gods i Skåne, men Hundslund synes altså ikke at have været med i mageskiftet, men var solgt til anden side. Nævnte Jacob Rollof ejede også gods i det østlige Hads herred.

De enkelte gårdes beliggenhed i byen kendes endnu ikke, men vi får navnene på beboerne:

Gård nr. 1 var præstegården, der blev drevet af præsten Oluf Christensen Friis. Gårdens gl. hartkorn nævnes ikke, men det nye blev ansat til 5 td., 0 skp., 1 fjk., 2 alb.

Nr. 2, der havde gl hartk. 4-1-1-0, nyt hartk. 5-6-0-0, havde to fæstere, Peder Andersen og Jørgen Espensen. Efter navnene at dømme kan de være sønner af

Anders Pedersen og Espen Jørgensen, der var nævnt i tingbogen 1657, og som også boede sammen i een gård.

Nr. 3 havde dobbelt så stort hartk., som nogen af de andre, gl.: 14-5-2-1, nyt: 10-2-2-1. Også her var to fæstere, Lars Mortensen og Peder Sigersen.

Nr. 4 kaldtes Anders Elkjærs øde gård, vel sagtens efter den sidste fæster, og havde gl. hartk. 6-6-1-0, nyt 5-3-0-0. Denne gård blev drevet af præsten sammen med præstegården, men dens agre nævnes særskilt som tilhørende »Elkjærs øde«, så præsten har formodentlig blot fæstet den.

Nr. 5 havde gl. hartk. 7-5-2-1, nyt 4-2-3-1, og fæsteren hed Morten Hansen.

Huse nævnes ikke, hverken med eller uden jord, men et par stykker må der have været, da et af faldene i Bjørnballe mark hed »Ved Hyrdehuset«, og Lukas Degn, der nævnes 1657, må også have boet et sted.

Marknavnene.

I den del af marken, der udgør det nuværende Hundslund ejerlav, var der 59 fald. Deraf nævnes godt halvdelen + nogle stednavne i herredsbogen 1661, de øvrige er fra matriklen 1688, herredsbogen 1772 og udskiftningskortet 1793. En del af navnene er dog nok gengangere, idet flere agerskifter synes at have skiftet navn.

I efterfølgende liste over mark- og stednavne henviser de vedføjede tal til stedets beliggenhed på kort nr. 1. For de navnes vedkommende, der ikke har noget tal, er beliggenheden ukendt.

I Bjørnballemark.

Bag paa Bjørnballe (1688: Øster Bjørnballe)

le, Vester Biørnballe). Brockager. Broge Toft (1) (1793 Bryger Toft). Degne Blokke (2). Egelands Kiersager (3) (1793 Engellands Agre). Ell Kiers Fald. Lycken. Muul Blokker. Toften ved Byen. Trætorn Agre (4). Tyrevold (5). Ved Hylden. Ved Hyrdehuset. Vester Balle (6). Vestertoft (7). Vingen. Vorberg (1688 Waar Biere Fald, 1772 Varbjergs Fald.)

I Havremarken.

Balle Agre (8). Bendtorn Skifter. Bispens Ell (9). Bispens Elle Agre (10). Elkiers Fald. Elkier Spangen (11). Elkier Spangis Fald. Engmaaen (Engmaden). Fruerfaldet. Grydekær Faldet. Høisteen Agre (13) Korsballe Fald (14) 1793 Korsbølle). Lossom Krog (15) 1688 Laaesumb Krog, 1759 Las am Krog, 1793 Lossing Krog, 1927 Løsen Krog. Rug Agre (16). Stakket Korsdal (17). Sten Skifter (eller Stor Skifter) (18). Tres Kier. Ved Hulen. Vejem Kiersager. (1688 Veium Kiers Fald. Veium Kiers Høj. Veind Kiers lille Fald). Vie Kiers Fald.

I Lillehøjs mark.

Abildgaards Fald. Esche Krog (19). Fladdalen (1688 Fladelands Fald) Flamager Fald (20). Faarehullet (21). Guldager Fald (22). Kaars Toft (23). Lille Guldkiers Fald (24). Lillehøis Ager (25). Markemose Fald (26) (1793 Mørkemose Fald). Riis Ager Fald. Ved Sandesten (27), (1688 Sandestens Fald). Skiden Kier (28). Ved Espens Kaalhave. Væverkrog (29).

I Kirkemarken.

Elkier Sig. Enge.. Huusen (30). Kiersager. Sparretoft (31). Steenhøys Fald. 1777 næv-

Øvre Hadsherreds vej passerer skelbækken mellem Hundslund og Kærsgårde. I forgrunden tv. Korsdal, th. Bispens Elle. I baggrunden Kærsgårde mark og Åkærs skel. Fot. 1986.

nes Steenhøj Huus (32). Ved nordre Kirkerist (34). Sønden Kirken (33). Ved østre Kirkemur (35). Vesten Kirken (36). Stortoft Fald (37). A.?kier Huus (38).

Mange af marknavnene er sikkert meget gamle. Navnet Bispens Elle må i alt fald formodes at stamme fra den tid, da Hundslund var bispegods, altså fra før reformationen 1536, men mange er sikkert ældre.

Ofte fortæller navnet selv, hvad det betyder. Det kan være et naturnavn, f. eks. »Elkær Sig«, »Fladdalen« eller »Stenhøj«. Eller et navn, der vidner om en kulturudvikling. »Elkær Spanges fald« fortæller os således, at der var en spang eller gangbro over skelbækken på Hundslund-Oldrup vejen. De mindre vandløb havde jo sædvanligvis ingen kørebro, men da vejen var kirkevej for en del af det tidligere Oldrup sogn, har en gangbro ikke kunnet undværes.

Ved nordre Kirkerist. I forgrunden kirkestien fra »Hamborg« Fot. 1986.

»Abildgaards Fald« fortæller om havebrug, og »Ved nordre Kirkerist« om den gamle foranstaltning med en rist over en udgravning foran kirkelågen for at hindre løsgående husdyr i at gå ind på kirkegården.

Andre navne er mere uforståelige, med mindre man har kendskab til sprogvidenskaben. Hvad betyder f. eks. »Muul Blokker«? Og har »Vie Kær« noget med kult at gøre, for i så fald må navnet jo stamme helt fra hedenskabets tid.

Navnenes skrivemåde kan ofte være forandret i tidens løb. I 1661 nævner præsten »Lossom Krog,« hvis efterled vel henryder til agerskiftets beliggenhed i det yderste nordøstlige hjørne af Hundslunds marker. Forleddet, hvis betydning er ukendt, skrives i 1688 »Laaesumb«, 1759 »Las am«, 1793 Lossing«, og den lokale udtale var i 1927 »Løsen«. Navnlig kunne der ske misforståelser, når fremmede skrive ved matr. 1688 og udskiftningen optegnede navnene efter bøndernes udtale i den lokale dialekt.

Det første Hundslund?

Der nævntes før, at Havremarken er den sidst opdyrkede, og endnu kaldes det nordøstligste af denne mark for »Heden« (39), men det er da ellers gammelt kulturland. I årene 1925-38 blev med Nationalmuseets medvirken foretaget udgravninger i Præstegårdsmarken og det nordøstligste af Guldagergaardens mark (matr. 1 og 3), hvorved det konstateredes, at her havde ligget en boplads fra romersk jernalder (ca. 0-400 e. Kr.) med bl. a. begravelser. Måske har det været det første Hundslund. Man mener jo, at endelsen »lund« i bebyggelsesnavne i alt fald går tilbage til vikingetid.

I »Danmarks Natur« 9, ved Arne Nørrevang, kan man læse, at (citater) »den nyeste forskning har bragt for dagen, at de nuværende landsbyer er skabt omkring år 1000, eftersom det ikke har været muligt at finde levn af ældre bebyggelse i disse. Hvordan dette kan stemme overens med, at navnetyper på -um, -inge, -lev og -sted er meget

Lossom Krog, hvor skelbækkene mellem Hundslund og Oldrup (tv) og mellem Hundslund og Kærsgårde (th) løber sammen. Fot. 1986.

Denne vejviser står endnu nord for Horsens og fortæller, hvor Hadsherreds vejen begynder. Fot. 1986.

ældre end år 1000, kan kun forklares ved, at disse refererer til et territorium, snarere end til en fast bosættelse, og at den dertil knyttede bebyggelse har skiftet plads flere gange i den fundtomme periode.«

Forøvrigt boede her også mennesker i stenalderen, idet der heromkring er fundet mange stenredskaber.

Vejføringer.

Bopladsen eller bopladserne har haft en central beliggenhed ved den gamle »Øvre Hadsherreds vej«, der fra Horsenseggen gik over Hundslund, »Heden« og Åkærs marker og stødte til den nuværende Bilsbækvej i nærheden af viadukten på den nedlagte Horsens Odder jernbane. Herfra

fortsatte vejen over Ørting ud til kysten. Vejen menes af forskere at være fra oldtiden og eksisterer endnu som biveje med undtagelse af strækningen Hundslund-Bilsbæk, hvoraf kun en mindre del er bevaret som Guldagergaardens markvej. Denne del af vejen ses dog så sent som på Videnskabernes Selskabs kort 1787.

En anden forlængst nedlagt vej gik i 1688 over Oldrup mark og passerede skelbækken til Hundslund mark ved Lossom Krog, hvor den har krydset Øvre Hadsherreds vej på »Heden.« Deraf måske navnene Korsballe og Korsdal. Vejen synes derefter at have gået til Kærsgårde, hvor Åkærs ladegård jo endnu lå i 1661, og i forbindelse med opmålingen i 1688 kaldes vejen da også i denne retning for »Aakers vej«, og i modsat retning for »Vejen til Oldrup.« Måske har det været en tidligere hovvej fra Oldrup.

Udskiftningen.

I 1793 blev Hundslunds og Torups marker udskiftet af fællesskabet, så hver gård fik sin mark samlet på eet sted, og de to byer fik hvert sit ejerlav. I hvert fald en del af gårdene ejedes på den tid af Serritslevgård.

De to tvillingegårde i Hundslund var nu delt, så byen havde 7 gårde, og på udskiftningskortet ser vi for første gang alle gårdenes beliggenhed langs bygaden, hvor de sikkert har ligget så langt tilbage disse oplysninger rækker. Det vil sige, der mangler en. Anders Elkjærs gård, der nævnes som øde i 1688, og som ved udskiftningen også fik sin mark samlet og kaldet Elkjærmark, blev stadig drevet sammen med præstegården og havde vel derfor ingen bygninger.

Matriklen 1844.

1688-matriklen var efterhånden blevet forældet, og straks efter år 1800 begyndte man forberedelsen til en ny, der trådte i kraft 1844.

På udskiftningskortet for Hundslund ses nu på hver enkelt gårds jordlod både gårdnummeret fra udskiftningen og det

nye matrikelnummer. Derimod kan man kun ved hjælp af fæsteprotokoller og hartkornsfortegnelser med sikkerhed føre en gård tilbage til dens nr. i matr. 1688, men da gårdene i 1688 synes at have været nummereret solret, begyndende med præstegården, vil listen med megen sandsynlighed komme til at se sådan ud:

matr. 1688.

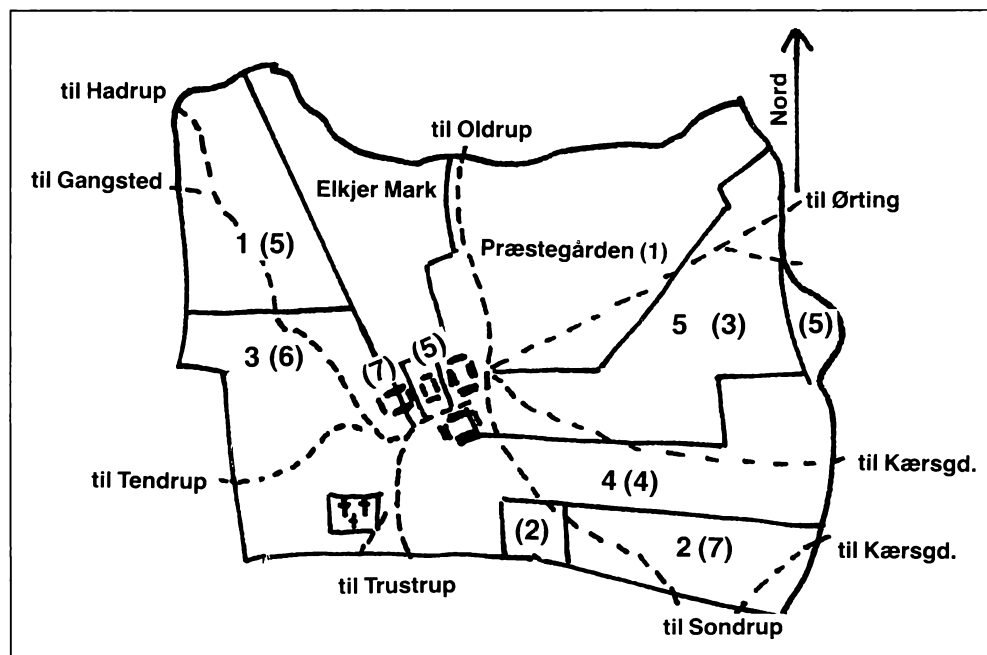
1. Præstegården
2. Peder Andersen
Jørgen Espensen
3. Lars Mortensen
Peder Sigersen
4. And. Elkjærs øde gd.
5. Morten Hansen

udskiftningen 1793.

- (ingen nr.) Præstegd.
5. Espen Monsen
4. Jacob Monsens enke
3. Rasmus Jensen
2. Mikkel Jensen.
(ingen nr.) Elkjærmark,
drives af præsten.
1. Peder Pedersen

matr. 1844

1. Præstegården
3. Knud Jørgensen
4. Mikkel Jensen
6. Peder Hansen
7. Rasmus Mikkelsen
Elkjærmark udstykket
før 1844.
5. Jørgen Rasmussen
2. Skoleloddet

Kort nr. 2. Hundslund ejerlav efter udskiftningen, med udskiftningsnr. og i parentes matr. nr. fra 1844.

Stednavne i nutiden.

Efter udskiftningen tabte marknavnene deres praktiske betydning og gik lidt efter lidt i glemme. Enkelte træffes omkring 1890 i Hundslund kommunes protokol over kørsler med vejmaterialer o. l., hvor også enkelte nye navne er kommet til: Elkær Bro (40), Præsten Torn (Tjørn) (41), Præstens Toft og Branddammen.

Ved pastor Kraghs optegnelser 1927 var endnu 19 af de gamle navne kendt, og igen er nogle nye eller tidligere forglemte kom-

met til: Smedekærene (42), Støvekær (43) Balle Høj (44) og Hamborg (46).

Og udenfor listen kan nævnes: Præstens Elle (47).

I dag kendes og bruges, så vidt jeg har fået oplyst, kun navnene Hamborg, Præstens Elle, Guldkær og Skidenkær, mens tre andre navne har overlevet i bebyggelsesnavnet Elkærmarken, i gårdnavnene Elkærgård, Elkærsminde, Stenhøj og Guldager og i gadenavnet Guldagervej.

Foruden de i artiklen nævnte kilder er brugt materiale fra Odder museum og

Institut for Navneforskning.

Desuden: Henrik Pedersen: »De danske Landbrug.«

»Danmarks natur,« 9, ved Arne Nørrevang.

Diverse håndbøger om stednavne.

Den glemte vej.

af Tage Rasmussen

Kommer man fra Århus ad Oddervej gennem forstaden Højbjerg, kan man kun medgive, at navnet er både godt og dækkende for den kønne højtliggende bebyggelse omkranset af gammel bøgeskov.

Man undres, når man hører, at denne smukke bydel engang hed Skidenpøt. Hvorfor dog et så kedeligt navn? Der er ganske vist et lavere strøg tværs gennem bydelen og mod øst ned igennem skoven langs Skambækken. Her omkring var i gammel tid et sumpet morads, og herfra stammer navnet. Her var ofte næsten ufremkommeligt. Vejen måtte til stadighed udbedres med faskiner, bundter af ris og grene som et slags dræn, og med store mængder grus fra bakkerne, så det igen blev muligt at færdes.

Vejen fra Århus mod syd gennem Skidenpøt hed ikke Oddervej, men Norsmindevej, og det navn gav god mening.

Langt tilbage i tiden og frem til Napoleonskrigenes tid var Norsminde en stærkt benyttet ud- og indskibningshavn, som let konkurrerede med Århus. Der var fra det fede stærkt kornproducerende Hads Herred en stor korneksport til Norge, ret naturligt over Norsminde havn.

Også til andet formål benyttedes de åbne ladepladser langs kysten. F. eks. kom

der 1635 kgl. ordre til lensmanden på Skanderborg slot, at han skulle sammenføre en del ved (brænde) og sætte det ved Hovhavn. Når vandet blev åbent om foråret, skulle han sende det med et af kongens skibe med de stolte navne »Stumpet Dorete« eller »Fladlusen« til Provianthuset i København. Et sådant skib kunne føre 600 bønderlæs langtvæds. Ved en anden lejlighed skulle samme lensmand ligeledes ved kysten samle og holde i god forvaring 3000 sider flæsk med ister og småmad, så også det kunne føres til København - antagelig til brug på flådens skibe.

Når Norsminde havn fremhæves, skyldes det to væsentlige fortrin: god vanddybde og navnlig læ, og især det sidste kunne ofte være af afgørende betydning.

Også fra det sydlige Ning herred var det naturligt at benytte Norsminde frem for Århus bl. a. på grund af det farlige »pas« ved Skidenpøt, hvor man tillige gennem de tætte skove og krat risikerede overfald og røveri - så hellere vælg det åbne land ned mod Norsminde.

Senere, efter tabet af Norge 1814, og da Århus blev større med større behov for tilførsel af varer, vendte trafikken, men stadig var der »passet« ved Skidenpøt og

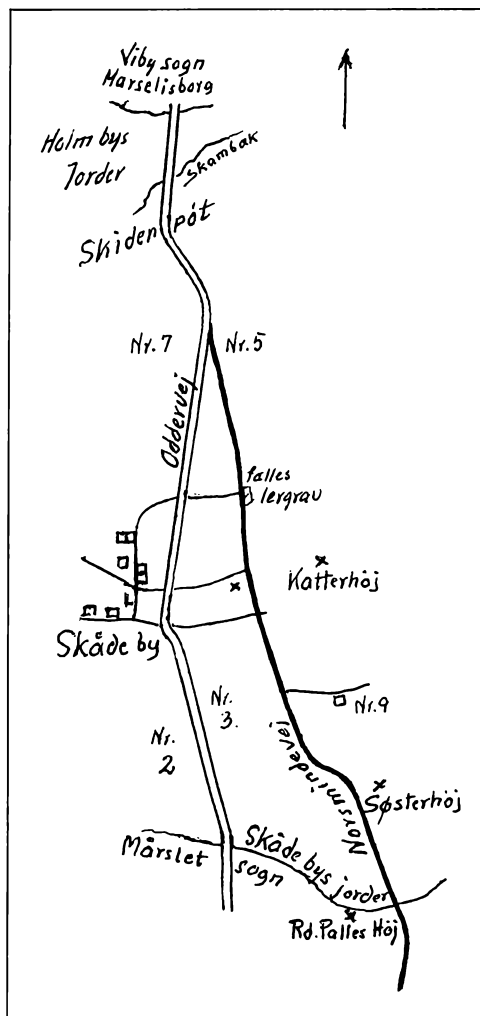
usikkerheden på vejen langs med og gennem de tætte skove.

Det fortælles, at folk fra flere landsbyer samledes i Fulden og derfra i samlet kortegedrog mod Århus. Ofte var det konen eller en dreng, der kørte, mens manden gik ved siden af vognen med en solid stok eller knippel i hånden. På samme måde gik

hjemturen, til man nåede Fulden og derfra fordelte sig.

Lidt syd for krydset Oddervej-Rosenvangs allé svinger Oddervejen først lidt mod øst og så mod vest, mens husrækken på østsiden viger mod øst og giver plads for vejen op til kirken. Lidt syd for denne vejgaffel gik den gamle Norsmindevej fra ind over de arealer, der nu kaldes Emiliehøj, og videre sydpå. Her er næsten alle spor slettet af de store lergrave.

En af de gamle bygårde i Skåde, nr. 5, fik ved udskiftningen 1783 sin mark ned mod Skidenpøt, og den nuværende Oddervej følger denne marks vestlige skel, men den gamle Norsmindevej gik skråt igennem marken op forbi Skåde bys fælles lergrav (ved Emiliedalsvej) og videre sydpå. Gården blev på et tidspunkt flyttet ned på marken og kaldtes her »Teglværksgården«, fordi der efterhånden på dens mark åbnedes store lergrave som grundlag for den voksende teglværksproduktion. Lidt af stuehuset ses endnu ved krydset Oddervej-Emiliedalsvej. Den sidste ejer af gården, som havde solgt jord fra til lergravene, sagde engang: »Ja, vejen kan de da ikke tage, for den skal gå der«. Men den forsvandt alligevel og blev afløst af den nye Oddervej. Den gamle vejs forløb på dette stykke op forbi Katterhøj og Søsterhøj ses på det gamle udskiftningskort fra 1783, rettet 1816 og 1820 til brug for den nye matrikel 1844. Vejen passerede lige øst for og tæt op ad teglværkets forvalterbolig (ved Emiliedalsvej) over det senere golfbaneareal op i en dyb slugt mellem Katterhøj og »Degnens Høj« og videre i den nuværende Moesgårdvej, der i dag ses nærmest som en sti, der kort før Søsterhøj svinger

Norsmindevejen fra Højbjerg til Mårslet skel.

mod øst over mod Søsterhøj, hvor den nu er afbrudt og dens fortsatte forløb optaget i »Ny Moesgårdvej«.

Lidt nord for svinget og lidt øst for vejen, som er den gamle Norsmindevej, her lå for få år siden en anden af de gamle Skåde bygårde, på kortet helt misvisende kaldet Københavnergården. Det er matr. nr. 9, som blev udflyttet fra Skåde by i 1797. Over indgangsdøren i det gamle bindingsværks stuehus var en ekstra tværplanke med initialerne P. P. S. - M. S. D. for den familie, Peder PederSen og Maren SørensDatter, som tog tømmeret ned fra gården inde i byen og rejste husene igen her ude på marken og efter sigende valgte stedet, fordi her var en vandåre, så der kunne graves brønd.

Et enkelt levn fra den gamle slægtsgård er bevaret. Ud for Sandholmvej 94 i en pakeringsbås på et fællesareal mellem to rækker parcelhuse står en stor gammel kastanie og breder sin mægtige krone og »tænder sine lys« hver sommer. Den stod midt i gården matr. nr. 9. Så smukt kan gammelt og nyt forenes. »Det gamle træ, o, lad det stå!«

Lidt vest for denne gård gik altså Norsmindevejen, nu Moesgårdvej. Den svinger i en bue mod øst, afbrydes og fortsætter så i Ny Moesgårdvej forbi Søsterhøj og Scanticon og løber ned i et lille skovhoved med skovfogedbolig lige ud til vejen. Her i skovkanten lidt oppe mod vest ligger det gamle rettersted »Ridder Palles Høj«, og her forlader vi Skåde bymark og fortsætter nu i Mårslet sogn. Her ligger vejen fast som forhen og løber med gamle vejtræer på begge sider frem mellem Moesgårds marker - til højre den nye store golfbane -

frem til alleen ned til Moesgård, stadig under det nye navn Ny Moesgårdvej.

På kort over Moesgård fra 1783 ses det, at alléen fra Moesgård dengang kun gik hertil, for her var jo vejen, som alle brugte. Alléens fortsættelse ud til den nye Oddervej er langt nyere. Det ses også på træerne - gamle store træer langs den gamle vej og langs alléen ned til Moesgård - yngre mindre træer af en anden slags langs alléens fortsættelse ud til Oddervej.

Fra alléen videre frem mod Fulden bruges den gamle vej ikke mere som offentlig vej, vedligeholdes heller ikke som en sådan. Men det er den gamle vej i dens mest oprindelige skikkelse. Her har den ikke fået nyt navn, så her har vi lov til

Norsmindevejen fra alléen v. Moesgård mod Fulden.

stadig at kalde den ved dens gamle navn Norsmindevejen.

Omkring midtvejs mellem alléen og Fulden by, ved skellet til Beder sogn, lå lige op ad vejen et lille landarbejderhus, som tilhørte Moesgård. Her boede en familie. Der var ingen jord til huset. Manden havde fast arbejde på Moesgård. Lønnen var lille, men der fulgte lidt naturalier med i løbet - legalt og måske også af og til mindre legalt - lidt brændsel, halm og hø, en sjat korn fra laden i ny og næ o. s. v. En mand gav engang udtryk for undren over, at familien her og andre familier i andre småhuse kunne have så mange høns og gæs og ænder og grise - uden jord til at avle foder på. Det kan man jo så fundere over. »Ordnningen« var sikkert fordelagtig for begge parter.

Huset her, Samshuset kaldet, var et gammelt bindingsværkshus, pænt og velholdt med en lille have til. I nyere tid blev det bestemt, af hvem? at det skulle væk, og hjemmeværnet, som loyalt påtager sig sådanne opgaver efter lovlig opfordring, sørgede for effektiv fjernelse af »objektet« Siden beklages det fra flere sider, at det lille kønne hus forsvandt.

Øst for Samshuset over mod Giber å kaldes terrænet »Moesgård Have«. Herovre ved åen lå den oprindelige adelige sædegård Moesgård, og her lå også landsbyen Store Fulden med to helgårde, senere fire halvgårde, indtil Moesgård blev flyttet til sin nuværende plads, og landsbyens fire gårde, omkring 1700, blev nedbrudt og deres jorder lagt under Moesgård - efter sigende Moesgårds bedste jord.

Fra Samshuset til Fulden by er den gamle vej snorlige, idet den følger skellet mel-

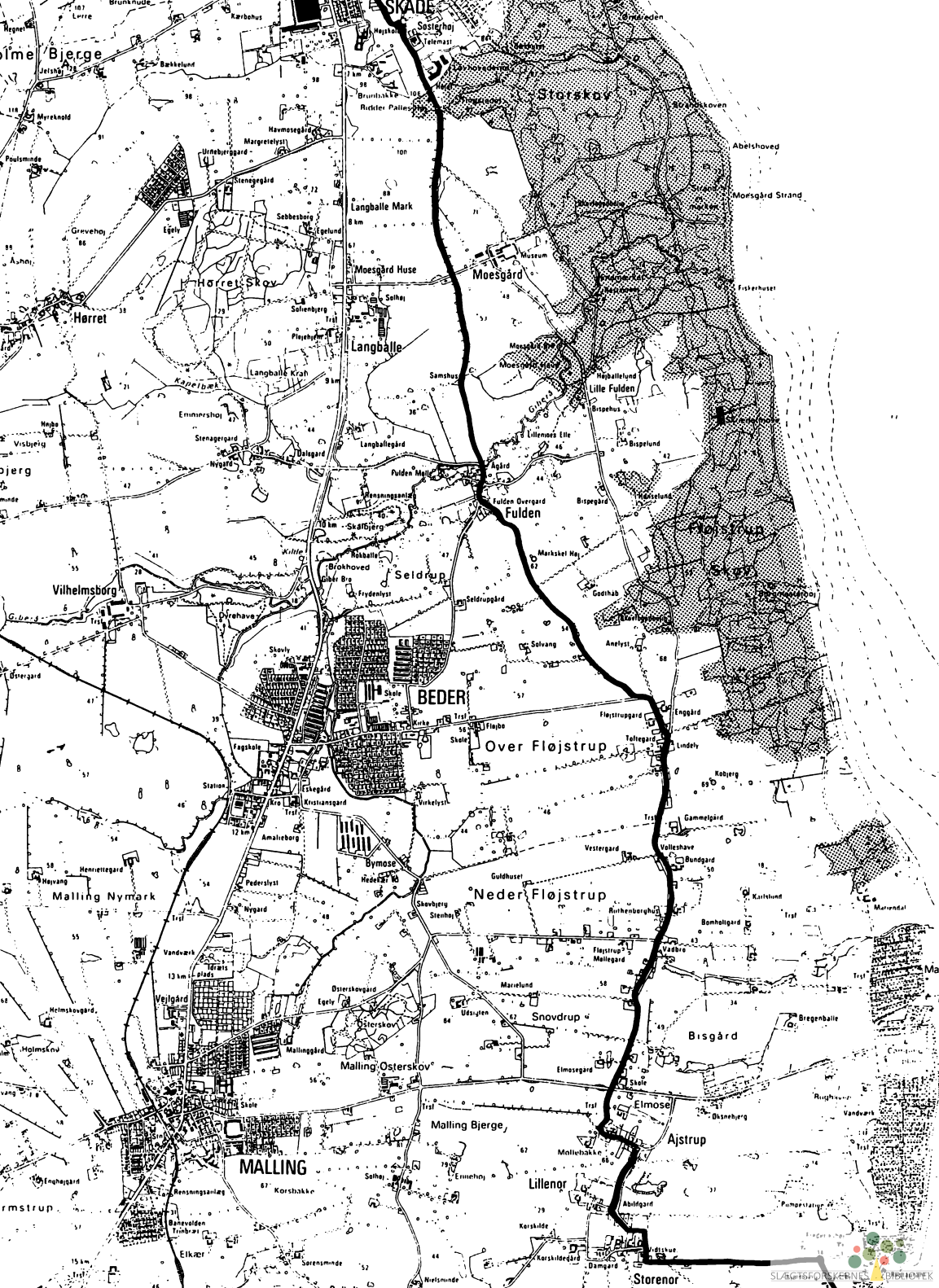
lem to gårdes marker. Her er vejen altså rettet ud ved udskiftningen af (Lille) Fulden by 1783. Den rammer vejen gennem Fulden lige før broen over Giber å, følger så byvejen gennem den lille idylliske by forbi »høkeren«, hvor man kunne slå en handel af og måske også få en tår over tørsten.

Gårdene i Fulden hørte under Vilhelmsborg, men i flere af husene boede der folk, der havde arbejde på Moesgård - om dagen. Man vil sige, at det af og til hændte, at et dyr blev »taget« i skoven om natten og endte i Fulden eller Fulling, som folk på egnen stadig siger. Dyr var der nok af endda, men en sådan handel var jo ikke helt legal. Folk var fattige i gamle dage, og et sådant dyr til deling et par gange om året kunne nok være en god hjælp. Der blev efter sigende ikke skredet særligt effektivt ind imod det.

Norsmindevejen går fra Fulden op i bakkerne mod sydøst, op forbi Markskelhøj, hvorfra der er en fantastisk udsigt over det kønne østjyske landskab. Heroppe, yderst i Fulden mark, lå i gammel tid, omkring 1800, en hel del små husmandslodder, der vel hørte til husene nede i byen.

Herfra fortsætter vejen i bløde sving ned mod Fløjstrup, hvor den optager vejen fra Beder lige før Over Fløjstrup by. Fra Fulden og hertil kaldes vejen nu Ballevej. Derefter er vejen kendt og meget brugt gennem Over Fløjstrup, Neder Fløjstrup, Elmoose, Ajstrup, Lillenor, Stornor og derfra til Norsminde. Det sidste stykke er muligvis ændret. Det virker ikke særlig naturligt.

Norsmindevejen fra Skåde til Norsminde.

Bierge

Storskov

Hørret

Hørret Skov

Langballe

Moesgård

Vilhelmsborg

Seldrup

BEDER

Over Fløjstrup

Malling Nymark

Neder Fløjstrup

Malling Østerskov

MALLING

Malling Bjerge

Limose

Ajstrup

Lillengr

Storenor

Vejen var mere primitiv i gamle dage. Trafikken foregik med hestevogne, og det betød hjulspor. Der kunne opstå huller, og vejen skulle også af og til på sine steder »kastes ind« lidt, så regnvand kunne løbe af. Det kunne visse steder være nyttigt med en vejgrøft.

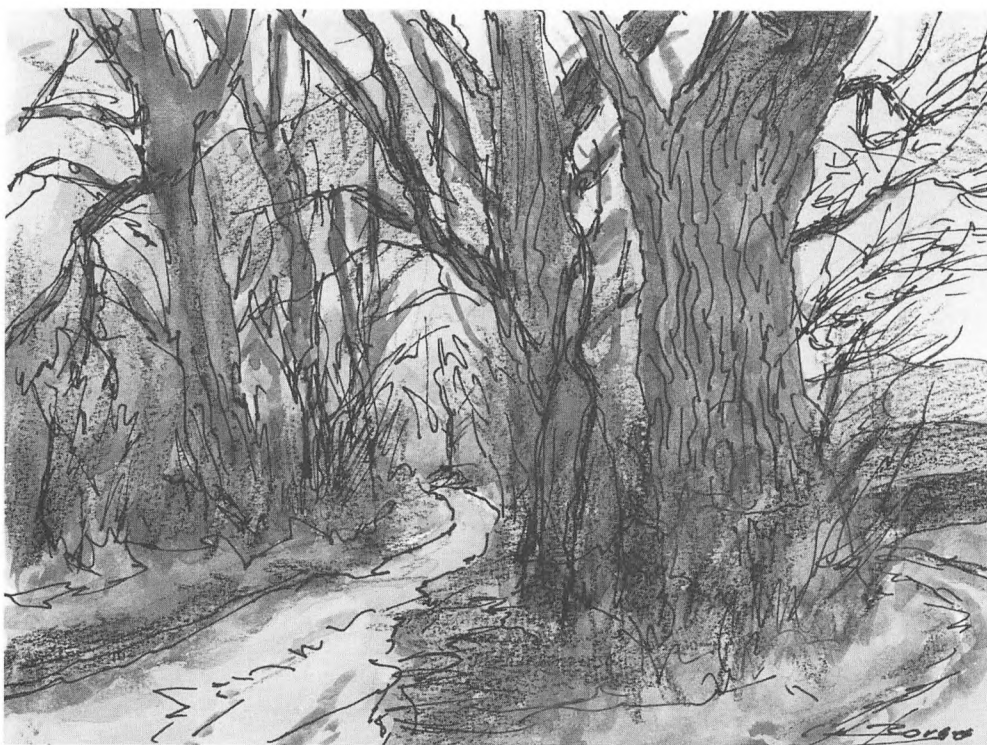
Som nævnt var der megen og stadig besvær med at holde vejen gennem Skidenpøt. På høje og tørre steder var der færre problemer, men holdes skulle vejen, og hvem var nærmere til det end brugerne, bønderne i landsbyerne langs vejen. At de har haft en sådan pligt, er der beviser for.

F. eks. havde engang efter 1800 sognefogeden i Holme i en af gårdene i Holme by

pligt til at holde visse stykker af Norsmindevejen - vel ikke nogen kær pligt, men den hvilede altså på gården.

Meget kan ordnes med lidt omtanke. Sognefogeden solgte fra sin gård nogle ubekvemme udlodder i de »såkaldede Holme Bjerge«, vistnok til en rimelig pris, men med i handelen fulgte køberens »pligt til at holde 3½ favne af Norsmindevejen i Skidenpøt« og 6½ favne af samme vej et andet sted. Pligten fulgte altså stadig gårdens jord, men nu var sognefogeden fri for den.

En anden gårdmand i Holme solgte 1807 sine udmarkslodder, og her fik ligeledes køberen pligt til at »vedligeholde de to

Norsmindevejen fra alléen ved Moesgård mod Fulden (H. Borges).

vejstykker til nordre ende af Norsminde Landevej - begge 30 alen i længde« - her altså netop det vanskelige afsnit ved Skidenpøt.

Senere blev det en kommunal eller amtsslig pligt, og så fulgte de gode solide grusveje, brolagte veje, asfaltveje, brede behagelige landeveje for den hurtige motoriserede trafik.

På et stykke af den gamle Norsmindevej, fra Skovfogedhuset til Samshuset, er

de gamle vejtræer bevaret. De var truet under krigen, skulle have været brændetræ, men blev reddet - ikke til nytte, men til at fortælle om en svunden tid.

Fra alléen ved Moesgård og til Fulden sover den gamle vej Tornerosesøvn og fungerer kun som markvej. Men forhen - i gamle dage - da var det den store vej, alfarvejen. Lad så det lille stykke beholde sit gamle navn Norsmindevejen.

Jernbaneulykken ved Hansted 1876.

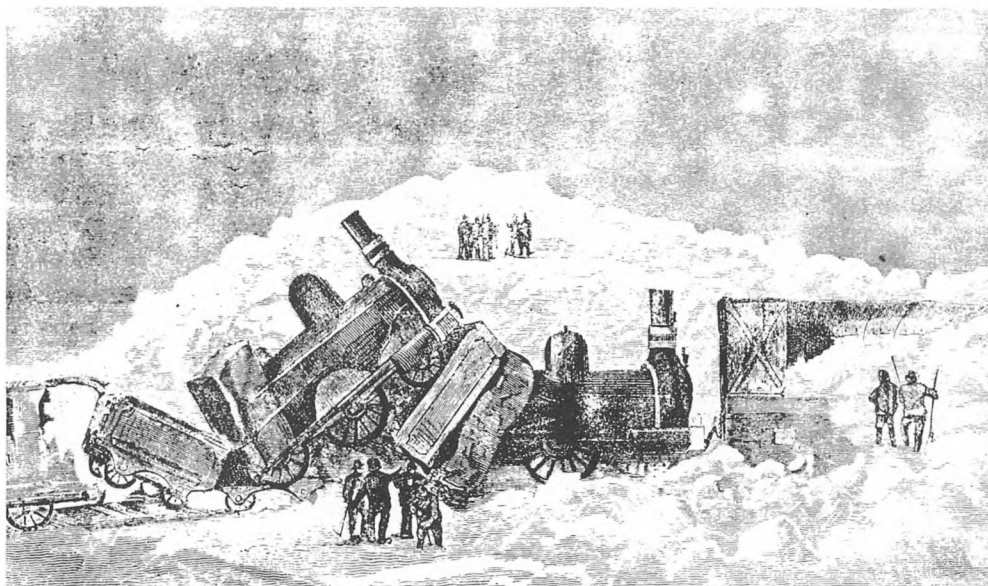
af Svend Nørregaard Hansen

Under rubrikken Horsens i Horsens Folkeblad d. 27. dabr. 1876 står imellem notitser om postgangen, om teatret og om en mindre ildløs i Langå følgende:

Ulykkestilfælde ved rydningen af banen.

»Et større ulykkestilfælde end nogen sinde tidligere er sket på danske baner, passere-

de i går, 2. juledags eftermiddag omtrent kl. 4 tæt ved Hansted. Et rydningstog, en sneplov med to lokomotiver kørte fast i en snedrive, og det bageste lokomotiv, som nok var noget bagefter, løb med en sådan hurtighed og kraft mod det andet, at begge tillige med tenderne osv. knustes og står nu indviklede i hinanden omtrent lodret på enden. Nogle og tyve mennesker er kom-

Den første større jernbaneulykke i Danmark fandt sted 2. juledag 1876 lidt nord for Hansted. Banen var åbnet i 1868.

Datidens reporter, Illustreret Tidende's tegner, var på pletten – 24 timer efter ulykken.

met til skade, mer eller mindre, 8 á 9 er døde, deriblandt alle befalende og førere, så der kan ikke gives nøjagtige eller fuldt pålidelige oplysninger om årsagen til ulykken. 3 á 4 ligger døde under lokomotiverne, og 5 døde ligger på sygestuens lighus. 15 tilskadekomne ligger på sygehuset. Efter forlydende skal der ligge nogle af de tilskadekomne i Hansted. Doktor Mathiasen her fra byen kom så hurtigt som muligt ud til de ulykkelige. Det var omtrent den sidste snedrive på banestrækningen Fredericia - Ålborg, ved hvilken ulykken skete.«

I modsætning til Folkebladets nærmest lakoniske meddelelse om ulykken ved Hansted var Illustreret Tidendes »reportage« mere farverig. Desuden bragte dette blad en tegning, der viser den dramatiske situation - 24 timer efter ulykken. Uddrag:

»Toget bestod af en sneplov, der blev skudt frem af to lokomotiver, sammen med hvilke der fulgte to tendere og to vogne, medførende overbanemester Sørensen fra Skanderborg, lokomotivførere og fyrbødere foruden en arbejderkolonne på 100 mand. Ved afgang fra Tvingstrup er koblingen mellem de to maskiner sprunget, og desværre havde personalet ikke lagt mærke dertil. I nærheden af det sted, hvor ulykken skete, var afstanden mellem de to maskiner over en halv snes favne (ca. 20 meter), og da det forreste lokomotiv nu kørte fast i en snedrive, løb det andet med resten af toget i fuld fart derop på, knuste det første lokomotivs tender og nåede frem til, ja op på selve det faststående lokomotiv, som sprængtes, medens tenderen borede sig ind i den første af de efterfølgende personvogne. I hver af disse sad der - i to kupeer med en tom damekupe

imellem - 50 mand, og de 25 i den forreste blev med undtagelse af en enkelt alle dræbt eller hårdt kvæstede. Overbanemester Sørensen, der stod på det forreste lokomotiv samt den ene lokomotivfører, den ene fyrbøder og en arbejder dræbtes på stedet.«

Foruden i Horsens Folkeblad og Illustreret Tidende er jernbaneulykken ved Hansted 2. juledag 1876 omtalt flere gange ved forskellige lejligheder. Trods forskelligt ordvalg er kendsgerningerne dog altid de samme: Ulykken skyldtes, at koblingen mellem de to lokomotiver var sprunget, uden at det var blevet bemærket. Lokomotiverne var kommet fra hinanden, og da det forreste med sneploven kørte fast i en snedrive, kørte det andet imod med de katastrofale følger, der nævnes.

Det var den officielle forklaring, der fremkom allerede næste dag.

Senere, næsten 100 år efter, er dukket en anden forklaring op, der, hvis den er rigtig, må sætte et spørgsmålstegn ved den oprindelige forklaring på ulykken. Det nye er en beskrivelse af ulykken, fortalt af en af dem, der var med toget som snekaster den skæbnesvangre dag, men som slap fra ulykken uden skade. Den pågældende mand boede i Hasselager og hed Kristen Mortensen. Da han kom hjem ved 10-tiden den pågældende aften, fortalte han historien til sin familie. En søn, som da var 7 år gammel, har i 1958 fortalt den videre til tømrermester og vurderingsmand Erik Aagaard, der har skrevet den ned. Beretningen lyder i Erik Aagaards formulering, let tilrettet:

»Som aftalt juleaften (da havde man opgivet at rydde banen, før snefyngningen

holdt op) skulle alle møde i udgravningen på Lemming mark kl. 5, og Kristen Mortensen gik hjemmefra kl. 4 om morgenen 2. juledag. Alle mødte til den aftalte tid - Århusfolkene halvfulde. Ved 9-tiden var de ved Hasselager station, hvor de spiste deres medbragte mad. Derfra kunne sneploven foran de to lokomotiver, ligesom juleaften, klare snerydningen til Endslevudgravningen, som den havde kunnet fra Lemmingudgravningen til Hasselager station. Det var tildels stille og klart vejr, og ved 1-tiden var de færdige i udgravningen. De fik da ordre til at fortsætte til Horsens. Denne meddelelse var ikke velkommen. De var sultne og havde ingen mad, og Århusfolkene var nærmest fulde. Men ordren var: Sneen skal væk. De kom alle ind i personvognen, og sneploven klarede hele strækningen til Hansted. Nået hertil kørtes med fuld fart ind i en ret høj jordføgen snedrive, hvor sneploven sad så fast, så ved bakningen sprængtes koblingen mellem det bageste lokomotiv og forreste kulvogn.

Der stod de nu og kævledes i stedet for at bruge skovlene, indtil et vittigt hoved foreslog, at når alle mand var i personvognen, og den og det frie lokomotiv kørte noget tilbage for så med fuld kraft at støde mod det holdende, da at drive (presse) dem igennem. Det fandt den ene lokomotivfører var ikke værd. Kolonneformandens befaling at grave dem fri var der ingen, der ville. Det blev som foreslået. Vi, der havde lidt forstand i behold, var noget betænkelige, men al tale var som at slå vand på en gås mod deres spas og løjer. Århusfolkene var da nærmest røgfulde.

Vi kom alle i vognen igen, og der kørtes

vel en fjerdingvej (ca. 2 km) tilbage, kørtes atter frem til fuld fart mod det holdende lokomotivs kulvogn, som ved det kraftige stød løftedes som en foldekniv ind over det holdende lokomotiv, og det kørte op over dem med et brag, der hørtes helt inde i kirken. Vi væltede omkring i vognen, men kom da ud til et forfærdeligt syn: Det kørende lokomotiv stod halvt oprejst over det andet og havde knust dets førerhus, hvor dets to mænd sad fastklemt, og det andetets mænd var skoldede samt de forreste kupeer delvis knuste, og nogle af mændene fra dem lå omkring blandt splinterne.

Vor kolonneformand og tililende sørgede for, at der tilkaldtes læger og hjælpetog fra Horsens og Skanderborg. Det tog tid, der er langt derfra til Tvingstrup station, ca. 6 km. Kolonneformanden fik skovlene i sving, så der ved 8-tiden kom tog igennem fra Horsens og hentede de værst medtagne. Næsten samtidig kom et tog fra Århus for at afhente resten. I Hørning kom de derboende af, og resten af Endslev-Kolt beboerne kom af i Hasselager.«

Erik Aagaards efterskrift:

Foranstående er Kristen Mortensens meddelelse til hans kone og børn, da han sulten og rystet af begivenhederne den dag ved 10-tiden kom hjem, - fortalt mig af hans søn Andreas, da $6\frac{3}{4}$ år, (90 år d. 19/3 1960), den 26/12. 1958.

Kristen Mortensens forklaring om årsagen til ulykken er unægtelig en anden end den officielle. Mysteriet med den sprængte kobling synes her at få en naturlig forklaring. Også sammenstødet katastrofale følger synes mere forståelige.

Når denne forklaring ikke er kommet frem, kan det kun skyldes et af to: Enten har de involverede personer været enige om at fortie denne vigtige detalje, eller også har baneledelsen af frygt for skandale pålagt dem at tie.

Eller er Kristen Mortensens forklaring om ikke opfundet, så dog farvet i tidens løb? Som antaget snekastningsarbejder og som »passager« i personvognen har han næppe haft mulighed for at følge de ledendes dispositioner og heller ikke for at se, hvad der har tildraget sig forude på lokomotiverne. Tvivlen eksisterer fortsat.

Mon ikke politiet i dette som ved andre ulykkestilfælde har afholdt forhør til sagens opklaring?

Der blev holdt forhør. Sagen findes i Vor-Nim herreders politiprotokol i Landsarkivet i Viborg:

Politiretten blev sat på Horsens Rådhus den 30. december 1876. Indledningsvis oplyses, at politimesteren dagen efter ulykken havde fået officiel meddelelse fra stationsforvalter Stemann, Horsens station:

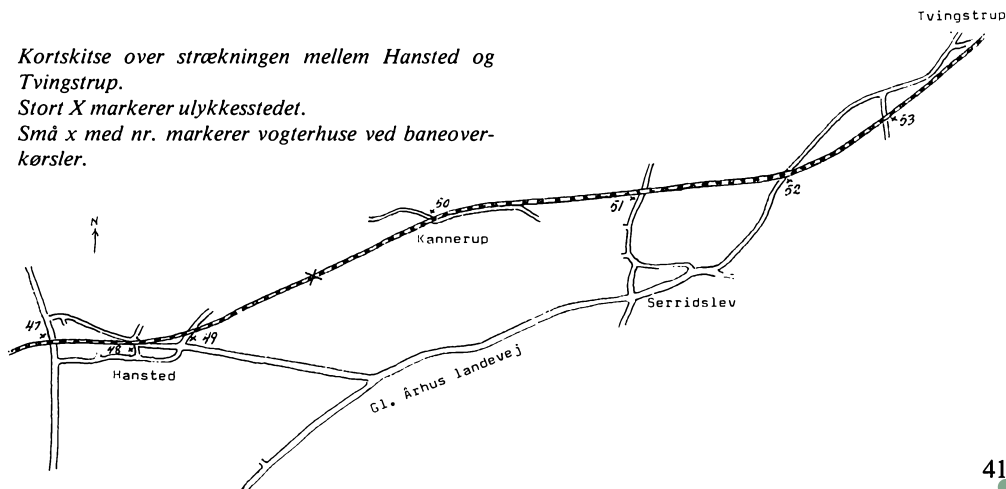
»Hvad, der berettes om ulykkestilfæl-

det, er, at der den 26. om formiddagen afgik fra Århus et arbejdstog til banens rydning for sne, bestående af en sneplov, 2 lokomotiver med tendere og 2 vogne. Toget førtes af overbanemester Sørensen fra Skanderborg og førte en arbejdskolon- ne på omtrent 100 mand. Ulykken må antages at være sket derved, at koblingen mellem de to lokomotiver er sprunget, uden at det er blevet bemærket af det lokomotiverne betjenende personale. Efter at det første lokomotiv har taget noget forspring, er dets fart med sneploven blevet standset ved en snedrive, og derefter har det bageste lokomotiv kørt på, mens det første lokomotivs tender arbejdede sig op på selve lokomotivet, som sprængtes, mens tenderen borede sig ind i den første af de efterfølgende personvogne. I hver af disse sad i to kupeer med en tom damekupe imellem 50 mand, 25 i hver kupe. Det mandskab, der sad i den kupe, der var nærmest ved tenderen, blev mere eller mindre kvæstede og enkelte dræbt, mens de øvrige er kommet derfra nogenlunde lempeligt. Ulykken skete omtrent kl. 2¹/₂. Læge blev hentet og kom tilstede, og de

Kortskitse over strækningen mellem Hansted og Tvingstrup.

Stort X markerer ulykkestedet.

Små x med nr. markerer vogterhuse ved baneoverkørsler.

hårdt kvæstede blev ført herind til sygehuset.«

Stationsforvalterens beretning fortsætter med oplysning om, hvad der er sket og foretaget efter ulykken.

Baneingeniør le Maire var mødt ved forhøret for at yde teknisk assistance. Han oplyste bl. a., at det første ledvogterhus på denne side af Tvingstrup var nr. 53, Jens Jensens, i skellet mellem Tvingstrup og Serridslev. Det næste var nr. 52, Peder Henriksens, derefter nr. 51, Jens Thomsens, begge på Serridslev mark. Nr. 50, Bloos', ligger ved Kannerupgård. Det var mellem dette og det næste, nr. 49, at ulykken skete. Her er banen skåret ned i terrænet, nemlig ved milepæl 8½. Nedskæringen var føjet fuld af sne, og baneformand Carlsen fra Tvingstrup, som denne strækning sorterer under, var med et arbejderhold i færd med at kaste sne. Carlsen havde fået telegram om, at der ville komme en sneplov fra Århus i løbet af eftermiddagen. Han havde sendt ledvogter Christiansen, der boede i nr. 55, i møde med toget for at advare om, at sneploven næppe ville kunne gå igennem sneen ved Kannerup.

Først herefter begyndte det egentlige forhør, først af stationsforvalter Bohn fra Tvingstrup, hvis oplysninger ikke kunne bidrage til opklaring af ulykkens årsag.

Næste vidne var baneformand Carlsen, der må anses for at være et hovedvidne.

Den første del af Carlsens forklaring er gengivet i den officielle meddelelse fra stationsforvalter Stemann i Horsens og i baneingeniør le Maires forklaring i retten. Forhørsreferatet fortsætter:

Ved ringning fra vogterhus nr. 50 hørte han (Carlsen) lidt hen på eftermiddagen,

at et kommende tog blev bebudet. Efter at han havde givet de to ledvogtere, som deltog i snekastningen, ordre til at være opmærksomme på ham, mens han gik på udkig, for, når han gav tegn, da at påse, at arbejderne trådte tilbørligt tilside, at de ikke skulle komme til skade, gik han på udkig. Da han så på dampen, at toget nærmede sig, gjorde han alarm til tegn for banevogterne. Da han bemærkede, at toget kom med fuld damp, ilede han det imøde for at give tegn til, at det skulle stoppe op. Han regnede med, at han kom 4 a 600 alen frem, da toget kom ham nær og passerede ham. Med armen gav han tegn til, at det skulle stoppe. Idet han gav tegn, gik sneploven med lokomotivet forbi ham, og da hans øje først bagefter men næsten i samme nu faldt på det andet lokomotiv, der kom forbi, bemærkede han, at hvert lokomotiv gik for sig, og at de ikke var sammenkoblede, hvorved han straks kom i frygt for, at en stor ulykke kunne ske. - Når der spørges ham, hvor lang afstand, han mener, der var imellem lokomotiverne, da de kom forbi ham, erklærede han, at der var en 12-13 a 14 alen (7-8 meter).

Senere blev banevogternes koner afhørt. Deres mænd har uden tvivl deltaget i snekastningsarbejdet. En ledvogters kone var ansat som afløser for manden. Hun fik instruktion i arbejdet og blev underkastet forskellige prøver, først og fremmest synsprøve. En farveblind havde ingen mulighed for ansættelse ved banen.

Først fremstod banevogter Jens Jensens kone, Mariane Andersen, vogterhus nr. 53, der forklarede, at hun gjorde tjeneste, da toget kom. Hun havde gjort alt i orden, efter at toget var blevet signaliseret. Lidt

før toget passerede vogterhuset blev der givet signal eller pebet (med dampfløjten). Hun mærkede ikke noget usædvanligt ved toget, og navnlig erklærede hun, at lokomotiverne den gang var sammenkoblede, eller med andre ord at de fulgtes ad. Farten var stærk omtrent som et iltøg. Hun bemærkede også, at der var damp oppe, da toget passerede.

Banevogter Peder Henriksens kone, Grete Jensen, vogterhus nr. 52, forklarede, at hun ikke bemærkede noget usædvanligt ved toget. Der blev pebet, kort før

det passerede og også efter. Toget kom raskt, der var damp oppe. De to lokomotiver gik sammen, der var intet skillerum imellem.

Banevogter Jens Thomsens kone, Johanne Nielsen, erklærede, at da toget kom rask forbi hendes hus, nr. 51, havde det damp oppe, men om lokomotiverne var samlede eller lidt fra hinanden, kunne hun ikke se, da huset ligger lavere end banen, og sne fra sneploven fløj imod hende. Men hendes søn, der var 9½ år gammel, og som stod ved husets anden side,

Baneoverkørslen ved Bygholm. Billedet er antagelig fra begyndelsen af dette århundrede.

Vejen på billedet er vejen fra Horsens, der begynder med Stefansgade, og løber videre til Bygholm Mølle og Bygholm, hvis tage skimtes i baggrunden. Et stykke af vejen, nemlig stykket med vejtræerne, findes endnu fra banen til Horsens Statsskole. Vejstykket, der nu ender blindt ved banen, hedder Gl. Møllevej. Nuværende Silkeborgvej ligger lidt udenfor billedets højre kant. Toget er en af privatbanernes på vej vestpå. Foran ligger statsbanesporet. Personen på billedet er muligvis ledvogterens kone, der med armsignal har fortalt lokomotivføreren, at bommene er nede. I mørke skulle ledvogteren svinge med en lygte. Til venstre for personen anes svingelen, der tillod fodgængere at passere, selv om bommene var nede. Ledvogterhuset ligger antagelig til venstre udenfor billedet. Der synes nemlig her at ligge en have.

Betegnelsen ledvogter har holdt sig uforandret. Den må formodentlig betyde, at afspærringerne ved vejene oprindelig var led, altså horisontalt oplukkelige. Bommene, der løftes, må følgelig være indført efterhånden. Man hører aldrig betegnelsen bomvogter.

sagde bagefter, at lokomotiverne havde været lidt fra hinanden.

Banevogter Bloos's kone, Susanne Bloos, vogterhus nr. 50, forklarede, at hun vidste, at banen ikke var farbar i gennemskæringen ved Kannerup. Da hun samtidig så, at Carlsen gav faresignal eller stopsignal, gjorde hun det samme. Toget passerede dog med damp oppe og sædvanlig fart. Lokomotiverne gik ikke sammen men var adskilte, der var et lille mellemrum imellem dem. Hun mente, at afstanden kunne være som afstanden mellem to af banens telegrafstænger. Da hun blev spurgt, om lokomotivbesætningen gerne besvarede hendes signal, svarede hun, at hun ikke på grund af dampen og snefoget kunne se deres reaktion.

Det, der her er gengivet af forhøret, er

Billede af vogterhus nr. 50 ved Kannerup, taget midt i 1970-erne. Som det vil ses, er billedet taget over et forbi kørende godstog, der viser at banen også her i modsætning til i 1876 er nedskåret. Ved anlæggelsen af dobbeltsporet i 1920-erne forsøgte man at skære toppen af den store stigning fra Hansted til Tvingstrup. Herved fremkom de meget store nedgravninger af banelegemet på denne strækning. De er især betydelige på begge sider af Gl. Århus landevej.

kun uddrag, der skønnes at have betydning for opklaring af årsagen til ulykken. Forhøret kom langt videre omkring, og flere blev afhørt. Alle de afhørte vidner var altså folk, der på en eller anden måde havde set toget udefra. Ingen af dem havde været med det.

Vidneforklaringerne kan stort set sammenfattes således:

Da toget passerede vogterhusene nr. 53 og 52 gik lokomotiverne sammen. Ved nr. 51 mente et barn, at de havde været adskilte. Ved nr. 50 så Susanne Bloos, at der var en afstand mellem dem som mellem to af banens telegrafstænger. Vi kender ikke denne afstand i dag men kan vel anslå den til et halvt hundrede meter. Ganske kort efter så Carlsen, (som Susanne Bloos kunne se), at der var 7-8 meter mellem lokomotiverne. Straks efter skete ulykken. Den store uenighed om afstanden mellem lokomotiverne, (om der var nogen) kan måske skyldes, at et frembrusende tog altid vil hvirvle sne op, der gør det vanskeligt at se, især på så nært hold. Hertil kommer to damplokomotivers udslip af røg og damp. Der kan måske sættes et lille spørgsmålstegn ved vidnernes iagttagelsesmuligheder. På den anden side behøver den omstændighed, at lokomotiverne går sammen, som det ofte siges, ikke at betyde, at de er sammenkoblede. Dersom det bageste går lidt hårdere på end det forreste, som derved lader sig skubbe frem, vil det se ud, som om de er sammenkoblede.

Afhøringen af de folk, der havde været med toget, og som havde overlevet ulykken, foregik den 5. januar 1877. Politiretten blev sat på Horsens sygehus, hvor de sårede endnu befandt sig.

Først fremlagdes dødsattester for de omkomne ved ulykken. Det var:

1 - Overbanemester Sørensen af Skanderborg.

2 - Lokomotivfører Peder Pedersen af Århus.

3 - Fyrbøder Julius E. Birnbaum af Århus.

4 - Lokomotivfører Georg Pedersen af Århus.

5 - Banevogter eller formand Edward Tornov af Århus.

6 - Arbejdsmand Svenning Pedersen af Århus.

7 - Arbejdsmand Christen Christensen af Århus.

8 - Fyrbøder Marcus Jensen af Århus.

Den først afhørte var Albrecht Rasmussen, banevogter eller formand og boende i et vogterhus på Silkeborgbanen. Han var sengeliggende, men i bedring og efter eget udsagn fuldkommen i stand til at afgive forklaring:

Han trådte til toget i Skanderborg og overværede det samme begivenhedsforløb som de øvrige afhørte til og med opholdet i Tvingstrup. Han forklarede herefter:

Han havde af Sørensen ordre at tage plads på det andet (bageste) lokomotiv og holde øje med ham (Sørensen) på det forreste. På dette bageste lokomotiv var foruden ham selv lokomotivfører Georg Pedersen, fyrbøder Marcus Jensen og arbejderne Lars Jensen og Jens Hansen af Århus. På det forreste lokomotiv var foruden overbanemesteren og lokomotivføreren fyrbøder Julius Birnbaum og formand Tornov. - Stående ved vandbeholderen holdt han udkig med

overbanemesteren. Han har ikke under farten fra Tvingstrup mærket, at lokomotiverne var kommet fra hinanden eller var blevet adskilte. Han har ikke set eller bemærket, at det ene har været således forud, at der har været mellemrum imellem dem. Han holdt udkig med Sørensen, og kort før sammenstødet skete, så han, at denne gav signal med hånden, nemlig ved tegn op og ned, til at der skulle sagtnes eller standses i farten. Han meddelte straks signalet til fyrmanden, der var ved hans side, og til lokomotivføreren, der vendte ryggen til. De gav sig straks til at efterkomme signalet, fik løberne trukket tilbage og begyndte at spænde bremsen - men da kom sammenstødet. Der var kun et øjeblik imellem, at Sørensen gav signalet, til sammenstødet kom. Som forhen sagt vidste han ikke, at lokomotiverne var adskilte. Han blev slået bevidstløs ved sammenstødet og kom først til sig selv, da han blev taget op og ført til Hansted. På lokomotivet var lokomotivføreren og fyrbøderen hver på sin plads, og turen foregik i orden på lokomotivet, uden at der foregik noget særdeles. Han mærkede aldeles ikke, at der for lokomotivføreren og fyrbøderen skete noget formedels brændevin.

Det næste vidne var banearbejder ved Århus station, Lars Jensen. Han og Jens Hansen var anvist plads på det bageste lokomotiv. De havde taget plads ved tenderen (de sad vist på gulvet). Da sneploven kastede sne og isklumper til siden, som også ramte dem, slog de deres frakkekra- ver op om ørerne. De havde derfor ikke set, hvad der foregik på det forreste lokomotiv. Kort før sammenstødet kunne han skønne, at der var blevet givet signal, idet

han så, at fyrbøderen sprang hen til lokomotivføreren, greb ham i armen og sagde noget til ham, hvorpå de slap dampen løs og gav sig ifærd med bremsen. Et øjeblik efter skete sammenstødet, hvorved han kom i klemme mellem tenderen og kullene, der styrtede ned over ham bagfra. På spørgsmålet om lokomotivfolkene havde nydt for meget brændevin, svarede han, at han ikke havde mærket, at der var noget i vejen med dem. Alt på lokomotivet foregik i ro og orden. Han kunne ikke svare på spørgsmålet, om koblingen mellem maskinerne var sprunget. Han vidste end ikke, at lokomotiverne var kommet fra hinanden.

Sidst afhørtes to arbejdere fra Århus. De sad begge i den første vagon, men i hver sin kupe. Ingen af dem vidste noget om, hvad der var sket forude med lokomotiverne.

Vidneforklaringerne fra dette sidste forhør, udelukkede afgivet af folk, der havde befundet sig i toget både i ulykkesøjeblikket og før, er i modstrid med forklaringerne fra de vidner, der havde oplevet det hele »udefra.«

Baneformand Albrecht Rasmussen var den eneste overlevende af det overordnede personale. Hans position på det bageste lokomotiv med direkte ordre til at holde øje med det forreste, må give hans udsagn stor vægt. At han fulgte sin ordre fremgår af, at han opfattede overbanemesterens signal umiddelbart før ulykken og lod det gå videre til lokomotivfolkene. Det er næsten utænkeligt, at han skulle kunne undgå at bemærke en afstand mellem lokomotiverne. Til gengæld er han den eneste af de overlevende, der har set noget. Begge lokomotivfolk omkom, og de to

arbejdere, der sad ved tenderen med kraven op om ørene, har ikke kunnet se, hvad der skete.

Vi kan hermed konkludere:

Hovedvidnernes udsagn er modstridende. Carlsens og Susanne Bloos's strider mod Albrecht Rasmussens. Ingen af de afhørte vidner har sagt noget som helst, der kan tydes som en bekræftelse på Kristen Mortensen fortælling, at det bageste lokomotiv kørte tilbage og derpå frem i et forsøg på at drive det fastkørte lokomotiv med sneploven igennem. Kristen Mortensen mente, at der kørtes en fjerdingvej tilbage. I så fald er toget kommet helt tilbage til vogterhus nr. 50. Det vil være utænkeligt, at Susanne Bloos ikke skulle have bemærket det. Hun nævner intet herom ved afhøringen. Baneformand Carlsen og hans arbejdsstyrke har haft begivenhederne på nærmeste hold. Carlsen siger intet om en sådan manøvre. Hvorfor blev ingen af hans arbejderhold afhørt? Heller ikke baneformand Albrecht Rasmussen siger noget om en bakning, der i givet fald må have fundet sted før sammenstødet.

Den sprængte kobling, der angives som den egentlige årsag til ulykken, forbigås næsten i tavshed. Baneformand Carlsen blev ved forhøret spurgt, om den var blevet fundet på hans strækning. Han svarede, at han havde hørt af et par mænd fra Serritslev, at en af arbejderne, der var med toget, havde fundet den, da han var ilet til Hovedgård for at give melding om ulykken, men han vidste ikke, hvor den var blevet af. Det lyder nærmest som en bortforklaring. Netop koblingen må siges at være livsnerven i al jernbanedrift. Den hægter toget sammen, vogn til vogn, og er

derfor dimensioneret til et meget kraftigt træk. En kobling går ikke i stykker »af sig selv« mellem Tvingstrup og Kannerup, uden at nogen mærker det.

Skal vi tilbage til baneingeniørens forklaring? Der står i politiprotokollen: Baneingeniør le Maire har i dag konfereret med politimesteren angående forhøret .. idet han tillige har foranstaltet, at vedkommende har indfundet sig for at afgive forklaring. - Det er altså åbenbart baneingeniøren, der har bestemt, hvem der skal afhøres. Han havde hele forklaringen færdig, før politiet kom ind i billedet. Har han også bestemt, at det var bedst at tie om den letsindige manøvre, der fik så katastrofale følger? Vi tør ikke påstå det, men flere spørgsmål flagrer stadig i luften uden svar.

Årsagen til jernbaneulykken ved Hansted 2. juledag 1876 er stadig ikke fuldt opklaret.

Mellem Horsens og Tvinstrup, en strækning på 8-9 km, lå ikke mindre end 11 banevogterhuse.

Det første lå ved vejen til Bygholm (ill. nr. 3), det må have haft nr. 45. - Hvor den gamle Viborgvej gik over banen lå det næste, nr. 46. Herefter var der ingen før

På ulykkesstedet rejstes en mindesten.

Hansted. Her lå til gengæld tre, nemlig nr. 47 ved Skanderborg landevej. Det ligger der endnu. - Nr. 48 lå ved »Fuerten« midt i byen og nr. 49 i den østlige ende af Hansted. Her var det vejen mod Hansted skov og videre efter Ørskov (i virkeligheden en ældgammel Skanderborgvej fra Horsens og Bygholm), der gik over banen. Nr. 50 lå i Kannerup, tæt ved det sted, hvor ulykken skete i 1876. Hvor banen krydsede vejen mellem Serridslev og Bledd lå nr. 51. - Nr. 52 lå ved Gammel Århusvej og nr. 53 ved vejen fra landevejen til Serridslevgård. Nr. 54 lå, hvor banen overskar Tvingstrups gamle bygade. Bommene ved nr. 54 var koblet sammen med bommene ved den anden overkørsel i Tvingstrup. Endelig kan nævnes nr. 55, der lå et stykke nord for byen ved den gamle kirkevej til Ørridslev kirke, der også var en gammel Skanderborgvej.

Kun tre af disse elleve huse eksisterer endnu, nemlig som nævnt nr. 47 i Hansted, nr. 52 ved Gl. Århusvej og nr. 54 i Tvingstrup. Nr. 50 i Kannerup lå der endnu for en halv snes år siden, men er siden forsvundet (ill. nr. 4). De forsvundne har uden tvivl ligget i vejen for de meget store jordarbejder, der foretoges i 1920-erne i forbindelse med anlæggelsen af det såkaldte dobbeltspor. Ved denne lejlighed blev også de mange broer byggede, hvorved en stor skare ledvogtere blev overflødige. Samtidig blev der dog dobbelt så megen vedligeholdelse ved banen, så ledvogterne kom i stedet for til at hedde banearbejdere.

Vogterhusene nr. 47 til 53 er afsat på kortet. Ulykkesstedet er afmærket med et kryds.

Det er ganske vist...

(To danske kvinders skæbne).

af Bente Helgren Breiner

I midten af 1800-tallet boede en landmandsfamilie i Lystrup, Egå sogn ved Århus. Familien bestod af mor og far samt fem børn: tre piger Andrea, Sørine og Sofie, og to drenge Marius og Niels, alle med efternavnet Wærum. To af pigerne, Sørine og Andrea, fik en skæbne så fantastisk, at vel kun få har, hverken før eller siden, oplevet noget lignende.

Som ganske unge rejste de to piger til København for at arbejde der: Sørine på et stort, fornemt hotel, og Andrea som skrædder.

Her mødte Sørine (født 3. april 1868) sin skæbne i den russiske oberst Malachowski. *) - Sørine og Malachowski forelskede sig i hinanden, men de kunne ikke gifte sig umiddelbart, fordi Sørine dels var udlænding og dels borgerlig - han måtte ikke gifte sig under sin stand, da han var russisk greve. Især svigermoderen var imod forbindelsen, mens svigerfaderen var mere demokratisk i sin tankegang. Så da Mala-

*)

Det formodes, at Malachowski skulle have været militærattaché ved det russiske gesandtskab, men efterforskning i bl. a. Udenrigsministeriets arkiver og i »Den Danske Hof- og Statskalender« for årene 1885-1890 har ikke kunnet fastslå dette. Men at obersten var tsarens betroede mand, (måske deltager i tsarens følge på rejse til Danmark), ses bl. a. af, at tsaren forærede ham et guldur indlagt med diamanter.

chowski's mor døde, kunne de unge gifte sig efter 10 års ventetid den 24. februar 1897, da Sørine var knap 29 år gammel.

De blev gift i Riga i Letland, hvor familiens store gods lå, og hvor Malachowski også var politimester, og fremtiden tegnede sig lys for den unge grevinde.

Sørine og grev Malachowski, gift i Riga i Letland 1897.

Greven var ligesom faderen meget demokratisk, og han kunne ikke lide, at arbejderne på godset i Letland nærmest var livegne, så han solgte godset og købte aktiemajoriteten i en stor silkefabrik i Moskva med mange hundrede ansatte.

I Moskva begyndte et eventyrliv for Sørine og Andrea, som var ansat som designer i forbindelse med svogerens silkefabrik. De kom jævnligt i operaen og teatret og havde desuden direkte kontakt med tsarfamilien. Tsar Alexander III (1881-1894) var jo gift med kong Christian IX's datter, Dagmar, og Sørine førte en livlig korrespondance med kejserinden, ligesom hun og hendes mand ofte deltog i tsarfamiliens ferier ved Sortehavet.

Men idel lykke var det dog ikke for de to danske piger. Sørine fødte en søn, men ham mistede de, mens han endnu var barn, og andre børn fik de ikke. Andrea var forlovet med en løjtnant i marinen, men han deltog i den russisk-japanske krig 1904-05, og faldt ved Port Arthur. Andrea var sin kæreste tro, og hun giftede sig aldrig. I Moskva boede hun hos Sørine og hendes mand, der nu var politimester i hovedstaden.

Greve Malachowski led af astma, og derfor besøgte parret hyppigt mondæne kursteder rundt om i Europa. De besøgte også Danmark, og de var i Ebeltoft sammen sidste gang i 1912, hvor de besøgte Sørines søster, Sofie, der var gift med en landmand. Her drøftede man fremtiden: det var meningen, at gårdens 11-årige søn, Aage Andersen, skulle have været rejst til Moskva til sine mostre og have haft en uddannelse i forbindelse med silkefabrikken. Senere var det grevens mening at sæl-

ge fabrikken og slå sig ned i Danmark, for han fornemmede allerede dengang, at det russiske rige var i skred. Den nye tsar, Nicolai II (1894-1917) førte en mildere kurs end sin fader, Alexander III, men han kunne ikke magte opgaven, og det følte Malachowski. Hertil kom, at Nicolai var gift med en tysk prinsesse, Alix. På den tid var munken Rasputin stærkt fremme i russisk politik, og han havde stor indflydelse på tsarfamilien, da denne troede, at Rasputin ved sine bønner havde reddet tsarens svagelige søn, der var bløder. Især kejserinden var under kraftig indflydelse af munken, og det siges, at hun blev hans elskerinde, hvilket var en skandale. Det endte da også med, at Rasputin blev skudt i St. Petersborg (Leningrad), december 1916.

I Rusland anså man i tsarfjendtlige kredse tsarfamilien for værende tyskvenlige pga. at kejserinden var tysk, og det var også medårsag til tsarens fald.

Da den 1. verdenskrig brød ud i 1914, var Sørine og hendes mand med et andet ægtepar i Østrig, hvor vennerne havde en lille pige ca. 10-12 år på et sanatorium. De russiske gæster måtte haste ud af landet, men i skyndingen nåede de ikke at få den lille pige med. Man forsøgte ad diplomatisk vej at få pigen udleveret til Rusland, men forgæves. Så fik man den lyse ide at lade Sørines søster, Andrea, hente pigen i Østrig. Andrea var som søsteren meget sprogkyndig, og talte bl. a. tysk, så hun rejste først til Danmark for at få danske papirer. Sit russiske pas kunne hun selv sagt ikke bruge, da Rusland var i krig med Tyskland og Østrig. På vej ned gennem Tyskland fik de tyske myndigheder mis-

tanke til Andrea, og hun blev arresteret som russisk spion og sat i fængsel. Efter en rum tid måtte hun alligevel have overbevist tyskerne om, at hun var dansker, for hun fik lov til at fortsætte rejsen til Østrig efter pigen. Efter 5-6 måneder ankom de begge til Danmark, hvor de tog til Ebeltoft til Aage Andersens forældre på deres gård, og Aage fik nu en jævnaldrende legekammerat en tid, selvom pigen kun kunne tale russisk.

Igen måtte Andrea have sine papirer udskiftet og samtidig også have udvirket papirer til pigen. Det var besværligt, især i krigstid, men tilsidst kom de begge til Rusland, og pigen blev genforenet med sin familie. Andrea var imidlertid igen uheldig, for de russiske myndigheder arresterede hende som tysk spion, fordi hun kom fra Østrig, og desværre var Sørine og hendes mand ikke i Moskva, så de kunne hjælpe hende. Resultatet blev, at Andrea blev deporteret til Sibirien til en fangelejr der.

Sørine var uvidende om søsterens skæbne. Hun var fulgt med sin mand til Sevastopol på Krim og oplevede her krigen på nært hold tæt ved fronten.

Da krigen var ved at være slut, blev Sørines mand så syg, at han døde på et lazaret. Forinden havde han sagt til sin kone: »Sæt alt ind på at komme til dit fædreland, for her bliver det ikke godt mere«.

Tynget af sorg over mandens død og over søsterens usikre skæbne måtte Sørine nu til at finde en flugtvej til Danmark. Det lykkedes hende at bestikke en jernbanelmand, så hun kunne slippe ind i Tyrkiet. Men Sørine var ikke nogen helt almindelig flygtning. Hun var rig og havde en kolos-

sal bagage, der gættes på nok til »en hel jernbanevogn«. Dette lyder i vore dage utroligt, men med datidens garderober med voluminøse skørter, pelse og store hatte skulle der mange og store kufferter til, især for en fornem dame, der var vant til at rejse med den kejserlige familie.

Sørines rejse hjem blev lang og besværlig, men på en eller anden måde lykkedes det hende - nok med en god portion bestikelse - at komme til Danmark, hvor hun meget forkommen rykkede ind hos sin søster Sofies familie på gården ved Ebeltoft. Først måtte hun en tur på sygehuset, da hun havde bænelorm. Man da den var udryddet, kom hun hurtigt til kræfter. Hun havde da været i udlandet 32 år, heraf de 28 år i Rusland, og var nu blevet 52 år og på mange måder en fattig kvinde: sin mand og sit barn havde hun mistet, silkefabrikken var brændt, hendes pragtfulde hjem var ødelagt og de fleste af hendes penge var værdiløse pga. pengeombytningen i forbindelse med revolutionen. En del af sine smykker havde hun dog, og dem måtte hun sælge henad vejen for at have noget at leve af.

Vi skal vende tilbage til Rusland for at se, hvordan det gik Andrea, som jo sad i fangelejr i Sibirien. Også her nåede revolutionen frem, og forholdene var meget dårlige for fangerne, der knapt nok fik noget at spise. Men her ligesom i hæren var den jernhårde disciplin i opløsning, og tilsidst stak fangevogterne af og overlod fangerne til sig selv. Det var derfor ikke særlig svært for Andrea at flygte sammen med nogle andre. De kom først til Kina, og efter en lang (idag rutemæssig usikker) og besværlig flugt kom Andrea tilsidst til hvad man

efterhånden måtte synes var verdens navle, nemlig Ebeltoft. Hun var fysisk og psykisk stærkt nedbrudt, men efter et ophold hos lillesøster Sofie og hendes familie genandt Andrea sine kræfter, og hun slog sig ned som skrædder i Mejlgade i Århus, hvor hun klarede sig godt.

Sørine rejste, efter sin tilbagekomst til Danmark, til København for at arbejde for storfyrstinde Olga af Rusland. Storfyrstinden var yngste datter af tsar Alexander III og kejserinde Dagmar. Efter et fornuftsægteskab, arrangeret af de geschæftige mødre, brød Olga ud og giftede sig med sin store kærlighed, den borgerlige oberst Kulikowsky i 1916, til enkekejserinde Dagmars store fortrydelse. Da Dagmar og hendes to døtre, Xenia og Olga, med familier var trængt op i en krog på Krim af »de røde« i 1919, nægtede Olga at flygte med moderen til England. I stedet fortsatte hun sin flugt med sin mand og lille søn. Ved mellemkomst af kongen af Jugoslavien lykkedes det tilsidst for storfyrstinden at nå helskindet til Danmark, nu med to små sønner. Dagmar var en kort tid hos sin søster, der var dronning af England, og de kunne ikke enes, fordi Dagmar ikke ville erkende, at hun nu var flygtning, så hun rejste derfor også til København og bosatte sig i sit palæ »Hvidøre« i Klampenborg. Her flyttede også Olga ind med sin familie. Begge de russiske damer fik en ret så kølig modtagelse af kong Christian X, og det var nok værst for russernes tidligere kejserinde, der til sin død ikke ville indrømme, at hendes søn, tsar Nicolai II og hans familie var myrdet.

Over til dette herskabshjem, betjent af loyale kosakker, rejste Sørine, som nok

ofte har måttet stå med et ben i hver lejr, idet hun kendte både enkekejserinden og storfyrstinden særdeles godt fra Ruslandstiden. Måske var det tilsidst blevet for broget for hende. I hvert fald blev hun kun i »Hvidøre« et års tid for derefter at vende tilbage til Ebeltoft, hvor hun ernærede sig som sygeplejerske, indtil hun kunne få aldersrente.

Man kan ikke lade være med at tænke på, at Sørine var på Krim, da de få overlevende af tsarens familie var der, og at de stort set er flygtet samtidig uden at følges ad, for så at dukke op i Danmark samme år i 1920. Men da Sørine ikke har omtalt denne flugt nærmere, må vi gå ud fra, at hun ikke er flygtet sammen med storfyrstinden og hendes familie, som nok kunne have brugt en hjælpende hånd med de to små drenge

Sørine boede ca. 30 år i Ebeltoft i et lille hus på Villadsgyde, og hun døde den 5. august 1951, 83 år gammel.

Da Sørine var omkring de 80, kom jeg ca. 9 år gammel hver søndag om til hende med avisen. Jeg var ganske uimponeret af den gamle verdensdame. Jeg anede ikke, hvem hun var, eller hvad hun havde oplevet. En dag, da jeg som sædvanlig kom med avisen, havde hun en lille gave til mig: en gammel, mørnet posetaske i rosa silke med cremefarvede kniplinger og kvast i bunden. I tasken lå et lille messinglågkrus med et målebånd i »maven«. Lykkelig for gaven hængte jeg tasken op på mit værelse, og derfor har jeg den ikke i dag. Den gik al kødets gang. Målebåndet, derimod, har jeg stadigvæk. Det er formentlig købt på en af familien Malachowski's mange

rejser til Tyskland. Et stempel med en flakt ørn i bunden antyder dette.

Af nysgerrighed over at finde ud af, hvor målebåndet stammede fra, fik jeg hele denne fantastiske historie trævlet op ved hjælp af venlige naboer til fru Malachowski, men historien er først og fremmest bygget på en 84-årigs formidable hukommelse - gårdejer Aage Andersen, Ebletoft -, som i mindste detalje har fortalt historien om sine to mostre Sørines og Andreas liv over den halve verden.

Gårdejer Aage Andersen, Ebletoft, født 1901.

Silkeborg Vesterskov og Thorsø Bakker, vandringer og erindringer

Af Thomas Johansen

»Syd for Silkeborg - hvor man færdes i denne Kant af Byen, bugter sig en mægtig, fortonet Skovlinie ude mod Vest. - Snart smeltende blaa i Solvarmen synes den at hænge som et fintvævet Tæppe for den fjerne Horisont, snart mørk og sortgraa rejser den sig op mod den truende Tordenluft.« - Således beskriver landskabsmale- ren Godfred Christensen i 1887 de skove, hvori vi vil foretage en vandring.

Men enhver, der har henlevet sin barn- dom i Silkeborg og siden besøgt byen med regelmæssige mellemrum, vil have ople- vet, at skovene hele tiden forandrer sig: Træer fældes, nye plantes; snart er en udsigt fri, snart er den groet til. Når man efter års forløb kommer til et bestemt sted, er det ofte ikke til at kende igen.

Vi begynder vandringen på parkerings- pladsen ved badeanstalten ved Almindesøs østlige ende, hvor der om sommeren udfolder sig et livligt badeliv, men sådan har det ikke altid været.

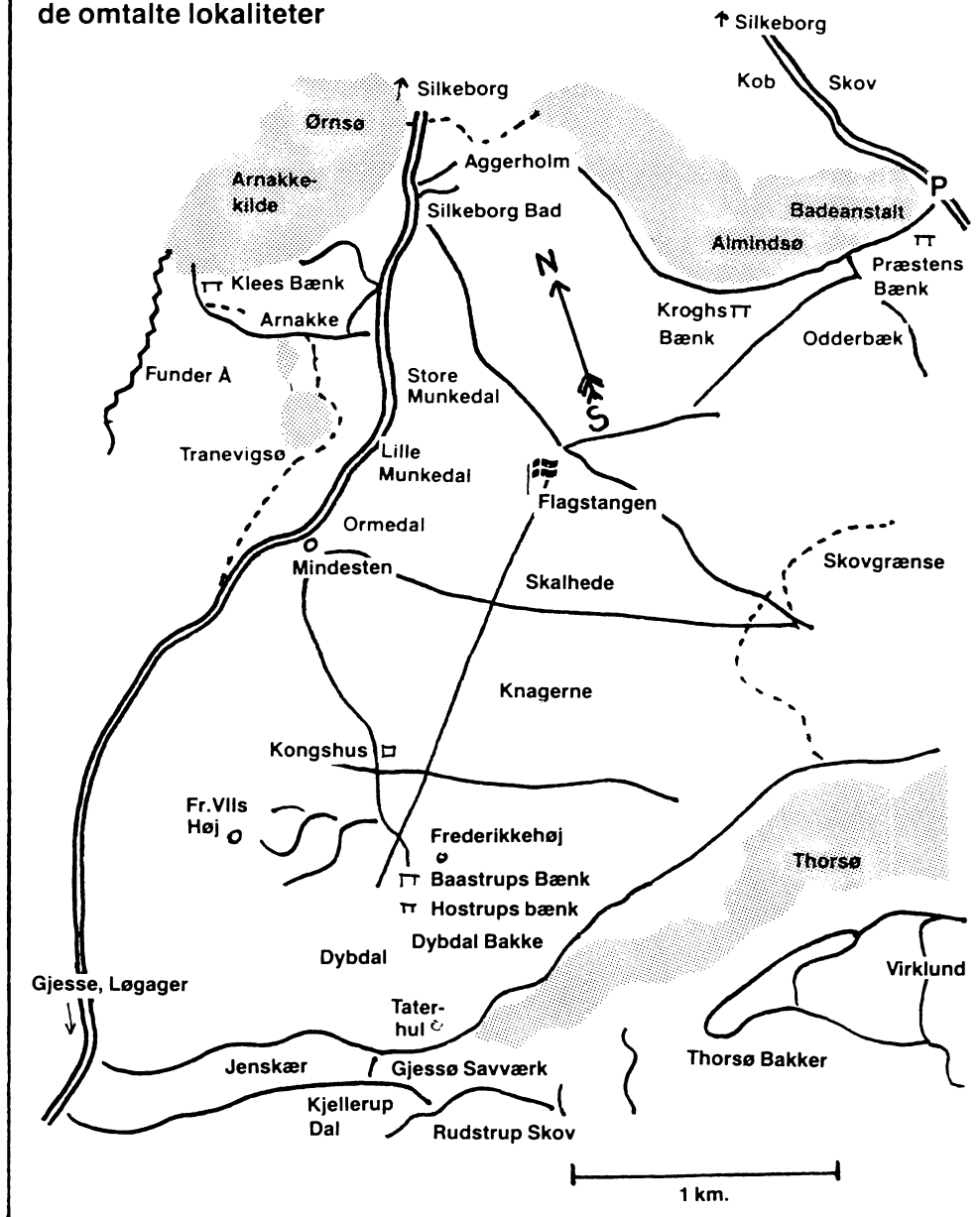
Forfatterinden Elfrede Fibiger, der boe- de i Silkeborg fra 1852 til 1868, har givet en yndefuld beskrivelse af stedet: »Langsomt og støt bevægede den smalsporede Vogn sig fremad paa den brede Kørevej, indheg- net paa begge Sider af Løv- og Naaletræer,

hvis Uddunstninger fyldte Luften med for- ventningsfuld og usigelig betagende Aro- ma. Til venstre, oppe paa Kanten af Bak- ken, hvis bratte Skraaninger gik nedad mod Bras Sø, saas hist og her dens Vand- spejl mellem Træernes Løvhæng. Paa høj- re Side af Vejen saas pludselig en skov- kranset Vig af Almind-Sø, hvis Smaaabølger kærtegnende nærmede sig den smalle Strimmel af Jordsmonnet, hvis Træer alt var faldne som et Offer for Fort- sættelsen af den af Skanderborg Amt alle- rede 1847 paabegyndte Chausee fra Hor- sens til Brædstrup.«

Senere - i år 1900 - er stedet atter gen- stand for opmærksomhed; det foreslås da på Hjejleselskabets generalforsamling at etablere en bådfart fra Silkeborg gennem Vejlsø til vestenden af Almind Sø til gavn for kurgæsterne på Silkeborg Bad. Det blev dog ikke til noget, velsagtens på grund af vanskeligheder med at føre sejladsen under Horsensvejen.

På højdedraget syd for Almind Sø nær badeanstalten har vi udsigtspunktet »Præ- stens Bænk«, opkaldt efter pastor Wiberg, der var Silkeborgs sognepræst fra 1874 til 1914, en mand om hvem det hedder, at han var en stor naturelsker - det tyder valget af

Vesterskoven ved
Silkeborg med angivelse af
de omtalte lokaliteter

dette udsigtspunkt på, selv om det i vore dage ser helt anderledes ud end dengang. Hans prædikener var præget af temperament og ildfuld forkyndelse. Min far gik til konfirmationsforberedelse hos ham; der var et halvhundrede konfirmander, »som sad på lange bænge og lyttede mere eller mindre opmærksomt til den gamle pastor Wibergs forklaring. Jeg var ikke religiøst greben under forberedelsen - men fulgte dog interesseret med, for præsten var egentlig ikke kedelig. Vi havde hver en opskrivningsbog, hvori han havde påbudt os at notere, hvad vi (eller han) fandt særlig betydningsfuldt, og denne opnotering voldte ofte kvaler for de mindre rutinerede elever fra »Borgerskolen« - noget tror jeg dog nok det hjalp, at de havde ældre søskende til at »skrive af efter.««

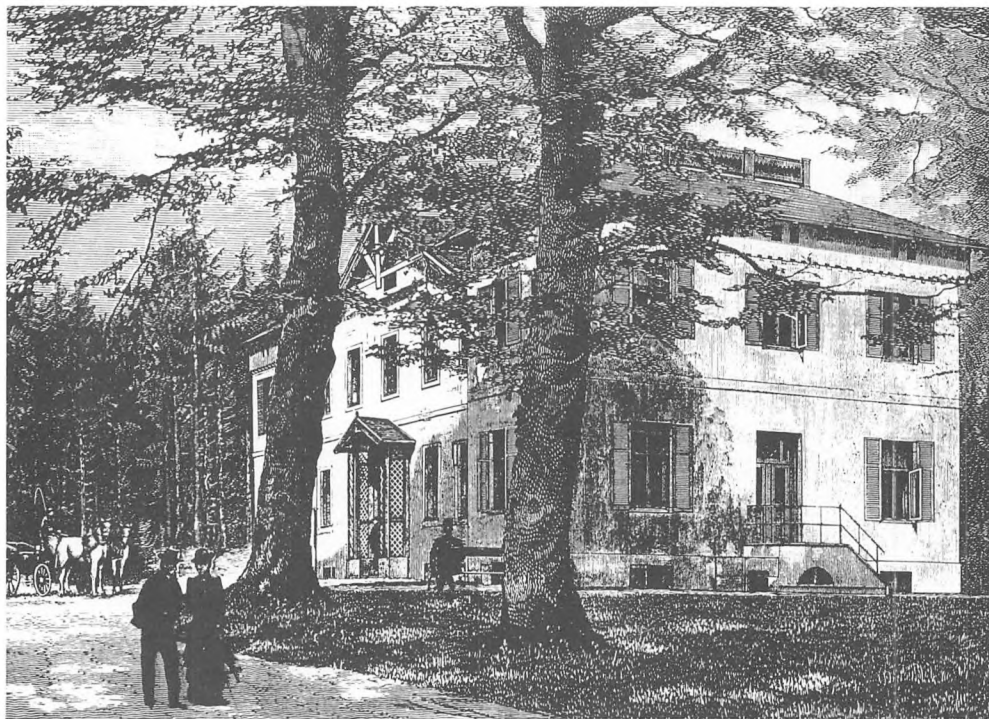
Ved foden af førnævnte højdedrag munder Odderbækken ud i Almindsø, og jeg erindrer, at min klasse (fra Silkeborg Seminariums Børneskole) i 1933 var på en udflugt - eller rettere ekskursion, da den havde »videnskabelige formål« - op langs denne bæk. Lederen var klasselæreren, Sigurd Skyum, den senere seminarirektor, og han viste os blandt andet et sted, hvor en spætte og et egern havde gjort sig til gode med grankogler, og vi så forskellen mellem spættens sjuskede og egernets perentlige behandling af koglerne.

Fortsættes langs søens sydlige bred, går det snart opad til udsigtspunktet »Kroghs Bænk«, opkaldt efter overførster F. F. von Krogh der i årene 1825-34 var inspektionshavende ved statens skove og i en række år tilsynsførende ved Silkeborg skovdistrikt. Selvom han er blevet beskyldt for at have plejet sine forbindel-

ser ved hoffet i vel rigelig grad, har han ubestrideligt haft afgørende betydning for Silkeborgskovene, eftersom det var ham, der - sammen med daværende godsinspektør Bindesbøll - indstillede til Rentekammeret, at skovene burde overgå til varig statsejendom.

Længere fremme passeres højt oppe et sted, hvor søbredden er farvet stærkt brungul, hvad der skyldes de jernholdige kilder, der findes i højdedraget til venstre, og som træder helt overdådigt frem på dettes anden side, der vender ud mod Ørn-sø, i form af de næsten berømte Arnakkedkilder, som vi kommer forbi om lidt.

Forinden vil vi dog nævne Villa Aggerholm, der ligger ved søens nordlige ende; den var i fyrrerne rekreationshjem og fungerede under frøknerne Kabells og Pors' myndige, men elskværdige ledelse, hvor førstnævnte tog sig af sygeplejen og sidstnævnte af administrationen. Min far opholdt sig her i februar 1940, da vi boede i Herring; hver af de to-tre søndage, det drejede sig om, tog jeg til Silkeborg og havde således lejlighed til at se dette etablissement indefra. Måltiderne indtoges ved eet langt bord, hvor de to damer præsiderede ved hver sin bordende, og blandt gæsterne erindrer jeg specielt en gammel kone med et ualmindeligt inkvisitorisk udseende. (Hun irriterede mig desuden ved på trods af god bordskik at bruge kniven som gaffel). Min far og en anden gæst, en tobakshandler Enevoldsen fra Aarhus, gik ofte ture sammen, og en dag spurgte den gamle: »Ska' I nu ind til byen igen?«, hvortil E. svarede: »Ja, der er så mange kønne piger derinde!«, hvilket gav anledning til spørgsmålet: »Hva, æ I et gywt?«.

Silkeborg Vandkuranstalt. Opført i Vesterskoven ved Silkeborg efter tegning af prof. Dahlerup og åbnet i sommeren 1883.

En anden erindring går ud på, at der på væggen i toilettet var anbragt et velmenende vers, der lød: Fra kl. 10 og til syv, morgenstund, bedes man i »Træk« ej rykke, ellers faar vi ingen Blund. - Med andre ord: Gæsternes åndelige velbefindende har første prioritet.

Hvor mærkeligt det end måtte lyde, ligger Silkeborg på en slags indlandshalvø, sådan at forstå, at byen er omgivet af søer og vandløb på nær det stykke land, som vi nu går over, hvorved vi kommer til Ørnsø, hvor Silkeborg Bad ligger; en institution, der oprindeligt hed Silkeborg Vandkuranstalt. - Det griber en med undren, når man står ved kilden, der siges at springe med en

konstant vandmængde af 250.000 liter i døgnet. I min barndom gik vi af og til herud og havde et par æbler med, som blev udhulet, og hvoraf vi så drak det stærkt jernholdige vand. På landkortet benævnes »Amaliekilde« efter Michael Drewsens (Silkeborg Papirfabriks grundlægger) kone. Med al respekt for denne fremragende familie bør dog nok det oprindelige navn, Arnakke-kilden, foretrækkes. Det knytter sig til navnet på den nærliggende bakke, Arnakke, som, efter oplysninger fra Stednavneudvalget, oprindeligt har heddet Arnanakki, således at det betyder »Ørnenes højdedrag«, idet nakki, nakke, er betegnelsen for en højderyg, der skyder

sig ud i vandet, hvad der svarer til beliggenheden med Ørnsø på den ene side og de lave kærdrag på den anden.

Yderst mod vest på Arnakke findes Klees Bænk, opkaldt efter Badets første overlæge, der skal have været en overordentlig dygtig læge og samtidig en tiltalende personlighed, hvorfor han var højt estimeret blandt kurgæsterne. Måske er det ikke så mærkeligt, at han af og til har følt trang til at være alene og er søgt ud her på højdedragets yderste punkt.

Under besættelsen 1940-45 havde Badet en ond tid, eftersom det var tyskernes hovedkvarter. Jeg mindes kort efter Befrielsen i et blad at have set et fotografi, der viste generaloberst Lindemanns sabel lænet mod et bord, hvorpå der stod et

halvtømt glas med champagne, og teksten meddelte, at afslutningen altså åbenbart kom helt bag på den tyske ledelse. Lindemann selv blev anholdt af Den Danske Brigades felpoliti og britiske soldater, da man traf ham på en af de små skovveje; han var øjensynligt overrasket over anholdelsen, men skjulte det såvidt muligt; tog plads i den ventende bil, og så gik turen direkte til København.

Helt blottet for muntre episoder var denne tid ikke. Afd. overbibliotekar Peder Nielsen havde en tysk soldat indkvarteret, og en dag kom denne og omtalte i de mest begejstrede vendinger (»herrlich«, »wunderschön«...) noget, han havde oplevet. »Aha«, tænkte P. N. »han har fundet en smuk udsigt ude i skoven« - men nej, det

Fra Arnakke-kilden.

var et forlystelsesetablissement, det drejede sig om.

Videre går turen ad vejen mod Gjessø; til højre skråner terrænet ned mod det lavtliggende område, hvor Tranevigsø ligger; den har tidligere været sammenhængende med Ørnsø, hvad et kort fra 1781 viser. Til venstre går det opad og tre dale, St. og Ll. Munkedal samt Ormedal passerer.

De to første fører op til højdepunktet »Flagstangen«, der hedder således, fordi - som A. L. Drewsen skriver i i 1850 - »der tidligere har staaet en lille Flagstang; det er en Bakke, hvis Top er raseret og nøgen.« Nuomdage er en flagstang atter stillet op, oven i købet med et flag i form af en vimpel, der praktisk, omend prosaisk, er af metal.

Hinsides, altså mod sydøst, falder terrænet, og her findes lokaliteterne Skalhede og lidt syd derfor Knagerne - navne, der antyder, at området ikke altid har været skovklædt, idet »skalle« betyder en nøgen bakke, kun bevokset med lyng o. l., og »knag« en lille høj eller tue.

Nu er vi atter på hovedvejen mod Gjessø, som kort efter Ormedalen svinger til højre og fører nedad for at passere uden om det bakkedrag, der vender ud mod Funderåens dal. En sidevej, der her fører lige ud, går opad gennem skoven. Belært af skolens religionsundervisning om at undgå den brede vej, hvor mange færdes, vælger vi den sidste.

Her står straks en mindesten over Leif Dines Pedersen og Poul Mackeprang Nielsen, henholdsvis skovfogedaspirant og skovfogedeleve, der faldt under Frihedskampen. Sammen med et rejsehold fra

Aarhus gennemførte de i februar 1945 en vellykket sabotage mod Darrs automobilfabrik i Silkeborg; dagen efter ville LDP tage et fotografi af ødelæggelserne, men da gik det galt; han blev arresteret og i løbet af de følgende dage fik tyskerne fat i PMN og de to andre af gruppen, og de overførtes til København, hvor de blev henrettet den 13. marts 1945.

Opad går det til skovfogedboligen Kongshus, der ligger på en åben slette med skov på alle sider. Da A. L. Drewsen i 1850 opholdt sig i Silkeborg, stiftede han bekendtskab med den daværende skovfoged, der (ejendommeligt nok) hed Rex. Dette Kongehus er imidlertid navnet på et endnu ældre hus, hvoraf kun spor af ruiner findes. »Kongshuus har ligget omtrent midtveis paa hans Marker... Stedet er kjendeligt paa, at der paa høire Side (regnet fra hans Huus) ligger en temmelig betydelig Gravhøj, af hvis mod hans Huus vendende Side han har hentet endeel Læs Fylding... og ved den Lejlighed har han fundet tre Askekrukker deri, staaende løse i Sandet, men de smuldrede strax istykker;« - dersom oplysningen er korrekt, og det drejer sig om såkaldte urnegrave, stammer de fra den yngre bronzealder, 900-400 f. Kr.

Mod vest fører en sti først ned og derefter op mod Fr. VII's Høj, hvor vi kommer igennem en skov af forvredne træer - et resultat af vestenvinden. Vi ser derefter ud over Funderåens dal - langt bort mod vest, og udsigten er simpelthen betagende.

Som den omhyggelige jurist Drewsen var, anfører han fra sit besøg her en del stednavne, bl. a. et sted, der kaldes Taterhul, en tragtformet fordybning, velsagtens

et jordfaldshul, hvori taterne i sin tid har boet. Fremdeles omtaler han de overfor liggende Thorsø Bakker, hvori der foruden »det Huus, hvis Skorsteen nok stedse ryger, saas ikke langt derfra en Bygning, der tog sig ud som et Tempel.« Hvor ville vi gerne vide, hvad det har været, formodentlig et hus forsynet med søjler. - Som barn var jeg en gang på cykeltur her, og højt oppe i skoven over Thorsø fandt vi ruinen af et kampestenhus, men det lignede bestemt ikke noget tempel.

At Fr. VII's navn er knyttet til den pågældende udsigt, skyldes, at han i særlig grad var betaget deraf. I en indberetning siges det, at befolkningen på den tid ofte så ham til hest på bakketoppen. Hans første besøg fandt sted i 1840, men først under besøget i 1852, der varede fra 27. juli til 1. august, fik stedet sit navn. I en avisartikel i Aarhus Stiftstidende hedder det: »Den første Dags Aften bragtes Hs. Majestæt og Gemalinde et Fakkeltog, den næste Dag besaaes Papirfabrikken, samt gjordes en Excursion i de yndige Silkeborg Skove, hvori en Høi, fra hvilken der er en deilig Udsigt, blev kaldet »Frederik den Syvendes Høi.« - Kongen har åbenbart været ivrig efter at gense stedet. Fra besøget i 1861 omtales, at »Hs. Majestæt foretager, trods det i den senere Tid mindre heldige Veirig, daglige Udflugter i Omegnen; saaledes besøgte Allerhøistsamme i Mandags (1. juli) de smukke Udsigter i Vesterskoven...«

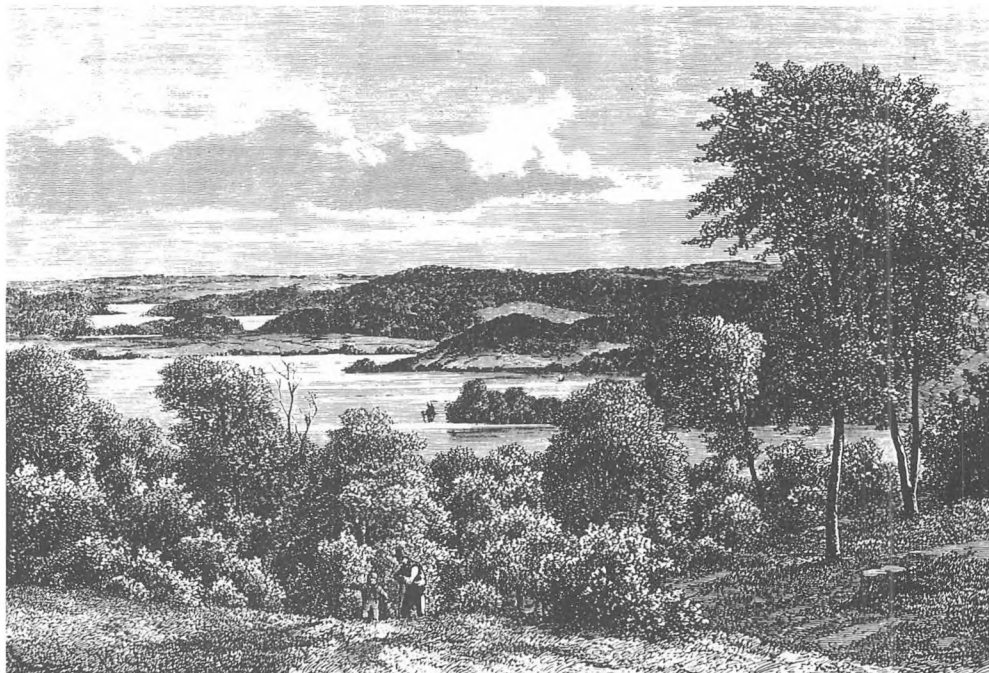
Det var imidlertid ikke alene kongen, der holdt af det eller de smukke steder, idet der blandt andre punkter findes en Baastrups Bænk og en Hostrups Bænk - på

Dybdal Bakke lige syd for den slette, hvor Kongehuset ligger.

Franz Baastrup (1799-1885) var forst- og jagtjunker, og hans navn bør mindes, da det var ham, der i 1836 fik den vigtige opgave - som en del af det forberedende arbejde ved skovens overgang til permanent statseje - at fastsætte grænserne mellem disse og Silkeborg Hovedgaard.

Den »anden« bænk er knyttet til J. Chr. Hostrups navn, digterpræsten, der var sognepræst i Silkeborg fra 1856 til 1862. Skønt han i sine erindringer fortæller, at han havde den glæde at føre sin hustru ind i alle egnens herligheder, nævner han ikke dette sted, og i det hele taget synes han - jfr. den nedenfor anførte beskrivelse - at have været mere interesseret i landskabets selskabelige brugsværdi; i modsætning til H. C. Andersen, der jo har givet egnen den kendte karakteristik: Højland med skovensomhed. - I 1859 havde byen besøg af studentersangerne, og Hostrup giver - hvad angår Vesterskoven - en livlig beskrivelse af begivenhederne dér: »Den næste Morgen var hele Torvet fuldt af Vogne, der kørte baade Gjæster og Værter ud i Vesterskoven, og de Unge fik nu en Mundsmag af det bedste, vi havde at byde dem... De Nød ogsaa med kjendelig Glæde denne saa ejendommelige, store, smukke Natur, tumlede sig op og ned ad de høje Lyngbakker, sang stundom nogle Sange og legede saa som kaade Drengene, og det var næsten rørende at se, hvor vore Spidsborgere var henrykte over denne uendelige Lystighed.«

Lidt længere mod øst findes nok et udsigtspunkt, Frederikkehøj, der efter hvad Fabricius meddeler i 1886, skal være

Udsigt fra Frederikkeshøj i Vesterskoven ved Silkeborg.

opkaldt efter en afdød søster til skovfogden. Herfra, skriver han, »ser man ud over en dyb Skovdal med den venligt smilende Thor Sø dybt nede med sine skovdækkede Smaaøer...«

Neden for Dybdal Bakke, mod vest, ligger selve Dybdal. »Vi ser ned i en lang dyb Lyngdal, der ligger en ensom Hytte, klinet af Leer og dækket med Lyng...« skrev H. C. Andersen i 1854. Hvad der gør dette sted særlig interessant, er det smukke sagn, der findes, og som går ud på, at der i dalen ligger en stor sten, hvorunder er gemt en kongeløsen, d. v. s. så meget guld og sølv, at en konge, der ligger på knæ, er helt dækket deraf. En mand, der ledte efter sin hest, opdagede pludselig, at han stod på denne sten, hvorpå der iøvrigt stod

nogle skrifttegn, som han ikke kunne læse. For at være sikker på at kunne finde den igen, lagde han sit tøj på den og gik hen for at finde hesten, hvilket også lykkedes; han genfandt også tøjret, men på et andet sted, og stenen var forsvundet. Den vil først vise sig igen, når Danmarks konge bliver fanget; da vil han blive løskøbt for kongeløsen.

Hvad angår symbolikken i dette sagn, hvor motivet, den skjulte skat, er meget udbredt i sagnlitteraturen, skulle den ikke være vanskelig at gennemskue, eftersom den fangne konge må være symbol på sjælen, der er i den Ondes vold; kongeløsen er da Kristus, som kan løskøbe sjælen. I den forbindelse er det karakteristisk, at denne løskøbelse - som jo svarer til at opnå

det evige liv - går forud for alle timelige gøremål, her symboliseret ved, at man leder efter en bortkommet hest.

Vi er nu i den dal, Jenskær, der strækker sig fra Thorsø og Gjessø Savværk i øst til hovedvejen Silkeborg-Gjessø i vest. Fra Gjessø er der et par km til Løgager, hvor en gård blev foræret af Fr. II i 1578 til en vis ridefoged, Jacob Bertelsen, som nævnes her, fordi han var en af mine forfædre, faktisk - min farfars farfars mormors farfars farfar. Hans navn og hans hustrus, Kristine Jacobsdatters, initialer findes på gavlene til et par stolestader i Them Kirke.

Efter at være gået ud til nævnte vej, drejer vi til højre to gange og kommer ind på en skovvej, der langs den sydlige side af Jenskær fører til Gjessø Savværk, et sted hvortil jeg i trediveerne ofte var på udflugt. Her fandtes et traktørsted, og man påstod, at den rare kone, der stod for opvartningen, ville gøre det ekstra godt for gæsterne, hvorfor hun gemte smørret til dem, så familien måtte nøjes med margarine, men - da det var før køleskabenes tid - kunne det ske, at smørret blev harskt, hvad jeg har oplevet en enkelt gang. Samme kone underholdt ofte gæsterne, og samtaleemnet var som så ofte familie og bekendte. I min erindring svirrer løsrevne sætninger rundt, såsom: »De vil giftes« (hvor »vil« blev udtalt i retning af »wearl«) og, åbenbart om et andet par: »De sku' jo ha' en guldbryllup!« Ellers husker jeg, at der på verandaens væg hængte et æselbarometer: En træplade, ca. 15 cm høj, hvorpå var malet et æsel med en hale af kokostråde; nedenunder stod de forskellige muligheder: Halen kaster skygge: Solskin. Halen er våd: Regnvej. Halen er usynlig: Tåge...

Savværket fungerede dengang ved et møllehjul, der fik vand fra en ovenfor liggende dam i hvis bund vandet vældede op, men nu er en turbine forlængst taget i brug.

Gjessø Savværk ligger ud for Kjellerup Dal på skellet mellem Gjessø og Rudstrup Skove og betegnede »civilisationens grænse« i den forstand, at vi aldrig (på nær een gang som omtalt) vovede os ind i Rudstrup Skov, og det må indrømmes: Denne skov er af en helt anden karakter end Vesterskoven på den nordre side af dalen. Her er ingen udsigtspunkter knyttet til navngivne personer som dér, og terrænet er ret så uvejsomt og skråner stejlt, først mod dalen senere mod Thorsø. Tilsvarende er de trykte kilder sparsomme, men jeg kan give et indtryk af en »ekspedition« gennem skoven (i marts 1967) fra Savværket til Virklund:

Vi gik ad en ganske smal sti nedenfor skrånningen mod dalen og Thorsø, hvorefter vi måtte klatre over et vildthejn. Så plumpede jeg i til over knæene i noget rødligt mudder for enden af en slugt, og vi fulgte nu talrige veje og vildsomme stier, der førte forbi adskillige sumpede områder, som forhindrede os i at gå i østlig retning mod Virklund. Pludselig delte den sti, vi fulgte, sig i to; valget faldt på den til højre, som imidlertid snart drejede af i en forkert retning - tilbage og ad den anden, som førte ned til et mosedrag, hvorfra en næppe synlig sti gik opad mellem halvhøje graner ud til en bredere vej, hvor vi efter at have rådført os med kort og kompas, valgte at gå til venstre, hvad der godt nok var i nordvestlig retning. Valget var imidlertid det rette, thi vi kom ud på den vej, der over

en træbro (bygget af ingeniørbataljon 1953) fører til Virklund. --- Intet under, at der påstås at være meget spøgeri i Thorsø-bakkernes skove!

»I Virklund anviste Jepsen mig Skræder Thames som Kjender af gamle Sagn«, skriver Drewsen. Denne skræder Thames var min farfars farfar og hed Thomas Johansen (Slange) (1794-1866); udtalen af fornævnet var formentlig speciel for egnen eller den tid, idet min farfar, Thomas Johansen (1852-1930), der var bankkasserer i Silkeborg, og hvem jeg er opkaldt efter, brugte denne tiltale, når han henvendte sig til mig. Skræder Thames var yngste bror til Mads Johansen Slange, skrædder, husmand og folkedigter, kendt som »Skræder Mads« (1782-1860). - Der er en familietradition, der går ud på, at da Fr. VI efter et besøg på Silkeborg Hovedgård var kommet et stykke bort, opdagede han, at han havde glemt noget dér, og fik da en dreng - min farfars far, Johan Thomassen (1821-1910), der byggede ejendommen Torvet nr. 7 i Silkeborg, hvor han havde en skrædderforretning - til at løbe tilbage at hente det glemte, for hvilken indsats han erholdt den rundhændede betaling af - een skilling.

Efter disse slægtshistoriske bemærkninger kan det nævnes, at »Virklund« i henhold til Stednavneudvalgets undersøgelser oprindeligt er navnet på søen (Thorsø), og at det betyder noget som »langsøen med virket«, d. v. s. med forsvarsanlægget, vel sagtens for at kunne skelne den fra de to andre langsøer i omegnen: Silkeborg og Salten Langsø.

Så kan man overveje, hvor dette virke har været, og det mest sandsynlige vil

være, at det har haft forbindelse med de tidligere vand- og moseområder mellem Thorsø i vest og Borresø i øst. Vi har altså en begrundelse for beliggenheden, men savner kendsgerningerne, i modsætning til en anden lokalitet i nærheden, hvor vi har kendsgerningerne, men mangler begrundelsen: Hartvig Knudsen, Soldal ved Voldbygaard, gør opmærksom på, at der lige syd for disse gårde ligger nogle overpløjede høje samt en vold, der nu er sløjfet. Men denne lå langs den gamle vej mellem Them og Virklund, så det er svært at se dens forsvarsmæssige betydning.

Til de nævnte høje knytter sig to begivenheder, der bør nævnes, idet det var her, at skovfoged Gustav Hagstrøm i 1732 blev henrettet, fordi han havde dræbt markmand Thomas Jensen, der havde gjort sig skyldig i ulovlig skovhugst i Gjessø Skov. En markmand havde det hverv at skulle forhindre, at storvildtet forgreb sig på kornet, hvorfor hans virksomhed mest fandt sted om natten, og eftersom skovene hvori vildtet opholdt sig om dagen, grænsede til markerne, lå det nær, at markmanden på sin side af og til forgreb sig på både vildt og skov, hvad der naturligvis var forbudt.

Den anden, som nærmest er en tildragelse, fandt sted i 1848, da det hed sig, at tugthusfangerne i Rendsborg var brudt ud og fór plyndrende og hærgende op gennem Jylland. Bønderne tog da opstilling med deres hjemmelavede våben på højene, men da det viste sig, at det var falsk alarm, udråbte en gammel kone i spontan lettelse de dybt filosofiske ord: »Åh guskelov at dæ æ løwn te!«.

Fra Virklund, hvor bebyggelsen siden trediverne er vokset enormt, kan vi nu føl-

ge hovedvejen mod Silkeborg til vort udgangspunkt ved Almindsøs østlige ende; et sted, der for en skovvandrers er af stor betydning, idet tre skove her grænser til hinanden. Vender vi os mod nord, har vi Kobskoven på begge sider af vejen. Mod

syd har vi Vesterskoven til højre og Østerskoven til venstre for vejen.

Vi bør her mindes overførster Krogh, thi uden hans indsats, hvordan ville skovene da have set ud i dag?

Litteratur

- Bisgard, Otto: Af Silkeborg Handelsplads' Historie. - 1942
Af Silkeborg Hovedgaards Historie 1784-1846. - 1937
Fra Silkeborgs Nybyggertid. - 1935
Christensen, Godfred: Fra Himmelbjerg Egnen. - 1931
Derfor maatte vi sejre. Under redaktion af Th. Jessen. - 1945
Drewsen, A. L.: Fra og om Silkeborg, justitiarius Adolf Ludvig Drewsens Dagbog under hans Ophold paa Silkeborg fra 16. Juni til 25. Juli 1850. - 1936
Egeberg, Edvard: Silkeborg Slot. Bd. 1. - 1923
Fabricius, A.: Silkeborg og Himmelbjærgene. - 1886
Faldne i Danmarks Frihedskamp 1940-45. Redigeret af Ib Damgaard Petersen. - 1970
Fibiger, Elfrede: Fra Provinsen. - 1939
Hostrup, J. Chr.: Senere Livserindringer. - 1893
Kaarsted, Tage: Båd fart på Silkeborgsøerne gennem 100 år. - 1961
Oppermann, A.: Bidrag til det danske Skovbrugs Historie 1786-1886. - 1886
Petersen, S. P.: Fra Them Sogns Skove. Gustav Hagstrøm. (I: Østjysk Hjemstavn, 1949)
Trap, J. P.: Danmark. 5. udg. Skanderborg Amt. - 1964

To Århus borgere

af J. S. Thomsen

Det tegnede ikke lyst for Peder. Han var 2 år, da hans far døde, og 7, da han mistede sin mor. Hans ældste broder måtte overtage gården i Kolt og ansvaret for to yngre brødre. Selv var han kun 18 år.

Året efter kom en husbestyrerinde, som den unge gårdejer blev gift med, da han var 20 år. Også hun havde tidligt mistet sine forældre. Hun blev en god stedmor for Peder.

Han er nok kommet ud at tjene, så snart han kunne undværes derhjemme. Som ung mand tjente han en tid hos en kendt landmand og folketingsmand, H. P. Hansen, som havde en gård i Viby (nu Viby Torv) og tillige forpagtede Viby præstegård. Hansen havde mange offentlige hverv, som han kunne passe, fordi han havde to meget dygtige karle til at varetage driften af de to gårde.

Den ene af dem var Peder Madsen Nørregaard, som hans fulde navn var. Han var da endnu ikke 25 år, så han har været en tidlig modnet og tidlig voksen ung mand.

Senere hjalp H. P. Hansen sin gode stabile karl til en plads som staldforpagter ved Østergades Forsamlingsbygning i Århus, og her gik P. M. Nørregaard i den mere rigelige fritid i gang med noget helt andet. Selv om han kun havde gået i lands-

byskolen i Katstrup, begyndte han nu systematisk at læse jura. 1882 bestod han forbedelseseksamen og 1884 juridisk embedseksamen med 2. karakter - en præstation af en mand helt uden boglig baggrund.

Han var derefter i to perioder: 1. 5. 1884 - 1. 3. 1885 og igen 1. 7. 1885 - 8. 6. 1886 fuldmægtig ved Bregentved-Gisselfeldt Birker. I den tid, nok særlig intensivt i fire måneder i 1885, forberedte han sig til at gå op til ny eksamen, og - formentlig mellem 8. og 15. - juni 1886 bestod han juridisk embedseksamen med 1. karakter. Han var da 30 år gammel.

Fra 15. juni 1886 var han fuldmægtig hos overretssagfører Zwick i Nakskov, men det var hjemegnen, der trak, og 10. okt. 1887 nedsatte han sig som sagfører i Århus og praktiserede her de næste 24 år. Han havde en tid kontor i Søndergade 47, men fra 1896 til sin død boede han i »Ankerhus«, Søndergade 1 b, med kontor på 1. og lejlighed på 3. sal. P. M. Nørregaard var over 40 år, da han blev gift med Anne Hansen fra Barrit. De fik tre børn.

Sagfører Nørregård havde ret naturligt i stor udstrækning sine klienter blandt landboere på hjemegnen, men han havde også et meget stort klientel blandt byens hånd-

værkere og arbejdere. Han var således sagfører for »Arbejder Spare- & Lånekassen for Århus og Omegn« og sad i dens bestyrelse. Det kan måske undre for en nutidig betragtning, men forklaringen er ligetil.

Der var ved valgene dengang ikke hemmelig afstemning, så man vidste godt, hvor folk stod politisk, og mens efterhånden de fleste af byens sagførere var højremænd, så var sagfører Nørregaard sin oprindelse tro og stemte på Venstre. Arbejderne havde ikke selv sagførere, og deres parti, Socialdemokratiet, stemte i rigsdagen i disse år altid sammen med Venstre - imod Højre. Det var derfor naturligt, at de foretrak sagfører Nørregaard.

I en årrække sad han i ligningskommissionen. Han var efterhånden en kendt borger i byen og en meget respekteret sagfører med en stor og god forretning.

Natten til 6. febr. 1911 døde sagfører Nørregaard uden forudgående sygdom fra hustru og tre mindreårige børn - kun 55 år gammel.

Byens aviser beretter om en usædvanlig stor deltagelse ved hans jordefærd fra kapellet på Nordre kirkegård og nævner fra følget bl. a. politimester Goll, politiasistent Haubach, de fleste af byens sagførere, en række byrådsmedlemmer bl. a. pastor Laursen, fabrikant Møller, redaktør Harald Jensen og maskinarbejder Samuelsen, en række kendte håndværksmestre, mange landboere bl. a. sparekassedirektør M. Jacobsen og gdr. Søren Loft, Viby, proprietær Leth-Espersen, Vibygaard, og amtrådsmedlem Chr. Pedersen, Edslev m. fl.

Stiftsprovst Lindhardt nævnede i sin tale det gribende i, at Nørregaard så brat

Sagfører P. M. Nørregaard.

blev taget bort fra sin familie og sin virksomhed, fremhævede, at han ved sin energi og stærke vilje i en sen alder satte sig et mål og nåede det, at han blandt kolleger var kendt for sin stræben efter at finde, hvad der var retfærdighed og ret.

Af den flok, der blev P. M. Nørregaards »søskende« - broderens børn - kom nr. 7, Hans Magnus, i lære hos købmanden i Hasselager og blev således udlært i en stor blandet landhandel. Han søgte så til Århus og fik ansættelse i kolonial en gros firmaet »Carl Bertelsen« i Mejlgade. Det var byens største forretning i sin branche, og Carl Bertelsen var den første storkøbmand i provinsen, som selv tog varer hjem fra

Hans Magnus Nørregaard.

oversøiske lande i stedet for at benytte grossister i København og Hamborg som importører. Fra de fjerneste egne af jorden skaffede firmaet varer direkte til Århus havn.

1902 overdrog Carl Bertelsen forretningen til Victor Brabrand. Den var da den største uden for København og havde kunder over hele Jylland. Allerede inden da havde H. M. Nørregaard en betroet stilling i bogholderiet og var højt værdsat af Carl Bertelsen. Nørregaard blev hovedbogholder og kunne antagelig være blevet i denne gode sikre stilling, hvis ikke der var indtruffet to afgørende begivenheder.

Nørregaard var gift med Marie Søndergaard fra Lemming. De boede en tid i Rosenvænget, senere i en årrække i Museumsgade. De havde ingen børn. 1918 kom så den alvorlige forandring.

Som mange andre blev Nørregaard

angrebet af »Den spanske Syge«, som krævede mange menneskeliv. Han var alvorligt syg længe, og på samme tid, dec. 1918, optog Victor Brabrand sin repræsentant og medarbejder, Carl Aagaard, i firmaet, og fra 1. jan. 1919 overgik firmaets ledelse til Aagaard.

En del medarbejdere forlod firmaet. Flere af dem prøvede at oprette egne firmaer - uden held.

Da Nørregaard omsider engang i 1919 var nogenlunde rask, vendte han tilbage for at genoptage sit arbejde som hovedbogholder - men fik af den nye leder den besked, at pladsen var besat. Ville han fortsætte, blev det på en anden post.

Denne uventede situation og det, at flere gode medarbejdere havde forladt firmaet, fik ham til at betænke sig en tid. Den rolige sikre tilværelse var altså forbi - nu hvor han mest af alt trængte til at komme til kræfter.

Hvilke overvejelser, han gjorde sig, hvem han rådførte sig med, vi ved det ikke, men inden året 1919 var til ende, havde han besluttet at gå sin egen vej.

Nørregaards håndkuffert.

Han lejede et lille lokale i Frederiksgade til lager, tog sin cykel og sin lille håndkuffert og opsøgte de købmænd, han kendte fra årene i det gamle firma, og som kendte ham. Han kontaktede leverandører, som han også kendte, og så var grunden lagt til et nyt en gros firma »H. Nørregaard« - i direkte konkurrence med provinsens største - i samme by!

Varer skulle hentes ved havn og banegård, og varer skulle ud til købmændene. Nørregård lånte hest og vogn og karl hos en broder på landet, men det gik for langsomt. Karlen var bange for den tætte trafik i byen. Nørregaard sagde til ham: »Kør til! folk skal nok flytte sig!« Karlen blev der, og der kom flere til.

Nørregaard havde fra tiden i det gamle firma en yngre god ven, Peder Clausen, som nu havde plads i Vejle.

I 1920, da de værste startvanskeligheder var overvundet, og Nørregaard kunne se, at han økonomisk kunne magte at holde firmaet gående, da manglede han en pålidelig mand til at passe kontoret, så han selv kunne komme længere ud og skaffe nye kunder. Han sendte så bud efter Peder Clausen og fik ham til Århus for at arbejde med i det nye firma.

Clausen havde en god teoretisk uddannelse og gode sprogkundskaber, og frem for alt var der et gensidigt tillidsforhold mellem ham og Nørregaard. De havde samme kristne livsholdning og havde meget let ved at samarbejde.

Der blev brug for mere plads, og firmaet flyttede til Studsgade 30 med nyt navn »Nørregaard & Co.« med øget ansvar til Clausen, som blev den daglige leder på kontoret og kontakten til udenlandske

Firmanavnet ved starten i 1919.

leverandører, mens Nørregaard i udpræget grad var sælgeren, der skaffede kunder, nye kunder, flere kunder. Den arbejdsdeling skulle vise sig at være særdeles heldig.

1921 havde Nørregaard den sorg at miste sin hustru. Han flyttede til en lejlighed på Kystvejen, levede ret spartansk, som han havde lært det derhjemme i sin barndom. På ét punkt sparede han ikke. Han skiftede jævnlige til nye gode biler, så han kunne nå ud i et stadig større område. Han nåede på mindre end 10 år at oparbejde en kundekreds og vennekreds, der strakte sig til Limfjorden, til Vestkysten og ned til Vejleegnen. Der udviklede sig et udpræget tillidsforhold mellem ham og de jyske købmænd. Han var den fødte sælger. Man sagde om ham, at han kunne sælge en sæk rustne søm, hvis han havde villet.

Da Nørregaard ikke selv havde nogen arving til firmaet, optog han Clausen som medejer, så firmaet fik sit endelige navn »Nørregaard & Clausen«.

I løbet af 1920'erne voksede firmaet

stærkt, flyttede i 1927 til større lokaler i Sdr. Allé 33 ved rutebilstation, banegård og havn. Der var efterhånden beskæftiget en stor stab af medarbejdere på kontoret, på lageret, i kørselsafdelingen og som sælgere i det store kundeområde, og selv vedblev Nørregaard at komme rundt til købmændene.

Nørregaard deltog ikke i det offentlige liv, og kontakten til handelsstandsforeningen varetog Clausen. Derimod var Nørregaard aktiv i kirkeligt arbejde, i bestyrelsen for K.F.U.M. og for Rønde gymnasium og i flere sammenhænge. På det område fulgte han samme linie, som hans første chef, Carl Bertelsen, havde fulgt.

I oktober 1928 var Nørregaard til konfirmation i familien. Konfirmanden fik en lommekniv, og til drengens mor sagde Nørregaard: »Det bedste, man kan give sine børn, er at lære dem at klare sig selv.«

I dec. samme år blev Nørregaard syg og blev indlagt på Århus kommunehospital. Lægerne kunne intet stille op. Til familien sagde de: »Hjertet er slidt op!« Den 23. dec. 1928 døde købmand Nørregaard - kun 51 år gammel.

Begravelsen foregik fra Århus domkirke. Følget talte omkring 400. Mange var kommet langvejs fra for at vise den afdøde den sidste ære. Det var i stort tal de jyske købmænd.

Pastor Fog Pedersen talte og nævnede Nørregaards villighed til at hjælpe og tjene, fremhævede hans stille og ydmyge væsen. Nørregaards ungdomsven, landstingsmand Rasmussen Byskov, nævnede det smukke forhold mellem afdøde og hans kompagnon, at hvor Nørregaard

kom blandt købmændene, fandt han venner overalt, at han ville blive savnet på Vestkysten. Missionær Madsen bragte en tak fra Indre Mission. Stiftsprovst Schepele, Vibog, citerede afdødes chef, Carl Bertelsen, som tidligt sagde om Nørregaard: »Der er en mand, man kan stole på!« Ved graven takkede købmand Clausen for den store deltagelse. Ved et minde-samvær efter jordfæstelsen sang sekretær Gundtoft en sang, hvori han tegnede sit billede af Nørregaard. En enkelt strofe er meget dækkende: »Lidt solskin i hjertet tag med på din vej!«

Nørregaard havde bestemt, at der af hans bo til kirkelige og humanitære formål skulle skænkes, hvad der i vor tid ville være millionbeløb. Firmaet overgik til Clausen og var så velkonsolideret, at det kunne fortsætte uændret. Efter aftale mellem de to venner blev der i firmaet stående et ikke afgrænset beløb, hvoraf der kunne trækkes til unge i Nørregaards familie f. eks. til videregående uddannelse o. l.

Finder man i dag på Nordre kirkegård Nørregaards grav, ser man lige ved siden af et gravsted for Peder Johannes Clausen. Også her følges de to venner og medarbejdere Nørregaard & Clausen.

Man kan for både sagfører og købmand Nørregaard sige: »Hvor der er en vilje, er der også en vej«. Skal man finde ét ord, der passer på dem begge, bliver det ubetinget ordet tillid - en sjælden evne til at skabe og vinde tillid, en arvet og opøvet egen-skab fra barndomshjemmet i Kolt, hvor en god stedmor og mor nok fortjener en stor del af æren.

Kilder: H. Hjort Nielsen: Danske sagførere.
Aug. Schmidt og P. Rasmusen: Viby sogns Historie.
Familien Nørregaard og tidl. medarbejdere i firmaet.

Realkreditten i Østjylland.

af Bent Knie-Andersen.

Dansk boligfinansiering bygger hovedsagelig på realkreditprincippet. Næsten alle danske ejendomme er belånt i et realkreditinstitut, og realkreditlån indgår som en betydningsfuld bestanddel i finansiering af nybyggeri, ved om- og tilbygning af eksisterende ejendomme samt ved ejerskifte.

Siden 1851 er der i Danmark udviklet et ganske særligt finansieringssystem, der er udbredt benyttet her i landet, men ukendt i næsten alle andre lande - selvom den grundlæggende ide oprindeligt kom til os udefra.

I den østjyske hjemstavn har realkrediten været veletableret, og der kan ikke herske tvivl om at en velorganiseret og velfungerende realkredit har virket stimulerende for den private og erhvervsmæssige udvikling i Østjylland.

Oprindelige kom realkredittanken til Danmark fra Holland over Tyskland, hvor de første kreditforeninger havde set dagens lys efter 7-års krigen 1757-1763. I begyndelsen af 1800-tallet blev der gjort flere ihærdige forsøg på indførelse af kreditforeningsideen i Danmark, men først den 20. juni 1850 stadfæstedes den lov, der bemyndigede Indenrigsministeriet til at meddele »Creditforeninger af Ejere af

Danske Grundejendomme« forskellige privilegier, mod at disse foreninger forpligtede sig til at overholde visse forskrifter.

Året efter startede to kreditforeninger deres virksomhed, nemlig Kreditforeningen af Jydske Landejendomsbesiddere i Viborg og Kreditforeningen af Grundejere i Sjællands amt, det senere Østifternes Kreditforening.

Snart fulgte yderligere 4 kreditforeninger og da den første halve snes år var gået, havde det vist sig, at der ikke alene var behov for disse institutter, men også at det idegrundlag, hvorpå de var opbygget, var bæredygtigt.

I de følgende år fulgte den ene kreditforening efter den anden. Kendetegnet for dem alle var dog indskrænkninger i udlånsadgangen, såvel geografisk som med hensyn til hvilke ejendomsarter den enkelte forening kunne belåne. Der opstod således købstadskreditforeninger, landkreditforeninger og selvstændige husmandskreditforeninger. Der opstod kreditforeninger med udlånsområde i Jylland, på øerne og i København og der opstod kreditforeninger for grundejendomme i og andre for grundejendomme uden for købstæderne.

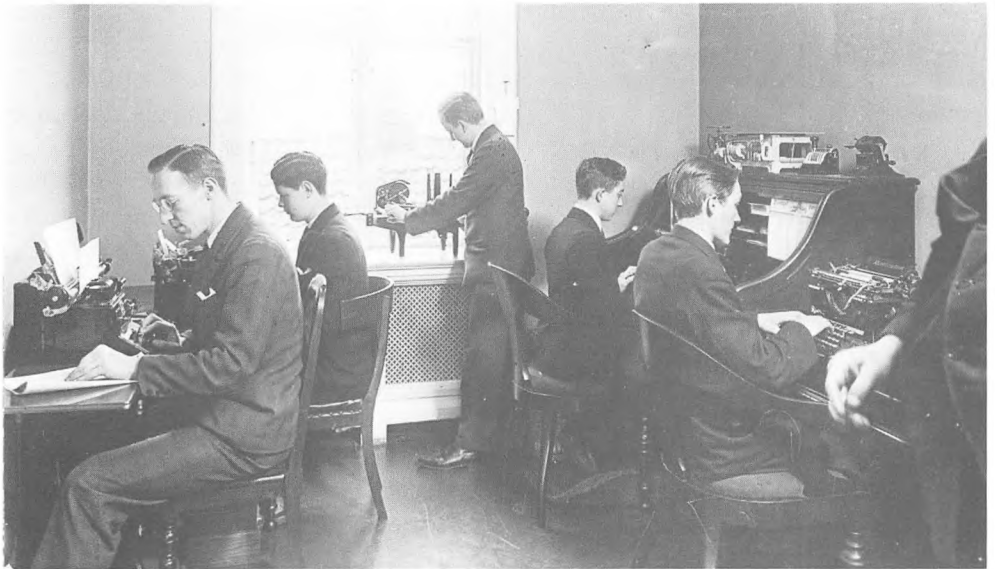
Interiør fra »Ny jydsk Kjøbstad-Kreditforening«, etableret i Århus 1871.

I Østjylland var man tidlig med, og allerede i 1871 etableredes Ny Jydsk Kjøbstads-Creditforening i Århus.

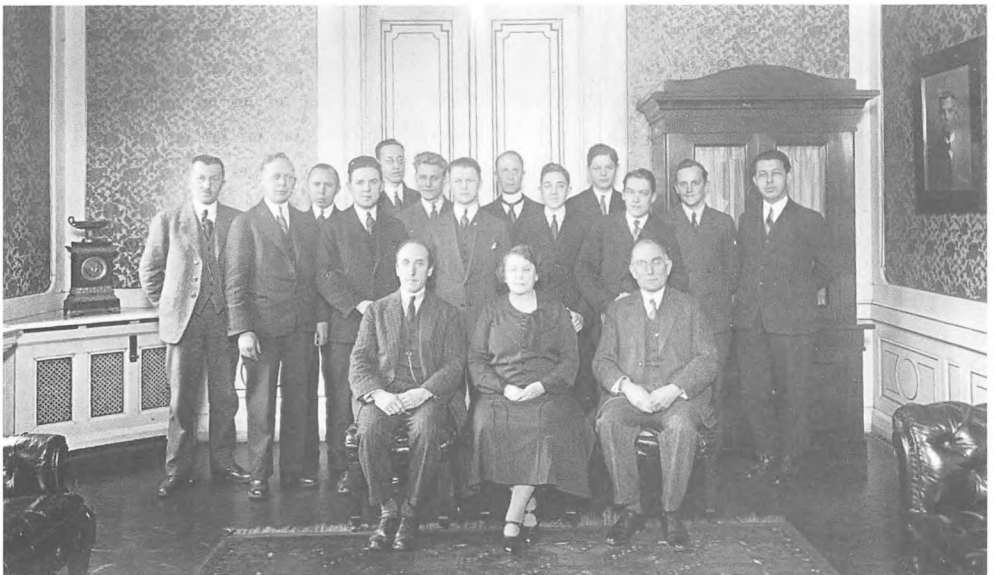
I slutningen af 1800-tallet, da de ældste kreditforeninger havde virket i næsten 50 år, fandt tanken om at organisere den sekundære långivning sin form. Det kan undre, at det varede så længe, inden denne tanke blev udmøntet. Det havde nemlig hurtigt vist sig, at kreditforeninger ikke kunne dække behovet for finansiering inden for lovens maksimalgrænse på 60% af vurderingssummen - en grænse som foreningerne sjældent udnyttede i praksis.

Lovgivningsmagten stillede sig imidlertid skeptisk overfor sekundære institutters levedygtighed. Så skeptisk at man nægtede at lovgive for dem.

I 1895 var de to første hypotekforeninger - Københavns Hypotekforening og Aalborg Hypotekforening - opstået og i 1897 fik disse foreninger lov til at udstede obligationer lydende på ihændehaveren, mod at de lån, som foreningerne ydede, ikke måtte overstige 75% af vurderingssummerne. Der var dog endnu ikke tale om nogen lovmæssig regulering af hypotekforeningernes virke. En sådan blev

»Jydsk Hypotekforening«, Lille Torv 6 i Århus, oprettet 1899. Arndt. Weisel, Bagner, Schytte og Bech Jensen i maskinstuen.

»Jydsk Hypotekforening«, Lille Torv 6, i 1931.
Siddende: Ktc. Hansen, fru Paulsen, dir. Helver. Stående: H. J. Larsen, V. Christensen, H. Madsen, Dalbøge Andersen, Arndt, O. Lassen, Mikael Jensen, O. F. Simonsen, Schytte Sørensen, Weisel, Bech Jensen, Bagner og Bysted.

først gennemført i 1936 for byhypotekforeningernes vedkommende og først i 1964 for landhypotekforeningernes vedkommende.

I Østjylland etableredes Jydsk Hypotekforening i 1899 og Jydsk Landhypotekforening 1906. Begge fik hjemsted i Århus.

I 1959 suppleredes de to med de såkaldte tredieprioritetsinstitutter. Disse institutters oprettelse havde deres begrundelse i den nedtrapning af den statslige boligstøtte, der fandt sted i årene op mod 1958.

Bortfaldet af statsstøtten efterlod et tomrum, der blev udfyldt ved at forskellige grupper inden for det danske bank og sparekassevæsen tog initiativ til oprettelse af tre lånefonde, der alle trådte i funktion i 1959.

Lånefondene skulle yde den yderste finansiering såvel til private som til almennyttigt boligbyggeri. Især fik fondene betydning for en- og tofamiliehuse, idet denne form for byggeri tog markant til op gennem 60'erne.

I 1930 udgjorde realkreditinstitutternes restgæld 6 mia. kr. eller 1/2 gang mere end bankerne og sparekassernes samlede udlån. Obligationsudstedelsen steg imidlertid hastigt efter den 2. verdenskrig. I 1965 cirkulerede der således obligationer til et beløb af 35 mia. kr., hvoraf godt 4 mia. kr. var udstedt af tredieprioritetsinstitutterne. Realkrediten var blevet den vigtigste finansieringskilde for dansk boligbyggeri.

Det danske samfund kom i 1960'erne ind i en vækstperiode, der nødvendiggjorde ændring af finansieringsvilkårene. 60'ernes begyndelse blev en periode, hvor samfundet gennemløb en udsædvanlig

hurtig vækst i produktion og levestandard, samtidig med at der skete betydelige ændringer i erhvervslivets struktur. En sådan proces er almindeligvis forbundet med hurtig udvikling i investering og opsparing. På den ene side er investering og opsparing - eventuelt kombineret med kapitalimport - en forudsætning for at processen kan foregå, og på den anden side giver den hurtige vækst i sig selv tilskyndelse til investering og opsparing. En sådan vekselvirkning mellem vækst, investering og opsparing foregår sjældent hos den samme personkreds, og det er derfor nødvendigt at have et fleksibelt kapitalmarked til at formidle forbindelsen mellem opsparing og investering.

I forståelse for, at det var nødvendigt at tilpasse realkreditsystemet til den samfundsmæssige udvikling, nedsattes i slutningen af 1966 en realkreditkommission, der fik til opgave at overveje, hvilken a'jourføring realkreditlovgivningen burde have. Samtidig fik kommissionen til opgave at overveje realkreditens organisationsstruktur bl. a. under hensyntagen til den ændring af den kommunale inddeling, der stod overfor gennemførelse.

Kommissionen udarbejdede efter langvarige og besværlige forhandlinger en skitse. Denne blev dog aldrig ført ud i livet. Årsagen hertil var, at der under kommissionens arbejde var blevet nedsat et hurtigarbejdende embedsmandsudvalg - det såkaldte Kurt Hansen-udvalg, opkaldt efter udvalgets formand, departementchef Kurt Hansen - der skulle overveje mulighederne for at dæmpe den i de år forekommende kraftige nettotilgang af obligationer. Kurt Hansen-udvalget barslede i løbet

af få måneder, i november 1969, med en betænkning. I betænkningen blev der foreslået indførelse af enhedsprioritering, overgang til formålsbestemt långivning, samt en drastisk nedsættelse af lånenes løbetid. Disse tanker fængede i boligministeriet og fik ministeren til at lægge vægt på Kurt Hansen-udvalgets arbejde i stedet for realkreditkommissionens.

Allerede den 3. marts 1970 fremsatte boligministeren et forslag til lov om realkreditinstitutter. Grundlaget for dette lovforslag var i langt overvejende grad Kurt Hansen-udvalgets betænkning. Selve loven, der blev stadfæstet den 10. juni 1970 efter betydelig politisk opbakning i Folketinget, brød på afgørende måde med den hidtidige praksis. Tidligere havde det været sådan, at man altid, uanset en ejendoms alder, kunne optage maksimale langfristede lån i ejendommen i forhold til en vurdering af ejendommens værdi i handel og vandel. Ved den nye lov ændredes denne metode, så låneoptagelsen blev gjort formålsbestemt, idet man sagde, at nybyggeri skulle have den bedste belåningsmulighed. Var der tale om om- og tilbygning skulle man have lidt ringere belåningsmulighed, og var der tale om at optage lån i allerede eksisterende ejendom, skulle man have den ringeste belåningsmulighed. Samtidig gjorde man også lånene afhængige af ejendommens art. Således fik almennyttigt boligbyggeri den bedste belåningsmulighed, mens det private boligbyggeri fik en lidt ringere belåningsmulighed og så fremdeles.

Man varierede både vertikalt og horisontalt belåningsreglerne og gjorde disse både arts- og formålsbestemte. En anden

markant ændring, der fulgte med vedtagelsen af den nye realkreditlov, var overgang til enhedsprioritering. Enhedsprioriteringen betød, at alle lån i en ejendom i princippet kunne optages i samme institut. Loven opretholdt ganske vist den tidligere rent tekniske lagdeling af lånene, idet man talte om almindelige realkreditlån og særlige realkreditlån, dvs. lån med første prioritet og lån med anden prioritet og lån med anden prioritet. Begge disse grupper af lån kunne imidlertid optages i samme institut, så låntageren blot behøvede at henvende sig til et institut og kun have en sagsbehandling, før han kunne få sine obligationer udleveret.

Undtaget fra de generelle regler om enhedsprioritering blev den sekundære prioritering af landbrugsejendomme og den sekundære prioritering af industriejendomme. Denne særlige prioritering blev henlagt til specialinstitutter, idet man mente at sekundær erhvervsprioritering krævede en særlig sagsbehandling.

Ifølge loven var det oprindeligt hensigten, at overgangen til enhedsprioritering først skulle ske efter en overgangsperiode, men de fusioner, der blev følgen af lovens vedtagelse, førte til en hurtigere overgang end oprindeligt planlagt, så realkreditstrukturen faldt på plads allerede den 1. januar 1972.

Det vil være en overdrivelse at sige, at de fusionsforhandlinger, der gennemførtes efter lovens vedtagelse, foregik i en atmosfære af venlighed og fordragelighed. Resultaterne af de gentagne forhandlingsrunder vidner da også om, at sym- og antipatier var medvirkende til at skabe det fusionsmønster, der skulle blive resultatet.

I første omgang gennemførtes en række fusioner med virkning fra den 1. januar 1971. Disse fusioner skete på baggrund af, at loven krævede, at långivning på basis af de før lovens vedtagelse gældende vedtægter længst kunne ske til udgangen af 1971 - med visse overgangsregler.

I det jyske område blev efter langvarige forhandlinger oprettet fire realkreditinstitutter gennem fusionering. Jydsk Husmandskreditforening i Aalborg og Kreditforeningen af jyske Landejendomsbesiddere i Viborg fusionerede under navnet Jyllands Kreditforening. Sønderjyllands Kreditforening og Den vest- og sønderjyske Kreditforening sluttede sig sammen under navnet Jydsk Realkreditforening for almindelig realkredit og Ny jyske Kjøbstad-Creditforening og Jydsk Grundejer Kreditforening sluttede sig sammen under navnet Ny Jydsk Grundejer-Kreditforening.

Ifølge deres vedtægter havde disse tre fusioner til formål at yde almindelig realkredit til de forskellige ejendomsarter i Jylland.

En fjerde fusion med det formål at yde særlig realkredit opstod ved fusion af Købstadhypotekforeningen, Landhypotekforeningen for Danmark og Aalborg Hypotekforening. Denne sammenslutning fik navnet Jydsk Realkreditforening for særlig realkredit.

Medvirkende til den hurtige overgang til enhedsprioritering, kun et år efter de første fusioners gennemførelse, var formodentlig, at et institut, Byggeriets Realkreditfond, havde fået lov til at stå alene og påbegynde enhedsprioritering allerede fra den 1. oktober 1971, selv om det oprindeligt

havde været et tredieprioriteringsinstitut, samt at de to jyske realkreditforeninger - Jydsk Realkreditforening for almindelig realkredit og Jydsk Realkreditforening for særlig realkredit - havde indgået og fået ministeriets godkendelse af en samarbejdsaftale, der gav disse institutter adgang til at bevilge lån på hinandens vegne, så de i realiteten allerede ydede enhedsprioriteringen med virkning fra den 1. januar 1971.

Betragter man det videre fusionsforløb, må det først noteres, at Byggeriets Realkreditfond på et tidligt tidspunkt tilkendegav, at man ikke ønskede at indgå i fusioner. Dette godkendtes af ministeriet under hensyntagen til instituttets særlige organisation som selvejende institution.

Den første fusion, der blev bragt på plads, blev derfor en fusion mellem Østifternes Kreditforening, Ny Jydsk Grundejer-Kreditforening og de to hypotekforeninger, Grundejernernes Hypotekforening og Provinshypotekforeningen for Danmark. Denne fusion fik navnet Kreditforeningen Danmark.

De to jyske realkreditforeninger havde, som navnet tilkendegiver, oprindelig etableret et samarbejde, ligesom institutterne havde været forberedt på yderligere sammenslutning. Ministeriet var dog ikke tilbøjeligt til at godkende en sådan ordning, der ville give flere institutter end ministeriet, i henhold til den nye realkreditlovs § 1 og under hensyntagen til ønsket om valgmulighed for låntagerne, fandt ønskeligt.

Ministeriets hensigt i denne periode, ikke mindst under hensyntagen til de udtalelser, boligministeren kom med, må nærmest fortolkes i retning af det ønskelige i

»Kreditforeningen Danmark«, Åboulevarden i Århus, 1985, indviet 1912 og husede da 3 direktører og 12 medarbejdere. I 1985 ny tilbygning (ses til højre). Der er nu 140 ansatte. Bemærk det gamle navn lige under kvisten.

etablering af tre landsdækkende realkreditinstitutter.

Afstanden mellem de »tiloversblevne« institutter var dog for stor til, at en sådan ordning kunne gennemføres. Det næste fusionskridt blev derfor en fusion på øerne af den netop etablerede Forenede Kreditforeninger og Byernes Hypotekforening under navnet Forenede Kreditforeninger.

Under pres fra ministeriet blev den sidste store fusion Jyllands Kreditforening derfor til som et residual, nemlig gennem fusion af Jyllands Kreditforening, Jydsk Realkreditforening for almindelig realkredit og Jydsk Realkreditforening for særlig realkredit.

Med virkning fra den 1 januar 1972 var realkreditstrukturen efter overgangen til den nye realkreditlov gennemført. Fra dette tidspunkt fandtes fire enhedsprioriteringsinstitutter, to landsdækkende og to landsdelsdækkende.

For den enkelte låntager betød dette, at han frit kunne vælge mellem tre enhedsprioriteringsinstitutter, når han skulle optage lån i en ejendom. Ligegyldigt, hvor han boede i landet, kunne han frit henvende sig til et af de tre institutter, der opererede i området.

På visse områder gennemførtes enhedsprioriteringen dog ikke. Inden for landbrug og industri fandt man, at der var behov for at have specialinstitutter til at

give den yderste prioritering. Derfor opstod der, foruden de fire enhedsprioriteringsinstitutter, også fire institutter, der beskæftigede sig med specialprioritering. Heraf var dog kun Industrielle Kreditforening og Industriens Hypotekfond omfattet af realkreditloven. Dansk Landbrugs Realkreditfond fungerede i henhold til en særlig lovgivning under landbrugsministeriet, medens Finansieringsinstituttet for Industri og Håndværk var organiseret som et aktieselskab uden særskilt lovgrundlag.

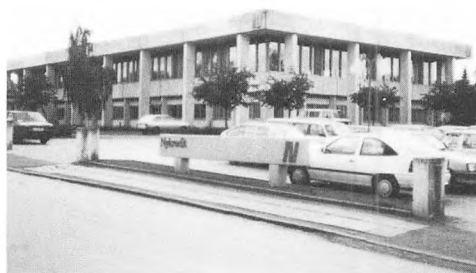
I Østjylland betød fusionerne, at Jydsk Landhypotekforening efter i 1938 først at have skiftet navn til Ny jydsk Land-Hypotekforening, og derefter i 1964 til Landhypotekforeningen for Danmark, blev fusioneret sammen med Jydsk Hypotekforening, der i 1964 havde skiftet navn til Købstadshypotekforeningen. Denne fusion blev til Jydsk Realkreditforening for særlig realkredit. I fusionen indgik også Aalborg Hypotekforening.

Denne fusion etableredes med virkning fra den 1. januar 1971, men allerede den 1. januar 1972 indgik Jydsk Realkreditforening for særlig realkredit sammen med Jydsk Realkredit for almindelig realkredit og Jyllands Kreditforening i den nye Jyllands Kreditforening.

Ny jydsk Kjøbstads-Creditforening i Århus fusioneredes i 1971 med Jydsk Grundejer-Kreditforening i Herning til Ny Jydsk Grundejer-Kreditforening. Den 1. januar 1972 indgik denne kreditforening i fusionen Kreditforeningen Danmark.

Årene efter 1972 har medført yderligere koncentrationer på det danske realkreditmarked. Således blev i 1985 de to kreditforeninger Forenede Kreditforening og

Jyllands Kreditforening fusioneret til en ny kreditforening under navnet Nykredit. Der findes således i dag i Danmark tre enhedsprioriteringsinstitutter, Byggeriets Realkreditfond, Kreditforeningen Danmark og Nykredit.

»Nykredit«s nye bygning i Viby - tidligere »Jyllands Kreditforening«.

Den gamle drøm om etablering af tre landsdækkende enhedsprioriteringsinstitutter er således gået i opfyldelse. Samtidig er der to specialinstitutter, Industriens Realkreditfond og Dansk Landbrugs-Realkreditfond, der varetager den specialiserede realkredit, omend der også på dette område er sket indskrænkninger, idet de øvrige realkreditinstitutter i videre omfang end tidligere har kunnet trænge ind på specialinstitutternes område. Undervejs er også indført total enhedsprioritering dvs. enhedsobligationer, således at der ikke mere er forskel på almindelig og særlig realkredit.

I forbindelse med den danske indtræden i EF blev der fra dansk side taget en række forbehold med hensyn til de danske realkreditinstitutters virke. Et af Romtraktatens grundprincipper er, at der er fri etab-

leringsret mellem medlemslandene. Etableringsretten omfatter også virksomheder der kan oprette filialer og datterselskaber. På realkreditområdet i Danmark vil denne etableringsret dog først blive indført senere. Allerede nu er der dog indledt en debat omkring den fremtidige tilpasning af det danske realkreditsystem, og der må på længere sigt regnes med, at de danske realkreditinstitutter optager låneaktiviteter udover grænserne, ud over de spæde forsøg, der for øjeblikket gennemføres, ligesom det må forventes, at der etableres udenlandske finansieringsinstitutter i Danmark.

I den østjydske hjemstavns betød realkreditens fusioner, at antallet af realkreditinstitutter indskrænkedes fra en kreditforening og to hypotekforeninger i Århus til to store afdelingskontorer for to af enhedsprioriteringsinstitutterne.

Den tidligere bispegård i Århus - nu sæde for »Ny-kredit«s planlægnings-, personale- og uddannelsessekretariat.

For Østjylland har tilstedeværelsen af realkreditinstitutter både været med til at fremme erhvervsudviklingen, men også til at skabe beskæftigelse og aktivitet i området. Realkreditinstitutterne i Århus har været med til at skrive deres del af den østjyske hjemstavns historie.

Hans Pedersens dagbog

af Aage Schøler.

Ved et tilfælde kom jeg i besiddelse af Hans Pedersens dagbøger, ført fra hans 24. år og ca. 60 år frem. Hans Pedersen (H. P.) er født 24. 8. 1871 i gården matr. nr. 11 i Haar i Haldum sogn. Her voksede han op, og her fik han sin livsgerning.

Hans mor, Kirstine Jensdatter, var født 1835 i Nygård i Lyngå. I hendes skudsmålsbog betegnes hun som en dygtig og tro pige, og præsten skriver, at hun var en flittig gæst i kirken og havde ført et sædeligt liv. Hun blev 1. gang gift i 1859 med

Hans Pedersens fødegård i Haar – før ombygning.

gårdmand i Haar Hans Pedersen, 57 år gammel. Selv var hun 23. De fik 3 børn, hvoraf den yngste, en dreng, døde 14 år gammel. Hans Pedersen døde 21. 8. 1869 - 67 år gammel.

28. 10. 1870, da sørgeåret var til ende, blev enken, Kirstine, gift med Peder Ginnerup Jespersen fra Lerbjerg. Hun var da 35 og han 30 år gl. Han var veteran fra krigen 1864 og fik i 1876 mindemedaljen herfor.

I dette ægteskab kom to børn: Hans Pedersen (H. P.) født i 1871 og Øllegård Pedersen født 1876. Begge gik hjemme på gården, H. P. hele sit liv på nær nogle måneder på højskole og landbrugsskole, og Øllegård til sit giftermål.

I vinteren 1892-93 var H. P. på Ask højskole og blev meget stærkt præget af det store oplysningsarbejde, højskolen stod for, ligesom han her fik venner for livet.

Vinteren 1895-96 gik han hver dag de 4-5 km. til Ødum landboskole og om aftenen hjem igen. Her lærte han nye måder at drive landbrug på, lærte regnskabsføring - og begyndte at føre dagbog, hvad vi nu, de mange år efter, kan have glæde af.

Dagbogen begynder altid med vejret, om det er smukt, regn eller sne. Et par eksempler:

3. 6. 1904. Smukt. Snedker Jespersen fra Foldby her at lave skraver til høstvognene. Jeg såede havefrø. Oksekød og teller af Jensen 4,37. 16 opløjede brædder og 5 lægter af Sørensen på krit. Søm 0,75, kolonial 10,10, vogns mørelse og spaden repareret. Vaskede får. Sendt en sæk kartofler til Århus 0,60. Mons Thomsen en ko til tyrs.

11. 11. 1904. Smukt. Stærk frost. Kørt 4 læs gødning til forager i store (?) 3 en 1/2

(antagelig timer?). Jeg pløjede færdig i samme en 1/2. Karlen dækkede kålroer. 6 byg til mølle. Søster i Hinnerup. Af lønnen 5,92. Hanssine 10,10. Uldkartning i Hadsten 3,75 + 0,10 Kolonial 0,37, kager 0,43, øl 0,65. Flere kvindefremmede. Gav Jensens 1/2 skæppe gulerødder. En greb skaffet. Gav murer Madsen sølvbryllupsgave. Ingen i byen.

Gennem disse dagbøger finder vi mange oplysninger om H. P.s familie, om Haar bys beboere, også om nabobyerne. Det gælder barnedåb, konfirmationer, bryllupper, fødselsdage og andre begivenheder på egnen. Samtidig ses den store hjælp-somhed og godhed, der var i hans hjem og hos beboerne i byen - over for rig og fattig, når der var hjælp nødvendig. Med et moderne udtryk: Man kom hinanden ved i sådan et landsbysamfund - netop det, vi efterlyser i dag. Man hjalp hinanden i sorg og i glæde.

H. P. var svagelig hele sit liv. Han havde et dårligt ben. Først i sin høje alderdom fik han af lægen oplyst, at det var en slags knoglekræft, han led af. Som 14-15 årig var han meget på sygehuset og fik venner der, som han siden holdt forbindelse med. I det hele var både han og hans forældre meget fortrolige med læger og hospitalsophold.

Trods sin sygdom var han en meget flittig mand, som altid var travlt optaget, vel ikke ret tit med hårdt arbejde. Han var fra sin ungdom meget optaget af fjerkræavl. Han var med i en fjerkræklub, købte rugeæg hos opdrættere rundt om i landet og hentede præmier på udstillinger rundt på egnen. Også her blev der ført nøje regnskab og notater i dagbogen: en høne druknet i svinetønden, ilderen har taget 9 gæslinger o. s. v.

Han var tidligt haveinteresseret, købte blomsterfrø og planter fra planteskoler og gartnerier langvejs fra og fik en fin have med mange sjældne planter. Haveforeningen i Hinnerup og Hadsten var flere gange i Haar for at se hans flotte have.

H. P. var 21 år, da han var på Ask højskole, og hele højskolens ånd med sang og fortælling, den grundtvigske tankegang, samværet med kammerater, alt sammen kom det til at præge ham for livet.

Kærlighed til fædrelandet havde han som vuggегave, og samtaler med faderen om deltagelse i krigen 1864 og om tabet af Sønderjylland satte dybe og varige spor i hans sind.

For H. P. stod det nok tidligt klart, at han skulle overtage gården efter forældrene. Det var både økonomisk og rent fagligt en fordel for ham at være født og opvokset på gården. Men livet på en gård i 1890'erne var væsentlig forskelligt fra vor tid.

Der var 55 tdr. land til gården i Haar. Besætningen bestod af 5 heste, deraf 2 følhopper og et føl eller to, 10 køer, 1 tyr, 6 kvier og 4 kalve, 1 so, 3 fedesvin, 4 får og 1 vædder, 3 gæs, 70 høns og 6 haner

Der var mange mennesker, som skulle leve af gården: 2 karle, 2 piger, 1-2 drenge, dernæst en malkekone samt en del løsarbejdskraft i travle perioder og endelig familiens 4 medlemmer. Der var også

megen godgørelse over for byens fattige husfolk.

En voksen karl fik ca. 160 kr. for et år, en voksen pige ca. 125 kr., en dreng ca. 50 kr. En daglejer fik 75 øre om dagen, og malkekonen fik 10 øre pr. malkning.

Priserne var også anderledes dengang. En følhopper kostede ca. 560 kr., en 2 års plag ca. 275 kr., en kælleko ca. 175 kr., et fedesvin godt 30 kr., 190 pund mælk daglig afregnedes hver 14. dag med ca. 52 kr. 1 gås kostede ca. 5,50 kr., 1 and ca. 1,75 kr., æg ca. 9 øre pr. stk.

Gårdens avl 1896:

Rug 24½ traver, byg 58½ traver, havre 91 traver og grøntfoderblanding 6 traver er i alt 186 traver. Der var 16½ tdr. kartofler, 20 tdr. gulerødder, 300 tdr. roer og 36 læs hø. Det var hele avlen på en gård med 55 tdr. land god jord i 1896.

Men forbruget af kunstgødning var også beskedent: 200 pund chilesalpeter, 200 pund kainit, 200 pund Thomasfosfat, og det kostede tilsammen 30 kr.

H. P. var tidligt interesseret i kommunens forhold. Han var hvert år i Haldum for at se den fremlagte skatteligning, som han skrev ned til sammenligning. Her skal kun nævnes enkelte af de større skatteydere:

	Formueskyld:	Hartkornssk.:
Præsten, som boede i Vitten, sat til	150 kr.	250 kr.
E. Laursen i Sandby, sat til	170 kr.	250 kr.
N. S. Bråd i Sandby, sat til	140 kr.	303 kr.

H.P. har ikke de mindste skatteydere med, men alle gårdmændene, hans ligemænd.

Budgettet for Vitten-Haldum-Hadsten kommune var ret overskueligt dengang.

Her de kommunale indtægter for de enkelte byer og det samlede beløb:

By:	Hartkorn:	Formueskat:	Hartkornsskat:	Ialt:
Vitten	111-5-2-0	1649,95	2907,91	4557,86
Haldum	96-4-1-2	1292	2512,49	3805,44
Haar	75-6-0-0	909,90	1890,92	2800,82
Sandby	64-4-1-1/4	864,55	1678,27	2542,83
Hinnerup	3-3-2-0	1212,15	89,61	1301,76
Hadsten	117-0-0-0	1221,65	3042	4264,27
Lensgreven (Frijsenborg)				
skovskyld: 14-0-0-0			328,84	328,84
			<hr/>	
			I alt indtægt	19698,81 kr.,

som sognerådet havde til alle kommunens udgifter.

9. 4. 1895 var der folketingsvalg med afstemningssted i Skjolddelev. Det var en stor dag, hvor vælgerne kom sent hjem. H. P. hentede nogle af bymændene hjem sent ud på aftenen.

18. 7. 1895 var karlen til Olsmarked i Århus. Han fik 5 kr. af lønnen med til at solde op.

28. 10. 1895 blev H. P.s mor 60 år, og da var der rigtig gilde. H. P. noterer: Kørende til Hinnerup 5 gange efter fremmede, 3 spand (fremmede) heste i stalden, 60 personer til bords i salen og 10 i lillestuen. Mange blev til dagen efter og blev kørt til toget i Hinnerup kl. 11,30. Der var slagtet en bede, en kalv, en stor gris og fem høns. Der var købt 20 pund oksesteg, 10 flasker vin, 2 flasker konjak, 1/2 kasse cigarer, 2 pk. tændstikker, 4 pottes stenolie (petroleum), 3 pottes brændevin, 2 pund salt og 2 pund kartoffelmel.

Dagen efter var der bal for de unge, i alt 37 var indbudt.

23. 9. 1896 soldaterindkvartering i Haar:

2 officerer og 30 menige i 3 dage. Indkvarteringen godtgjort af sognefogeden med 16 kr.

Hele sit liv var H. P. meget interesseret i vort forsvar. Selv ville han gerne have været soldat, hvilket hans dårlige ben forhindrede, men selvfølgelig var han til kongerevy på Mallingaards marker ved Skanderborg.

En interessant oplysning: Der var sået vinterbyg, som nu var høstet og tærsket. Det gav 18 skæpper af 2 små traver. 78 neg gav 15 skæpper, og det var i 1899. Samme år kammer man op til roer og avler turnips til sommerfoder, samt kårroer og runkelroer, og karlen lavede en grav til ensilage af roetop.

23. 3. 1904 døde kusine Marie Munk i Hinnerup. Opgørelse fra begravelsen:

Forskelligt i Hinnerup 27,40 kr. Præst og degn 25 kr. Søster på birkedommerkontoret i skifteretten: gjort op med Marie 233 kr. færdig. Madam Frederiksen 100 kr + 2 kr + 2 høns. færdig. Snedkeren for ligkisten 33,75 kr., lægen 12,90 kr.

Solgt ejendommen i Hinnerup til gæst-

giveren. Fader og søster kørende til Ham-
mel at få penge for huset 1700 kr. samt 800
kr. af Frederiksen + renter 6,66 kr. +
linned, 0 øre i porto. Alt er under kontrol.

Nu begyndte en ny epoke i H. P.s liv.
Han købte en cykel hos Bertelsen i Hinne-
rup formedelst 150 kr., og den blev brugt
særdeles meget i de følgende år.

Efter høst kom et damptærskværk til
byen, og her var arbejde til de fleste af
byens husfolk. 1 bar avner væk, 2 passede
halmen, 2 bar sække på loftet, 2 lagde på
bræt, 1 skar bånd og 1 lagde i maskinen,
men den allervigtigste person var ham, der
passede lokomobilet og trak i snoren til
fløjten, der gav signal til start og stop.

Et sted noterer H. P., at bymændene var
samlet hos købmanden og bestemte at
oprette telefon hos ham og dele de faste
udgifter kvartalsvis og så betale 10 øre pr.
opringning. Man købte i fællesskab en
kreaturvægt. H. P.s andel var 23,40 kr.
Der blev oprettet en ægsamlingskreds.
»Julens Glæde« blev startet, og H. P. sam-
lede ind. Der skete en masse i disse år, og
H. P. var med i det meste, endnu før han
blev gårdejer. I selskabslivet var han selv-
skreven både i byen og i nabobyerne, så
han har overværet og deltaget i mange dis-

kussioner, selv om megen tid gik med et
slag kort. Det ses af dagbogen, hvor tab og
gevinst nøje er anført.

Økonomisk gik det godt på gården. Vi
er i de stabile »gode gamle dage« før 1.
verdenskrig. 1903 købt ny stadsvogn for
450 kr. 1905 accord med murer Niels Niel-
sen i Hadsten om opførelse af ny kostald
med plads til 35 kreaturer og lidt svin:

Murerløn	430,00 kr.
Tømrer Skovhus	189,88 kr.
Materialer v. Damgård,	
Hinnerup	509,80 kr.
	<hr/>
	i alt 1158,68 kr.

27. 7. 1906 gårdmandstur til Ladelund i 2
dage.

26. 1. 1907 til »kikbryllup« på Frijsenborg.

27. 3. 1907 bryllup i byen (Haar), stor fest,
flagstangen repareret.

H. P.s mor syg, indlagt på Finseninsti-
tuttet i København.

H. P. var derovre i 3 dage og boede på
pensionat. Rejsseudgifter 15,20 kr. Ophold
for moderen i 4 uger 120 kr. Kort efter er
moderen igen på Finseninstituttet, men
kommer hjem få dage efter. Er kureret!
noterer H. P. 30. 12. 1908 moderen meget
syg, og 3. 1. 1909 døde moderen. Der var
mange til begravelsen.

Udgifter: Jens hjuler for kirkevarme og grav.	16 kr.
Præsten for begravelsen	15 kr.
Kogekoner Stine og Marie	18 kr.
Gæstgiveren for lånt tøj	2 kr.

Under moderens sidste ophold i Køben-
havn skrev hun hjem til H. P.s fødselsdag:

København d. 24. 8. 1907.

Kære Hans!

Gud give dig held og lykke i det nye år,

dermed vil jeg ønske i anledning af din
fødselsdag.

Jeg plejer altid at være til stede, men det
bliver ikke i år. Jeg ved ikke hvad tid, og
jeg tør ikke spørge om det. Der skal tålmo-

dighed til. Nu er vi 7 her, for der er mange, der skal forevises for doktoren. Der er 200 doktorer samlet her. De spiste i Tivoli i aftes, og i dag skal de se alle dem, der er helt kureret. Der er svunden en masse mennesker. Jeg havde nr. 149.

Nu vil jeg bede dig om, at du ser dig om og får dig en medhjælp, for jeg er vænnet fra alting. Du kan tro, jeg er blevet et andet menneske, jeg kan bøje mig for alt. Jeg har i den tid, jeg har været her, ikke lavet en bid brød eller rørt ved en gryde, så nu er jeg villig til at give afkald på det hele.

Nu er du 36 år, og så er det ikke godt at blive ved med at rejse. Du kan vel nok tænke, at det ikke er godt, at mennesket er ene. Når du tager Vorherre i rådet med dig og lægger alt stort i Gud Faders hånd. Det må vi tænke om det hele, for at det går ordentlig til i denne verden. Men Gud gør jo alt i den bedste mening. Hvem Herren elsker, den revser han.

Du kan tro, jeg fik et stort brev fra Anne Brendstrup. Jeg har haft Sesse Marie i besøg, og vi var inde at gå en tur, for hendes frøken var ikke kommen hjem. Hun gav flødeskumskager, og hun ville, at jeg skulle besøge hende. Den frøken, hun tjener, er 73 år, og hun ville gerne, der kom fremmede, men det går jeg ikke efter. Jeg fik brev fra Mette Marie i går. Hun ville hjem til din fødselsdag, og så skriver jeg til eder alle og sender det i en pakke. Jeg sender dig en lille ting, som jeg synes vi trænger til. Nu har det andet varet i 26 år til efteråret, og kan det her nu vare lige så længe, så bliver du også til års.

Gud give dig mange glæder og lade sorgerne fare. Hos dig må lykken bo og bygge, og stedse i livet du finde må tilfredshed,

held og lykke. Så vil jeg ønske dig alt godt på denne dag. Nu til slut være du hilset fra mig, og hav det godt og vær tålmodig, thi med det overvinder vi alt.

Jeg skal hilse fra værten og fru Nielsen og sige til lykke også hende med det krøllede hår. Lev vel til vi ses igen, og til lykke med maskineriet, og pas på, at I ikke skal komme til skade ved den kjøren. Chokoladen er jeg selv bleven given af fru Rasmussen.

Din Moder.

H. P. så sig meget om i Danmark og i det nærmeste udland, dels på cykel og dels - på de længere ture - på 8 eller 14 dages kort med statsbanerne. På cyklen var han let at kende, altid kørende på en damecykel, iført sort langskødet frakke, sorte fjederstøvler og med en sort såkaldt Kirkegårdshat på hovedet.

22. 6. 1909 var han kørende med folkene til landsudstilling i Århus.

6. 3. 1910 døde H. P.'s fader. Om begravelsen skriver H. P.: Mange gav tilslutning.

5. 2. 1911 får H. P. endeligt skøde på gården og betaler arveafgift.

Nytår 1911 er der gjort status på gården: Besætningsværdi, heste og kobesætning

	7349,00
Skatter og forsikringer	1111,47
Folkehold	1550,00

Der er meget langt til vand i Haar, og 1912 købte H. P. en vindmotor og lod brønden uddybe. Vindmotoren kostede 412 + 17,60 kr. Brøndgraveren fik 425 kr. 1913 købte H. P. noget gadejord for 100 kr. Her byggede han senere et aftægtshus.

Der er små bemærkninger rundt om i

dagbogen - f. eks.: En dag bagefter - kastet en dag væk - rødkvien faldet i brønden - til mejerigeneralforsamling i Haldum »uden videre brægen« !!

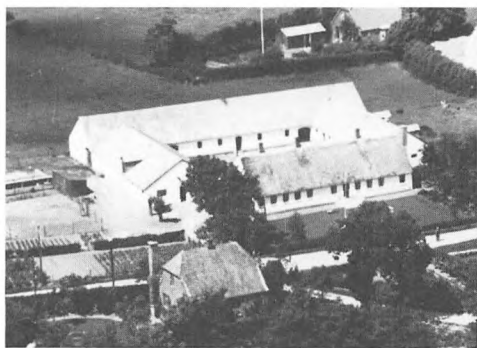
1914 byggede H. P. to nye sidelænger: lade, hestestald og folkeværelser:

Murermester J. A. Jensen, Skjød, for tegning og overslag 44,99 kr.

Murermester Frands Nielsen, Grundfør, arb. løn og cement 6425,60 kr.

Mursten og tømmer ca. 2000,00 kr.

Nu havde H. P. en ny velindrettet gård, som han nok var rimelig glad for og stolt af. En dag, han kom gående ad bygaden sammen med en anden mand, sagde han så: »Ih nej da, sikke da en kjøn hvid gård der ligger! Hvis mon da det er?«

Hans Pedersens gård 1949. I forgrunden ses det hus, som H. P. opførte på gadejorden, og hvor han boede fra 1928.

Alt tegnede godt for ham, men en kone fik han ikke - på trods af moderens opfordring i brevet. Han havde mange husbestyrerinder, men de fleste blev der ikke så længe i de første år. Senere gik det bedre.

1919 fik H. P. installeret telefon. Der kom elektricitet til byen, og H. P. købte af Bertelsen i Hinnerup en ny Opel 1½ hk.

motorcykel for 650 kr. Han var i Hinnerup efter lægeattest 10 kr. og i Hammel efter kørebrev 6 kr. Bertelsens søn i Hinnerup har nok hjulpet ham lidt med motorcyklen, for han fik en gave til 5 kr., 10 pund benzin og olie 4,35. H. P. beholdt ikke motorcyklen ret længe.

1927 byggede H. P. staklade. Pris 70 + 495,29 kr.

Der oprettedes brugsforening i Haldum. H. P. anbragte et vognhjul på sit stuehus-tag i håb om at lokke storke til at bygge der. Det lykkedes ikke.

1928 solgte H. P. sin gård til Søren Holm Hansen fra Lisbjerg og byggede i stedet hus på sin gadejord. Byggepris 6000 kr.

8. 1. 1929. Vi åbnede dør og telefon i det nye hus, og Maskin-Nielsen fra Hinnerup startede centralfyret.

Inden H. P. flyttede fra gården, havde han stort spise-gilde for folk i byen, og den sidste dag, han havde gården, leverede han 195 pund mælk til mejeriet.

Tiden gik. H. P. holdt op som aktiv landmand i en alder af 58 år, og han fik en meget lang årrække som pensionist eller rentier. Han har sin have, sine besøg og sine ture og rejser, men de mange notater om dagliglivet i gården har han ikke mere.

Krigen og besættelsen kom. H. P. var nu omkring 70 år. Der er kun få notater fra den tid: Luftalarm i 2 timer. 8. 9. 43 Italien har givet op. 4. 1. 44 H. P.s nevø maskinmester Børge Østrup krigsforlist. 5. 1. 44 Kaj Munk skudt af tyskerne. 4. 7. 44 eksploderede et ammunitionsskib i Århus havn. Rystelserne kunne mærkes i Haar. 31. 10. 44 luftangreb på Århus universitet. Mange døde og sårede.

Ind imellem er der mere muntre notater:

Det er med pandekager som med kys, de skal nydes, mens de er varme. Et kys er et indtryk, som regel med modtryk og eftertryk, undertiden med aftryk.

2. 5. 45 Hitler død efter selvmord i sin bunker. 4. 5. 45. Endelig er krigen forbi og freden kommen. 5. 5. 45 Kirkeklokkerne ringede 8 - 10 for krigens afslutning. Kongen m. fl. talte i radio. Der arbejdes ikke. 7. 5. Nu er Norge fri. 23. 7. 45 Pengeombytning. Vi fik nye sedler.

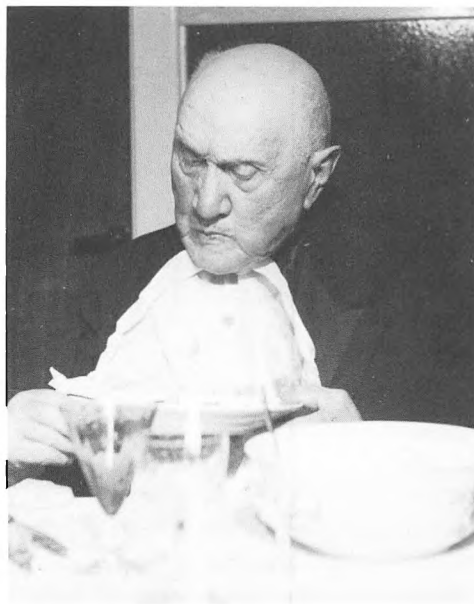
I 1954 blev H. P.s dagbog skrevet med ført pen - altså skrevet af en anden, og det er dagbogens sidste år. Men H. P. er stadig interesseret og følger med i, hvad der sker - stort og småt.

Solformørkelse - en obligation trukket ud - jeg gik tur i Knud Brendstrups mark, den er frugtbar og i orden - var med købmanden nede at se det nye teglværk. 16. 11. 1954. Der kom endelig mejetærsker til Søren Hansens lejekorn på marken.

3. 2. 1961 døde Hans Pedersen - 88 år gammel.

De sidste år magtede han ikke at føre sin dagbog. Men gennem de mange år, han førte den, har han fået en utrolig masse med. Her er kun medtaget en lille brøkdæl.

En stor tak til Kristine Just Jacobsen,

Hans Pedersen i 1958 - 87 år gammel.

fordi jeg fik lov at låne dagbøgerne og fik lov til at nedskrive, hvad jeg syntes kunne give et billede af det liv, der levedes for de mange år siden. Lad mig slutte med endnu en af de små lune bemærkninger, som H. P. fandt anledning til at strø rundt om i sin dagbog: Vand er for heste og køer, mælk er for kalve og svin, men øl er for mennesker!

Oplevelser ved en tyske besættelse af statsfængslet i Horsens den 29. august 1943.

af Th. Møller.

Som orienterende indledning oplyses, at forfatteren dengang var fængselsbogholder og boede i en to-etagers tjenestebolig, der var beliggende i sammenstødet mellem den søndre og den østre ringmur om fængslet.

Den 29. august nogle minutter efter kl. 4 blev min kone og jeg vækket ved en usædvanlig støj lige op ad vor bolig. Jeg sprang straks ud af sengen og løb hen til vinduet og så ned mod fortovet, hvor en uordentlig flok på 15 - 20 tyske soldater tumlede rundt ved hushjørnet, idet nogle af dem snublede over en hvidkalket sten, der var anbragt i fortovshjørnet for at forhindre svingende køretøjer i at køre imod hushjørnet. De fortsatte ad gaden nordpå, og jeg forstod, at de var på vej til viceinspektør Søllings bolig ca. 60 m nordligere.

At de havde ærinde til viceinspektøren, skyldtes den omstændighed, at fængselsinspektør Borgsmidt-Hansen var på tjenesterejse til København, hvorom lederen af aktionen måtte have fået underretning på vagtmesterkontoret, hvorfra han havde fået en vejviser. 6 - 7 minutter efter kom flokken tilbage og medførte viceinspektøren uden håndspålggelse, og som lidt efter, så vidt jeg kunne opfatte situationen, blev kørt bort i en bil.

Jeg var imidlertid kommet i lidt tøj, da jeg jo ikke kunne vide, hvad der yderli-

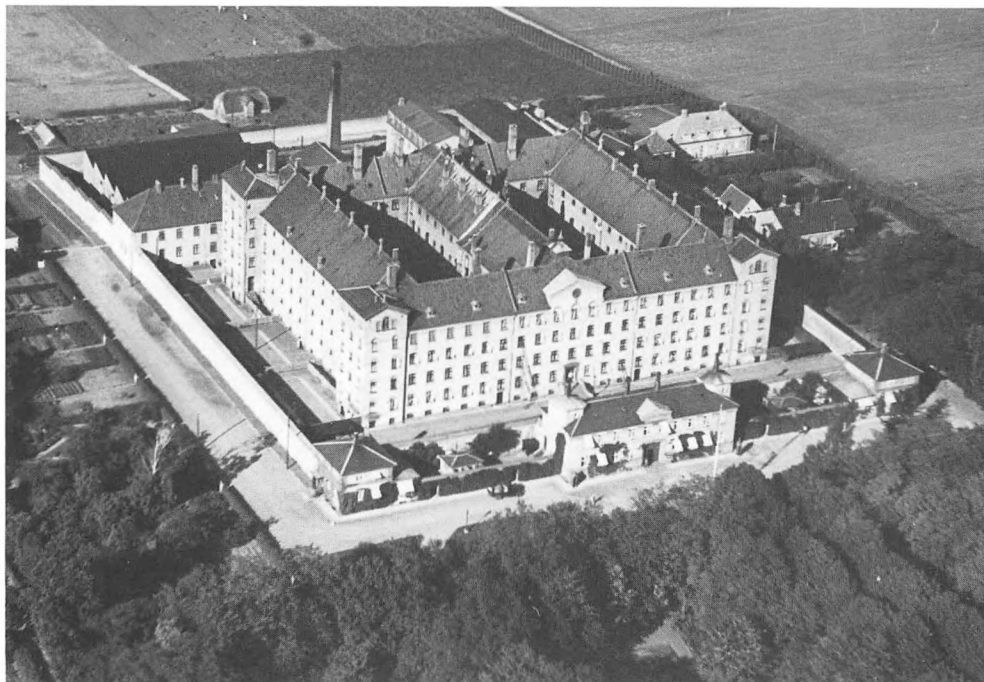
gere ville ske. Det første, jeg derefter foretog mig, var at gå ned i stueetagen og fra en bogreol fjerne en mappe med illegale blade, aviser, nogle plakater og breve.

Gennem vinduerne på 1. sal havde jeg set, at der var efterladt enkeltposter i nærheden af bagporten, ud for fængselspræstens bolig, mellem min og fængselsinspektørens bolig og udfør fængselsforvalterens bolig, men alt var roligt.

Min kone var også stået op, og vi drøftede naturligvis, hvad der kunne tænkes at ske, og om vi kunne foretage os noget, hvorunder min kone sagde: »Ja, det er nu lige meget, om tyskerne tramper rundt her udenfor, for hønsene skal have vand og noget at æde«, og så gik hun over gaden til hønsehuset lige forbi vagtposten, og der skete naturligvis intet.

I løbet af den foregående dag havde vi erfaret, at der var tale om en vis politisk spænding, og vi betragtede det, der nu var sket, som en følge deraf.

Da der var gået en god timestid, uden at der var sket andet, end at de udstillede poster var blevet afløst, ringede jeg på lokaltelefonen til fængselspræst Agner Nielsen, der boede mellem vor og viceinspektørens bolig, og fortalte, hvad jeg vid-

Horsens Statsfængsel set fra sydvest med vejanlæg og ringmur omkring. Forrest, sydvestre hjørne, ved muren er fængselsforvalterens bolig på 1. sal, fængselsbogholderens (forfatterens) bolig på sydøstre hjørne. Derefter langs vejen fængselspræstens og vicefængselsinspektørens boliger. Midt for i nærmeste fængselsfløj er indgang til fængselsbygningen med forhal, til venstre vagtmesterkontor, til højre trappe op til hovedkontor bag de tre midterste vinduer i 2. etage. Inspektørens kontor har de to næste vinduer til venstre lige over vagtmesterkontoret.

ste om morgenens begivenheder. Vi talte om, hvad der kunne tænkes at ville ske yderligere på fængslet, og om det ville være muligt at lade dagen - det var jo søndag - forløbe nogenlunde normalt. præsten ville naturligvis søge gudstjenesten i fængselskirken gennemført.

Noget senere vovede min kone og jeg os ud på gaden og gik ind til fængselsinspektørens bolig, der var beliggende over hovedporten, uden at blive forhindret i det af vagtposten.

Hverken fru Borgsmidt-Hansen eller hendes fem børn anede noget om, hvad der

var sket, udover at de havde hørt og set vagtposterne. Fængselsinspektøren ventedes først hjem fra rejsen ca. 16.30.

Det gik efterhånden op for mig, at fængselsforvalter Friedel næppe kendte noget til de indtrufne begivenheder, og da han, når inspektøren og viceinspektøren ikke var til stede, var øverste embedsmand, gik jeg hen til hans bolig og ringede på. Klokkeren var da blevet ca. 8, og Friedel, der endnu ikke var stået op, kom ned og kiggede noget forbavset på mig, og mindre forbavset blev han ikke, da jeg satte ham ind i situationen. Jeg sagde, at jeg havde til

hensigt at gå over i fængslet for at erfare, hvad der var foregået, navnlig om der var foregået noget inde i fængslet, og at jeg ville holde ham underrettet.

Så gik jeg over til vagtmesterkontoret i selve fængselsbygningen for at høre, om der var noget, jeg burde tage stilling til, og om hvad der var sket ved tyskernes indtrængen. Det må her forklares, at adgangsforholdene til fængslets område var anderledes end nutildags. I muren mod Fussingsvej var der, foruden de endnu eksisterende to kraftige døre, en kraftig køreport med to fløje, alt aflåset døgnet rundt og bevogtet af en fængselsbetjent, der kunne opholde sig i et muret, opvarmeligt rum med stol og bord. Om dagen var posten ubevæbnet, men om natten - d. v. s. fra kl. 22 til kl. 6 - var han bevæbnet med en ladt revolver. Der fik jeg at vide, at vagtposten havde protesteret mod tyskeres forsøg på indtrængen og nægtet at låse døren op; men trussel om, at man ville kaste en håndgranat over muren til ham, fik ham til at åbne døren. Soldaterne trængte straks ind og afvæbnede ham, men han havde ikke lidt korporlig overlast. Iøvrigt var de oplysninger, jeg kunne få, andenhånds, fordi natstyrken på 17 - 18 mand under ledelse af en vagtmester var aftrådt kl. 6, men det oplystes, at der var blevet spurgt efter sabotører og om der var andre end personale og fanger i huset. Vagtstyrkens beholdning af revolvere var taget i forvaring, men tjenesten gik sin gang. Jeg fik også at vide, at tyskerne ville have anstaltens leder bragt til et møde med byens kommandant, men at de måtte nøjes med hans stedfortræder, viceinspektøren.

Der var nu intet at foretage, så jeg sag-

de, at jeg ville gå hjem, men at jeg ville komme igen, og at jeg naturligvis kunne tilkaldes når som helst.

Hjemme var børnene - en søn på 16 og en datter på 10 år - for længst kommet op, men de kunne ikke rigtig komme i gang med noget. Min kone fortalte, at fru Sølling vandrede op og ned ad gaden mellem hendes bolig og vort hushjørne. Hun og hendes mand var fornylig flyttet ind, vi havde hilst på dem, men kendte intet til deres sindelag, så vi var tilbageholdende.

Fængselspræsten var til sædvanlig tid gået over i fængslet for at holde gudstjeneste kl. 10.

Omtrent ved samme tid var jeg atter gået ind på vagtmesterkontoret, og et øjeblik efter kom en tysk generalmajor sammen med løjtnanten, som havde ført den indtrængende styrke, ned i forhallen. Da generalen havde præsenteret sig og løjtnant Weinreich og havde fået at vide, hvad jeg var for en civilist, beklagede han den forstyrrelse, der var forvoldt, og udtalte som sin formodning, at der efter afslutning af det møde, der f. t. fandt sted hos kommandanten, og hvortil alle ledende stats- og kommunalebedsmænd var indbragt, ville indtræde »normale« tilstande. Han spurgte efter antallet af personale og fanger og lod til at være velorienteret. Til min overraskelse sagde han pludselig: »Her findes jo også de unge mennesker fra Aalborg, som for alvorlige provokationer mod den tyske værnemagt blev idømt tugthusstraffe«. Det kunne jeg ikke benægte, men da han fortsatte: »Vil De vise mig deres celler«, blev jeg noget ængstelig, for jeg vidste, at de på forskellig vis fik en lempeligere behandling end de øvrige fan-

Fængselsbogholderens (forfatterens) bolig set fra sydøst. Fra soveværelset bag de næsten skjulte vinduer på 1. sal så forfatteren de tyske soldater tumle rundt ved »anstødsstenen«, der anes ved fortovskanten til højre for hjørnet.

ger, men jeg havde aldrig været i deres celler. Nå, jeg gik ind på vagtmesterkontoret efter mit nøgleknippe og fik der at vide, hvilke cellenumre, det drejede sig om, og førte så generalen i den celleafdeling, der i daglig tale benævnes »Gammel Celle«. Med nogen bæven åbnede jeg den første dør. Fangen var der ikke. Den vagthavende betjent, som hurtigt var kommet til stede, forklarede, at disse tugthusfanger var i kirke, hvilken oplysning jeg lod gå videre til generalen, som ikke gjorde bemærkninger. Derefter fortsatte vi til de næste to - tre celler, hvor generalen så sig nøje om og lod forstå, at han ikke ønskede at se flere, idet han tilføjede, at de jo ikke var særlig

komfortable, hvad jeg gav ham ret i og i mit inderste glædede mig over, at jeg ikke skulle modtage bemærkninger i modsat retning. Vi kom igen ind i forhallen, hvor han tog afsked med mig, og jeg fik pustet ud.

Medens vi havde været inde i huset, havde løjtnant Weinreich været udenfor i anledning af, at han fra et par poster havde fået melding om, at nogle fanger i 3. og 4. etage havde råbt til dem, og at en enkelt havde holdt bladet »Das Reich« op bag sit cellevindue, og nu ville han gerne vide noget om vedkomende fange.

Han kunne nævne vinduets plads i 3. etage i den lange række, og vi gik så ind på

vagtmesterkontoret for at få at vide, hvilket cellenummer det drejede sig om, og hvem fangen var. Ved at høre fangens nummer, kunne jeg med det samme sige, at fangen i hvert fald var tysk af fødsel, hvorefter løjtnanten bad om nærmere oplysninger.

Så måtte vi på hovedkontoret, hvor jeg straks fandt fangens rulleblad, efter hvilket jeg oplyste om hans navn, alder og fødested og hvorfor og hvorlænge han skulle sidde her. »Jeg må tale med ham«, sagde løjtnanten, og vi vandrede derefter endnu en etage højere op, hvor jeg fandt frem til cellen og låste op. Løjtnanten trådte raskt ind over dørtrinet og spurgte fangen, hvorfor han sad her, hvortil fangen i overensstemmelse med sandheden svarede, at det var på grund af tyveri. »Så kan jeg ikke gøre noget for Dem, farvel«, sagde løjtnanten, hvorefter vi gik ned igen.

På mit spørgsmål om, hvad hans opgave egentlig gik ud på, fik jeg at vide, at han skulle sikre, at fangerne ikke kom ud, hvortil jeg bemærkede, at vore interesser på det område var de samme

Det viste sig nu, at efter kirketid var fangernes tilråb til de tyske vagter taget til, og nogle fanger havde vist deres antipati ved at holde en knytnæve op gennem gitteret. Det var klart, at en sådan opførsel ikke kunne tolereres, hvorfor løjtnanten bad mig lade bekendtgøre blandt fangerne, at den næste, der tillod sig ved gebærder eller tilråb at genere vagtposterne, ville blive trukket ned i gården og skudt. Nogle minutter efter var der en sådan ro i fængslet, at jeg i de 20 år, jeg havde forrettet tjeneste der, ikke havde oplevet noget lignende. En enkelt fange tog advarslen så

alvorligt, at han bad om tilladelse til at mørklægge sit vindue.

Viceinspektøren var nu kommet hel-skindet tilbage, men han var dog noget rystet. Han fortalte, at alle veje fra byen var spærret og besat med vagt, og det havde givet anledning til, at en tysk militærbil, der havde været i Bjerre for at hente politimester Borchorst til mødet, efter først at havde fået tilladelse til at indpassere, straks var blevet beskudt af samme vagt, hvorved den tyske officer, som stod for transporten, var blevet dræbt og var faldet over mod politimesteren. Denne havde beklaget sig stærkt, da han endelig med blod på tøjet var kommet ind til mødet.

Ved mødet blev givet en forklaring på, hvad der var anledning til det tidlige møde: Den danske regering havde opgivet at fortsætte under de forhold, der var opstået, og var trådt tilbage. Der var indført undtagelsestilstand, men embedsmændene var blevet opfordret til at fortsætte deres virksomhed som hidtil, og de blev endelig opfordret til at afgive løfte herom. Efter en kort diskussion mellem embedsmændene, var løftet blevet afgivet, hvorefter mødet hævedes, og forsamlingen spredtes.

Jeg aflagde nu beretning om, hvad her var foregået efter viceinspektørens bortførelse, hvorefter han naturligvis overtog ansvaret. Da telefonforbindelsen med omverdenen var afbrudt, gjaldt det om at få anden forbindelse med fængslets to annekser i Amstrup og i Bjerre samt med fængselsafdelingen i Nr. Snede, hvor der var anbragt fangehold på henholdsvis 69, 31 og 24.

Jeg blev sat på den opgave at tage til de to annekser, medens fængselsforvalter

Friedel, som nu også var til stede, skulle tage til Nr. Snede, dels for at personalet kunne få at vide, at livet kunne gå videre, dels for at lodde stemningen blandt fan-gerne.

For at kunne komme af sted måtte vi have et »Ausweis« og befordring, hvorfor viceinspektøren, fængselsforvalteren og jeg gik til Allégades skole, hvor disse Ausweis blev udstedt. Fra skolens port og et godt stykke ad Allégade mod syd stod i to rækker en mængde mennesker, som af en eller anden grund havde befundet sig i byen, før afspærringen blev etableret, og som nu ville ud af den, og vi regnede hurtigt ud, at det ville vare længe, før det blev vor tur. De mange mennesker blev holdt i rækkerne af soldater, der med kraftig til-tale og undertiden med kolbestød mod fødderne fik »udbrydere« ind i rækken igen.

På en eller anden måde lykkedes det viceinspektøren at få os frem i téten, og samtidigt sluttede dommerfuldmægtig Hultberg sig til os - han var af nysgerrighed taget til byen - han boede i kvarteret omkring Gl. Stensballe Strandvej -, og nu, da han ville hjem, måtte han have et Ausweis.

Vor frelsende engel m. h. t. befordring blev en politibetjent Rasmussen, som jeg havde kendt siden våbenregistreringen i 1939, og som tilbød at køre for os både til Amstrup og til Bjerre. Vi fik vore Ausweis, viceinspektøren og fængselsforvalteren tog tilbage til fængslet, medens politibe-tjent Rasmussen tog sig af dommerfuld-mægtigen og mig. I sin store glæde over at være blevet udfriet bød dommerfuldmæg-

tigen os med ind til et glas portvin, og efter et kort ophold fortsattes kørslen.

I Amstrup og Bjerre fik jeg først fat i vagtmestrene og satte dem ind i situatio-nen, og derefter lod jeg det øvrige persona-le og fanger samle sig til en oriering, der sluttede med, at jeg bad om tilkendegivelse af, om fængslets ledelse kunne regne med, at de ændrede omstændigheder ikke ville få nogen indflydelse på et fortsat godt for-hold. Som med en mund svarede alle: »Ja!«, hvorefter vi kørte tilbage til Hor-sens.

Jeg aflagde beretning til viceinspektøren og gik hjem - jeg var blevet træt.

Imidlertid havde løjtnanten rekvireret og fået et rum til sig selv og opholdsrum og soveplads til vagtstyrken, der var på 33 mand og en underofficer, og de nævnte lokaler var beliggende i 2. etages sydside i den vestlige del af fløjen kun adskilt fra inspektørens kontor ved et trappeløb.

Sidst på dagen, da jeg kunne regne med, at inspektøren var vendt hjem og havde drøftet situationen med viceinspektøren, gik jeg påny over i fængslet og fandt inspektøren alene på sit kontor. Jeg for-modede, at viceinspektøren var taget ned til Ortskomandanturen for at skaffe mulighed for, at natstyrken uhindret kun-ne møde til tjeneste lidt før kl 10, og at dagstyrken ligeledes uhindret kunne forla-de fængslet og begive sig hjem.

Fængselsforvalteren var taget af sted til Nr. Snede.

Efter en kort samtale med inspektøren bad han mig forsøge at få fat i løjtnant Weinreich, som inspektøren endnu ikke havde fået hilst på. Det lykkedes straks, og de to herrer blev overladt til hinandens

selskab, idet jeg forblev på hovedkontoret. Efter nogle minutters forløb opfattede jeg, at løjtnanten havde hævet stemmen, og et øjeblik efter kom han ud på hovedkontoret, som han med et sideblik til mig passerede. Så kom inspektøren frem i døren og sagde: »Han blev s'gu vred«, og inde på hans kontor fik jeg så forklaringen. Der var opstået en mindre misforståelse, der havde givet løjtnanten anledning til at sige, at hvis der blev vist vrangvilje til at forstå og imødekomme hans beskedne ønsker, så havde han jo midler i hænde til at få dem gennemført, og han havde dramatisk henvist til, at han i Rusland havde vadet i blod omtrent til knæene.

Samtalen var altså afbrudt på en måde, der måtte betegnes som uheldig og uden det resultat, der skulle være opnået.

På inspektørens spørgsmål om, hvad vi nu skulle gøre, tilbød jeg at forsøge at bringe løjtnanten tilbage, hvorefter jeg atter opsøgte denne. Løjtnanten så noget sammenbidt ud, og da jeg fremlagde mit ærinde, sagde han straks: »Nein«. Jeg forestillede ham, at det jo var nødvendigt, at der opnåedes forståelse mellem parterne, men det mente han ikke var muligt, han havde fået en dårlig behandling. En nærmere forklaring gik bl. a. ud på, at han havde måttet stå op under samtalen med inspektøren, der selv havde siddet; i formiddags, da generalen havde været her for at se på forholdene, var han blevet opfordret til at sidde ned. Jeg forsøgte at forklare ham, at det, han opfattede som uhøflighed, var skik og brug, når embedsmænd og andre af personalet søgte inspektøren til kortere drøftelser, og at inspektøren utvivlsomt allerede fra dagens begyndelse i

København, hvor han fra forskellige steder i byen havde hørt skyderi og på sin 7 - 8 timers rejse havde været henvist til spekulationer over, hvorledes situationen havde udviklet sig og specielt i Horsens, hvor han så havde fundet fængslet besat af tyske soldater, havde været lidt ude af ligevægt.

Løjtnanten overvejede lidt, hvad jeg havde sagt, og efter at vi havde vekslet nogle bemærkninger, rejste han sig, og vi fulgtes så hen til inspektørens kontor.

Hvad der foregik bag den lukkede dør, hørte jeg ikke, men efter ca. 5 minutters forløb kom løjtnanten ud, smilte til mig, og gik hen til sit rum. Inspektøren kom derefter ud på hovedkontoret og sagde, at nu var alt i orden, og efter at jeg havde sikret mig, at der ikke længere var behov for min nærværelse, gik jeg hjem.

Son det fremgår af det følgende, har fængslet tidligere haft »besøg«

Horsens Tugthus

Horsens, d. 29. 3. 1864.

Til Directionen.

Da de fjendtlige Tropper nu idetmindste foreløbig har forladt Byen, skal jeg ikke undlade herved at indberette, hvad der er passeret under Occupationen Tugthuset vedkommende.

Efter Fjenden om Torsdagen den 10. dennes havde besat Horsens og en fjendtlig Patrouille havde været her ved Anstalten for at forespørge, om der intet dansk Militair eller tyske Fanger befandt sig heri Anstalten, blev Anstalten næste Formiddag besat af en temmelig betydelig fjendtlig Commando, hvis Fører forlangte at foruden Inspecteuren ogsaa Præsten, Bogholderen og Oeconomiskriveren skul-

de komme tilstede. Efter at dette var skeet, forlangte han af Inspecteuren Underretning om, hvorvidt der fandtes enten danske eller tyske Militair af nogensomhelst Slags heri Anstalten, idet han betydede mig, at det gjaldt mit Liv, at jeg svarede nøiagtig og rigtig. Saasnt han herpaa havde erholdt et benægtende Svar, forlangte han, at Anstalten skulde aabnes for ham, hvorpaa han med en Commando af en 30 Mand besatte Hovedporten og Hovedindgangen. I Forsalen erholdt Præsten, Bogholderen og Oeconomiskriveren Ordre til at vente, medens han med en Vagt af 10 til 12 Mand og ledsaget af Inspecteuren vilde undersøge Anstalten, hvilket derefter skeete paa en meget nøiagtig Maade, idet han eftersaa ethvert Sted og Aflukke lige fra Taget til Kjælder i selve Tugthusets Bygninger og Sygehuset og forlangte nøiagtig Underretning om alt, navnlig Vagternes Størrelse og Beskaffenhed, Vaaben og Munition, for hvilke sidste Dele der blev sat Vagt, indtil Undersøgelsen var tilende, hvilket forøvrigt blev foretaget uden den mindste Uorden og uden den mindste Forulempelse af Personer og Gods, med Undertagelse af at Vagten i Forsalen imedens Undersøgelsen fandt Sted havde anholdt alle de Betjente og fanger, der skulle passere Forsalen og opstillede dem i 2 rækker havde været temmelig brutale imod dem, hvilket dog formodentlig skeete af en vis Ængstelse og misforstaaet Pligtfølelse fra Vagtcommandeurens Side; thi saasnt jeg blev underrettet herom og foreholdt Hauptmanden det Urigtige heri, gav han straks Ordre til at aflade hermed og frigave de Anholdte. - Efterat Undersøgelsen af selve Anstaltens Bygninger var tilende, vil-

de han ogsaa afsøge de private Boliger; men dette fandt dog kun sted ved Oeconomiskriverens og Inspecteurens Boliger, da han opgav at eftersee de øvrige og hermed var Undersøgelsen tilende. Derimod erholdt nu Præsten, Oeconomiskriveren, Bogholderen og Inspecteuren Ordre til at følge med til Byen, og medens disse ledsagede af Vagten bleve førte afsted, blev der efterladt en anden Vagt paa ca. 30 Mand ved Hovedporten med Poster omkring selve Anstalten. Vi bleve nu ført til Generalen, saavidt jeg ved General v. Dormus, og efter at denne havde forhørt Inspecteuren paa samme Maade som den fjendtlige Anfører paa selve Anstalten, bleve vi førte til en Feldtmarskalk Grev v. Niperg, der forøvrigt modtog os meget forekommende, og tilsagde os, at Anstalten ikke skulde blive tilføjet nogen Overlast, ligesom han ogsaa gav Tilladelse til, at vi maatte beholde Vaaben og Munition og at Forbindelsen med Anstalten og Byen maatte være fri, naar vedkommende Personer af Anstaltens Inspecteur bleve forsynede med et Tegn med Inspecteurens Navn og Tugthusets Segl, alt under Inspecteurens Ansvar, hvis deraf opstod nogen Uorden hos de under hans Commando staaende Tropper hvorimod han aldeles bestemt lovede, at disse ikke paa nogen Maade skulde forurolige Anstalten, i hvilken Henseende han bad mig at holde Alt tæt tillukket. Uagtet det endvidere var Bestemmelsen, at Vagten skulde inddrages fra Anstalten og denne ved vor Hjemkomst allerede havde erholdt den i saa Henseende fornødne Ordre og allerede var afmarscheret, blev den dog straks efter contramanderet, og vi erholdt saaledes en vagt paa ca. 30 Mand

under en Underofficer. Paa Grund heraf maatte jeg drage Anstaltens egen vagt i selve Anstalten og overlade Vagtlocalet i Hovedporten til den fjendtlige Commando, der imidlertid kun udsatte en Post lige udenfor Hovedporten og iøvrigt opførte sig meget godt og kun i al Høflighed bad om noget at spise samt noget Kaffe, fornøden Opvarming og Straa til at ligge paa, i hvilket Sted jeg af Hensyn til Ildsvaade foretrak at give dem Halmsække. Denne Vagt forblev ved Anstalten til Løverdag Morgen Kl. ca. 5, da der blev blæst til Udrykning, uden at der senere blev sat nogen Vagt herud. Løverdag Aften blev der udstædt en Proclamation fra Stadcommandanten, hvorefter alle Vaaben skulde afleveres under Straf efter Krigsloven, og da jeg befrygtede, at Commandeuren ei skulde have modtaget fornøden Underretning fra Feldtmarskallen, begav jeg mig straks til ham desangaaende, og efterat jeg havde erholdt Anmodning om at indfinde mig hos ham igjen Søndag Formiddag og da havde erholdt Ordre til at fremkomme med mit Andragende skriftlig, erholdt jeg atter hos ham et bestemt Tilsgagn i Overensstemmelse med, hvad Feldtmarskallen havde lovet, og om at han skulde udstæde den fornødne Ordre til den militaire Commando.

Efter at de østrigske Tropper havde forladt Byen, blev den atter besat af preussiske Tropper, og nu maatte der atter forhandles med Pladsmajoren om at vi kunde faa fri Forbindelse med Byen. Efter at Directeuren imidlertid havde talt med Commandanten, indfandt Pladsmajoren sig næste Morgen selv her paa Anstalten, og efter at de omhandlede Tegn vare blev-

ne ham forevist og forsynede med hans Navn og Segl, har Forbindelsen senere været uhindret.

Directe har saaledes den fjendtlige Occupation ikke medført nogen Forstyrrelse eller Tab for Anstalten med Undtagelse af den leverede ubetydelige Forpleining og noget ubetydeligt Brænde, der senere blev requireret til en Feldtvagt. Derimod har den ganske vist fra Begyndelsen af indvirket forstyrrende paa Fangerne navnlig deres Arbeidslyst og et Par Afstraffelser har været nødvendige, men det værste er dog, at Fabricanterne paa Grund af Occupationen og den Forstyrrelse der herved er kommen i alle Forretningsforhold have fundet sig foranlediget til tildels at standse deres Fabrication, saaledes som tvende medfølgende Skrivelser udvise, hvorved en stor Del Fanger ville blive ledige. Hvorvidt Fabricanterne paa Grund af de ekstraordinære Forhold af Ministeriet skulle kunne blive fritagne for at erlægge den i Contracten fastsatte Mulct, vil formentlig bero paa, i hvilken Omfang Standsningen skeer, hvilket først vil kunne sees, naar Arbeidet er i fuld Gang igjen.

Mazanti

Foranstående er gengivelse af daværende fængselsinspektør F. Mazantis indberetning til nærmeste overordnede myndighed: Directionen, som var byfoged og borgmester Ræder, der fungerede som led mellem overinspektionen for fængselsvæsenet og fængselsinspektøren. Denne var på daværende tid den fra affæren i Nr. Snede 9. 6. 1849 bekendte F. A. Mazanti, som da havde været herredsfuldmægtig i Brædstrup.

Et tilbageblik.

af J S. Thomsen.

Ved foreningens jubilæum er det naturligt at se tilbage på de 50 år. I årbogen for 1961 findes en meget udførlig redegørelse for foreningens oprettelse og de første 25 år. Med henvisning hertil kun kort om denne periode.

28. 8. 1936 samledes et udvalg bestående af redaktør N. P. Østergaard, Brabrand, landstingsmand Rasmus Nielsen, Lille-ring, viceinspektør J. Kr. Findal, Århus, gårdejer A. Bomholdt, Egå, skoleforstan-der Ejnar Pedersen, Egå, konsulent A. Jelsbak, Hammel, smedemester Carl Mik-kelsen, Hemstok, og fhv. skolebestyrer Thv. Madsen, Odder, med det formål at drøfte muligheden for at oprette en hjem-stavnsforening mere rettet mod befolkningens brede lag og mindre præget af faghi-storikere og andre højt uddannede specialister.

Der var enighed om at gøre forsøget - ikke mindst fordi man vidste, at der var både behov og interesse i ret brede kredse. Der blev indkaldt til stiftende generalforsamling 24. 9. 1936 på Højskolehotellet, Klostergade, i Århus, hvor professor P. Skautrup ville holde foredrag om det jyd-ske sprog, og koncertsanger Thøger Ras-mussen ville synge jyske sange og viser.

Der mødte 70, og udvalget kunne oply-

se, at der på forhånd var henvendelse fra 150-170, som gerne ville være medlemmer. Det var overvejende lærere, gårdmænd og præster. Der var absolut stemning for at oprette foreningen, som fik navnet »Øst-jydsk Hjemstavnsforening« og fik til for-mål:

»at fremme forståelsen af hjem-stavnskultur og værne om egnens hjem-tavnsværdier - gennem:

- 1) foredrag og ekskursioner,
- 2) udgivelse af skrifter - i første række et årsskrift, som skal uddybe kendskab til hjemstavns naturen, fremme kendskab til egnens folkeminder, det gammel-dags folkeliv og egnens folkemål, skild-re befolkningens skiftende kår og ople-velser såvel i åndelig som materiel henseende.«

Foreningens første bestyrelse fik 17 medlemmer, og følgende dannede forret-ningsudvalg:

landstingsmand Rasmus Nielsen	formand
amtsskolekonsulent J. Drengsgaard	næstformand
gårdejer Viggo Leth	kasserer
redaktør N. P. Østergaard	sekretær
viceinspektør J. Kr. Findal	medlem

Det var en styrke for den nye forening, at redaktør N. P. Østergaard, som blev valgt til at redigere foreningens årbog, allerede på forhånd havde stof til 1. årgang, så foreningens første årbog »Østjysk Hjemstavn« kunne udkomme allerede i november 1936.

Ved en opgørelse 8. dec. 1936 var medlemstallet 700. Et bedre udtryk for behovet og for foreningens berettigelse kunne man ikke ønske sig.

Forfatteren Søren Vasegård skrev i en anmeldelse af årbogen: »Bogen redigeres ud fra det synspunkt, at når man vil have tilslutning fra folkets brede lag, så nytter det ikke at skrive for de lærde, professionelle historikere. Men fordi der skrives for folket, behøver der ikke at være slået af på fordringen til pålidelighed og historisk indhold, og derom er denne bog et smukt og efterfølgesværdigt eksempel.«

I 1937 nåede foreningen op på 800 medlemmer, flest i landkommunerne, få i købstæderne. I 1938 havde foreningen en ekskursion med 400 deltagere, i 1939 en tilsvarende med 450 deltagere. Der var så på grund af krigen lukket for udflugter i 6-7 år, men foreningens øvrige virksomhed fortsatte, og i 1939 var medlemstallet oppe på 1100.

Om årbogen blev der sagt: »et afvekslende og læseværdigt indhold med emner,

der holder sig nøje til foreningens program, og med mange illustrationer.«

Efter besættelsen i 1940 var der en standsning i tilgangen af nye medlemmer, men i løbet af krigsårene kom igen en stigende interesse for hjemstavnen og tilsvarende støt stigning i medlemstallet. 1943 var der 1200 medlemmer, 1944 var der 1500 medlemmer, og i 1945 nåede foreningen op på 2000 medlemmer.

Efter krigen genoptog man udflugter og ekskursioner med deltagertal på 200-300. 1949 var medlemstallet 2500, og i 1955 nåede foreningen sit højeste medlemstal 2700.

Den 24. sept. 1961 holdt foreningen 25 års jubilæumsfest på Østergades Hotel i Århus med 240 deltagere og med festtale af professor P. Skautrup, der livet igennem var stærkt optaget af hjemstavnen, dens kultur, dens særpræg og sprog.

Endnu i 1960erne havde foreningen sommerture med 200-250 deltagere. I 1962 fik foreningen 200 nye medlemmer og var da den største lokalhistoriske forening inden for Dansk historisk Fællesforening. Omkring jubilæet havde foreningen endnu en meget talrig bestyrelse med repræsentanter for de forskellige egne i det store østjyske område - ca. fra Randers fjord til Horsens fjord og langt ind mod Midtjylland.

Foreningens bestyrelse gennem de sidste 25 år:

Andersen, P. Damgård, gdr.	Hørret	1972-78	n.fmd. 1973-78, i red. 1973-78
Bach, Robert	Ry	1970-74	
Bach, Søren, smedemester	Ry	1977-	i forr.udv. 1980-
Bendixen, Rasmus, gdr.	Hasle	1964-76	n.fmd. 1964-67, fmd. 1967-72, i forr.udv. 1974-75, æresmedl.

Bredsted, Åge, stadsbibliotekar	Århus	1947-74	red. 1958-73, æresmedlem
Bruun, Gunnar, gdr.	Alken	1953-70	
Gammelgård, Arne, skolebibl.	Hammel	1971-80	sekr. 1973-74, i red. 1973-80
Grosen, Johs., gdr.	Skæring	1945-69	fmd. 1952-56 og 1963-67, n.fmd. 1957-63
Hansen, Aksel B., gdr.	Grundfør	1973-77	
Holm, Erling, gdr.	Snærrild	1968-70	og 1974-80, i forr. udv. 1968-70
Horn, Victor, politiass.	Århus	1979-81	
Hvitved, Povl, bogtrykker		1968-70	
Høirup, H., biskop	Århus	1965-71	
Jacobsen, Karl, gdr.	Viby	1936-67	
Jelsbak, A., konsulent	Hammel	1936-70	æresmedlem
Jensen, Ingvor, gdr.	Framlev	1966-74	
Jensen, Jens, frugtavl	Skablund	1974-76	
Jensen, Karen Haugstrup	Viby	1970-78	i red. 1973-78
Jensen, Ove, lærer	Grundfør	1976-80	
Jensen, P. Holm, gdr.	Terp	1979-	n.fmd. 1980-81
Juncker-Poulsen, H., ejd.mægl.	Egå	1980-84	
Juul, Hans, installatør	Ry	1955-70	
Justesen, Helene	Skovby	1970-76	
Kaster, E., stationsforst.	Odder	1948-69	sekr. 1954-67
Kjær, Erik, godsejer	Ristrup	1965-	fmd. 1972-84
Knje-Andersen, B., direktør	Charlot- tenlund	1975-	
Kristiansen, P. Friis, lærer	Venge	1985-	
Larsen, E. Hvejsel, direktør	Allingåbro	1976-78	
Larsen, L. K., sygekassefmd.	Tåstrup	1950-66	
Laursen, Carl A., brandinsp.	Tved	1970-	
Leth, Viggo, gdr.	Blegind	1936-74	kass. 1936-58, æresmedlem
Lorenzen, Erna, museumsinsp.	Århus	1968-	sekr. 1969-73, red. 1973-80, æresmedlem
Lund, Birte Voigt, socialrådg.	Viby	1973-	kass. 1973-74
Lund-Sørensen, E., Lrsagf.	Århus	1974-	sekr. 1974-84, fmd. 1984-85
Madsen, H. J., museumsinsp.	Århus	1985-	
Madsen, Thv., fhv. skolebesty.	Odder	1936-68	æresmedlem

Mahler, H. R., gdr.	Vejlby	1957-68	kass. 1958-67
Mathiesen, Povl, sølvsmed	Horsens	1953-62	
Methling, Johanne, arikivleder	Odder	1980-	sekr. 1985-
Mikkelsen, M.R., førstelærer	Søvind	1959-71	
Mollerup, N.E., gartner	Århus	1969-75	
Nicolajsen, Sigurd, gdr.		1968-70	
Nielsen, Ane Marie	Hunds- lund	1971-76	
Nielsen, N.P. Boye, assurandør	Sandby	1969-73	og 1979-, i forr.udv. 1979-80, n.fmd. 1981-
Nielsen, Peder, overbibl.	Silkeborg	1942-69	
Nielsen, Søren, lærer	Yding	1962-74	
Olesen, Hakon, kredsfdm.	Østbirk	1949-62	
Ousager, B., museumsinsp.	Horsens	1962-84	
Otzen, Else, fotograf	Odder	1968-85	
Paludan, Otto, sognepræst	Århus	1949-68	
Pedersen, Frede, lærer	Egens	1953-68	
Pedersen, J. Chr., distriktsbest.	Århus	1954-72	i forr.udv. 1964-67, n.fmd. 67-72
Pedersen, P. M., skovejjer	Horstved	1962-72	
Pedersen, Svend, gdr.	Harlev	1973-76	
Pontoppidan, J.A. godsejer	Constan- tinsborg	1973-	kass. 1974-
Poulsen, Ø., gdr.		1969-71	
Randløv, Johs., fabrikant	Skander- borg	1957-70	
Rasmussen, E., urmager	Brædstrup	1976-76	
Rasmussen, Tage, handelsmand	Skåde	1970-	
Salomonsen, E., skoleinsp.	Viby	1967-74	kass. 1967-73, i red. 1973-74
Schulz, J. Finnemann, gdr.	Tønning	1949-77	
Spanner, Søren, proprietær	Skjoldlev	1937-69	æresmedlem
Sørensen, Karen Margrethe	Ormslev	1984-	sekr. 1984-85, fmd. 1985-
Sørensen, S.E. trafikont.	Århus	1975-79	i forr.udv. 1975-79
Thomsen, J.S., overlærer	Århus	1978-	i red. 1979-, red. 1981-
Thorup, K. amtsrådsmedlem	Riisskov	1952-69	fmd. 1956-63, n.fmd. 1963-64, sekr. 1967-69, i red. 1958-72
Østergaard, N.P., redaktør	Brabrand	1936-65	sekr. 1936-54, red. 1936- 57, i forr.udv. -1964

Uden for bestyrelsen:

Kjeld Elkjær, bibliotekar	Århus	i red.	1958-73, anmelder 1973-
Poul Rasmussen, arkivar	Viborg	i red.	1958-69
Aage Domino, redaktør	Solbjerg	i red.	1981-

Endnu i 1964 havde foreningen 2000 medlemmer, men fra 1968 lyder nye toner: opfordring til at virke for øget medlemstilgang for at udligne naturlig afgang, og den opfordring gentages.

I 1971 er medlemstallet 1480, i 1972 er det 1465, men stadig er foreningen den tredjestørste inden for Dansk historisk Fællesforening. 1973 er medlemstallet 1330.

I 1976 markeredes foreningens 40 års jubilæum ved en sammenkomst på Frederikshøj kro med 70 deltagere. Siden da er medlemstallet stabiliseret omkring 1000 - stadig et glædelig stort tal.

Man kan så spørge om årsagen til den vigende tilslutning. Der er nok flere årsager. Det siges generelt i de senere år, at medierne, især TV, holder folk hjemme fra al foreningsvirksomhed. Tressernes kunstigt opskruede velfærd har ikke virket befordrende på interessen for hjemstavnen - for det, der var engang. I det hele synes en forening som vor at trives bedst i modgangstider. Vi så det ved starten i »30erne« og igen under og efter besættelsen. I følge den teori skulle de nuværende stramme sparetider jo altså love godt for hjemstavnsinteressen, og der er også meget, der tyder i den retning.

Men her kommer endnu to væsentlige faktorer ind og virker i modsat retning - specielt for en forening, der som vor dækker et stort område.

Foreningen har fra starten haft meget stor tilslutning i landdistrikterne. Men der er blevet stille på landet! Centraliseringen, storkommunerne har ikke været befordrende for livet på landet. Foreninger, forretninger, samlingssteder er borte. For mange er der nok også mindre overskud både økonomisk og psykisk til »andre interesser«.

En positiv tendens, en reaktion mod centraliseringen, nok også en ny øget interesse for hjemstavnen, for det danske, for det der var engang, ses i de senere års mange lokalarkiver, som på fortrinlig måde kan virke samlende og aktiverende på en egnsbefolkning, ofte fulgt op med en pjece, en brochure, et årsskrift om sognet.

Det er en meget glædelig udvikling, men de store amts- eller landsdelsdækkende foreninger kommer til at betale prisen i form af faldende medlemstal, og det rammer årbøgerne, som kræver et vist medlemsgrundlag for at kunne overleve rent økonomisk.

Hvad er så bedst og vigtigst - det lokalt afgrænsede eller den større sammenhæng? Kunne vi magte begge dele, ville det være en lykke.

Et eksempel: En lokal avis havde fra det lokale arkiv en meget interessant beretning, så alment og generelt oplysende om forholdene på vore bedsteforældres tid - en artikel, der ville egne sig glimrende til

gennem »Østjysk Hjemstavn« at nå ud til hele vort store område.

Nu blev den inden for det mere begrænsede område, hvor den hører hjemme rent geografisk, og vi kan kun lykønske de lokale kræfter, der skaffer sådanne interessante og belærende artikler.

Her i årbogen har vi i år en typisk artikel af den art, en artikel, som rent geografisk knytter sig til Mårslet kirke alene, men som i sit emne, sin sjældenhed, er af absolut almen interesse, og vi er meget taknemmelige for at få lov til at lade artiklen

komme ud til hele vort store område. Emnet behandles udførligt og på smukkeste måde lokalt, samtidig med at vi i »Østjysk Hjemstavn« får lejlighed til at bringe beretningen om den sjældne opdagelse ud til en langt større kreds af interesserede.

Kunne vi komme videre ad den vej og håbe, at den personkreds, som er lokalt aktiv og interesseret, også fortsat vil være med i den større sammenhæng, som vor forening repræsenterer, så kunne vi nok både støtte hinanden og give plads for hinanden.

Fra Østjyllands kulturfront 1986

Litteratur om Østjylland

af Kjeld Elkjær

Århus Byhistoriske Udvalg har som julepublikation udgivet bogen **Efterkrigsår i Århus – glimt af livet i byen 1945-60** (Århus 1985). Det er på en måde en fortsættelse af den i fjor udsendte **Århus i 1930'erne**, blot med den forskel, at man dengang byggede på én fotograf, Aage Fredslund Andersens optagelser. I den nye bog skyldes billedstoffet en række pressefotografer fra Demokraten og Stiftstidende. Det har bidraget til at gøre bogen mere afvekslende og mangfoldig i sin dækning af både det offentlige liv og privatlivet. Af de mange emner, der belyses, kan nævnes besættelsestidens afvikling, rationering og masseforbrug, erhvervslivet, byggeriet, trafikken, kulturlivet, festdage og møder, fri-luftslivet og de store årganges kår. Det sidste afsnit hedder »Storbyen på vej« og »Jyllands hovedstad«. Det rige udvalg af fotografier præsenterer sig smukt i stort format og på fint papir. Det er en fornøjelig bog at blade i for de mange, der har denne tid i levende erindring. Dog savner man undertekster til de enkelte billeder, idet omtalen af dem er indføjet i den løbende fremstilling, så man er nødt til at læse hele kapitlet i sammenhæng.

Byhistorisk Udvalg har også udsendt en

bog af mere vægtig karakter, som indbyder til et nøjere studium. Det er **Svend Aage Andersen: Salt og brød gør kinden rød. Arbejderliv i Århus 1870-1940** (Århus 1985). Forfatteren er egentlig litteraturhistoriker og har tidligere udsendt et to binds værk om dansk arbejderkultur og arbejderlitteratur. Den foreliggende bog er en yderst grundig undersøgelse af arbejderens levevilkår under industrialismens gennembrud og tiden derefter. Kilderne er næsten udelukkende erindringsstof, trykt eller utrykt. I særlig grad har forfatteren øst af Nationalmuseets rige samling af arbejdererindringer, og så har han selv interviewet et stort antal ældre arbejdere af begge køn. En væsentlig del af bogen er citeret fra disse kilder, hvad der gør fremstillingen omstændelig, men samtidig livsnær og troværdig. Forholdene på arbejdspladsen, boligstandarden, familielivet og den sparsomme fritid får alle deres udtømmende behandling. Også ren lokalhistorisk giver bogen et væld af oplysninger. Illustrationerne har ikke direkte forbindelse med de meddelte erindringer, men det er lykkedes fra byens samlinger at skaffe et godt billedmateriale, der belyser arbejdermiljøet i hele den omhandlede periode.

En anden arbejdskildring fra Århus er koncentreret om en dramatisk episode i byens historie. Det er **Jens Engberg: Dyre lærepenge. Den store havnestrejke i 1897** (Århus 1985). Forfatteren er professor i historie ved Århus Universitet og medforfatter til **Århus bys historie fra vikingetid til nutid** (Århus 1984), hvor arbejderbevægelsen spiller en afgørende rolle. Den nye bog er udsendt i anledning af Havnearbejdernes Fagforenings 100 års jubilæum og skildrer foreningens første store konflikt.

Den startede den 2. januar som udløber af en havnestrejke i Hamburg, men blev hurtigt optrappet. Arbejdsgiverne svarede med lockout og ansatte flere hundrede skruebrækkere, hovedsagelig landarbejdere, der indlogeredes i havnepakhuset. Det kom til konfrontationer, og politimesteren følte sig foranlediget til at proklamere en slags undtagelsestilstand. Først den 4. marts gik de strejkende atter i arbejde uden at have opnået noget. Det påpeges dog, at arbejdsgiverne på havnen fra nu af var mere forhandlingsvenlige, og sidste kapitel har som overskrift »Sejr eller nederlag«? Fremstillingen bygger på et stort kildemateriale af bøger, aviser og fagblade, fagforeningernes og arbejdsgivernes forhandlingsprotokoller og mange andre arkivalier. Det er let at se, hvor forfatteren har sin sympati. Han citerer med forkærlighed Demokraten og Peter Sabroe, men lader dog også modparten komme til orde. Først og fremmest er han en god fortæller, der forstår at gøre sin bog til spændende læsning. Illustrationerne er dels samtidige fotografier, dels tegninger af en nulevende ældre havnearbej-

der, der viser, hvordan arbejdet er foregået i hans tid.

Hammel og Hammelegnen har den særlige historiske interesse, at udviklingen her er resultat af et samspil mellem storgods, bondesamfund og bymæssig bebyggelse. Desværre har egnen hidtil været sparsomt behandlet i litteraturen, eller rettere, der findes en mængde stof om den, men mest i form af spredte artikler i historiske årbøger og andetsteds. En samlet fremstilling i bogform har den interesserede læser hidtil måttet savne. Dette har den kendte pædagog og lokalhistoriker **Arne Gammelgaard** nu sat sig for at råde bod på, og han er den rette mand dertil som grundlægger og leder af Hammel Lokalhistoriske Samling. Den foreliggende bog **Grever og godtfolk. Fra Hammel-kanten 1815-1875** (Hammel 1985) er dog kun en del af et større projekt. Den er lagt sådan til rette, at den senere kan suppleres med skildringer, der går tilbage til oldtiden og frem til nutiden. Perioden, der omhandles, er årene fra 1815 til 1875, da de to store lensgrever Jens Christian Frijs og Christian Emil Frijs udbyggede Frijsenborg til Danmarks største gods og samtidig var med i egnens udvikling fra enevælde til borgerligt demokrati. Trods sit lille omfang er bogen meget alsidig. Den belyser landbrugets fremgang, det gryende kommunale selvstyre, kirkebyggeriet, krige og besættelserne i 1849 og 1864. Undervejs træffer man farverige personligheder som den aristokratiske birkedommer J. L. Tommesen, den geniale lærer og vejrprofet N. P. Schøler og digteren H. C. Andersen, der var en kærkommen gæst på Frijsenborg. Hele fremstillingen virker velopløst, til tider spændende, og bogen er

gennemillustreret med velvalgte billeder fra Hammel Lokalhistoriske Samling.

I 1980 udgav **Anna Rasmussen**, bibliotekar og arkivar i Hylke, en veldokumenteret og levende skildring af sognets historie i det 18. århundrede. Den blev så godt modtaget, at Århus Universitet foreslog hende at udarbejde en fortsættelse som grundlag for den filosofiske licentiatgrad. Denne udmærkelse modtog hun som første ikke-akademiker for sin bog **Hylke sogn i det nittende århundrede** (Skanderborg 1985). Den er ligesom forgængeren et sjældent helstøbt værk. Forfatteren har med samme flid gennemløjet bibliotekerne og arkiverne, og her har hun desuden i stort omfang kunnet bygge på mundtlige meddelelser fra ældre beboere. De utallige enkelttræk bliver aldrig til en tør opremsning, men er gennemarbejdet til en levende og spændende beretning. Landbruget, hjemmenes indretning, familielivet, ikke mindst kvindernes verden, børnenes kår i hjem og skole, det kommunale selvstyre, menighedslivet, den offentlige forsorg og egnens deltagelse i politik får alle en udtømmende behandling. Og hele tiden er mennesket sat i centrum. Man lærer mange folk at kende undervejs, både sognets ledende mænd og de mindre begunstigede medborgere. Som videnskabeligt arbejde er bogen forsynet med person- og stedregister, kildefortegnelse og noteapparat. Og mens den første bog var sparsomt illustreret, er der her, hvor der kan bygges på gamle fotografier, bragt et værdifuldt billedmateriale, der viser bygninger, interiører og mennesker i grupper og som portrætter. Bogen slutter med nogle betragtninger over det gamle spørgsmål,

om vi kan lære af historien, og svaret bliver bekræftende. »Hvor håbløst det end har kunnet se ud til tider, så har Hylke sogns beboere – som alle andre – altid lært at tilpasse sig en ny struktur og ændrede livsvilkår og ikke blot fået en tilværelse ud af det for sig selv, men også haft noget at give videre til næste generation«.

I Ebeltoft har man en mønstergyldig byhistorie i **Poul Rasmussen og Gustav Albeck: Ebeltoft købstads historie**, udgivet i anledning af byens 650 års jubilæum 1951. Men desværre standser den stort set ved århundredskiftet, og for tiden 1901-1951 giver den kun en kort oversigt på en halv snes sider. Her har overlærer **Hartvig Eriksen** nu taget tråden op og påbegyndt en stort anlagt beretning med titlen **Ebeltoft efter århundredskiftet**. Første bind kom i 1981, og andet bind med undertitlen **Mellemkrigsårene** så dagens lys i 1984. Hovedkilden har været de lokale aviser, og herfra er hentet de tusinder af småtræk, der tilsammen belyser lillebyens udvikling. Kommunalpolitikken, byråds- og borgmestervalgene danner den faste kronologi i fremstillingen. Mellemkrigstiden karakteriseres som en stilstandsperiode og samtidig som de mange affærsår. De offentlige skandaler er taget med, da de unægtelig har optaget sindene hos byens borgere. Men der er også mange positive træk at pege på: nye erhvervsvirksomheder, gas- og elværk, skolevæsen og hospitalsvæsen, opførelsen af et alderdomshjem, det begyndende turistliv og fredningerne ved Ebeltoft Vig. Sidste kapitel hedder »Mod onde tider« og handler om optakten til 2. verdenskrig og om hvordan begivenhederne kom bag på Ebeltoft som på det øvrige

Danmark. Men om krigen og besættelsestiden bebudes der et kommende bind. Bøgerne er i stort format og klart, let læseligt tryk. De er gennemillustrerede med fotografier og med smukke tegninger af de to Ebeltoft-kunstnere Svend Blinkenberg og Stig Holsting.

40 års jubilæet for befrielsen har givet anledning til udgivelse af flere bøger, der skildrer besættelsen og modstandsbevægelsen på lokalt plan. En af de største og flotteste er **Jan Horskjær: Silkeborg 1940-1945 – besat og befriet** (Silkeborg 1984). Forfatteren gør i forordet opmærksom på, at han er født tre år efter befrielsen og således ikke selv har oplevet begivenhederne. Alligevel har han gode forudsætninger for at skrive bogen, da han som tidligere leder af Lokalhistorisk Samling, Silkeborg Bibliotek, har kunnet øse af denne samlings billeder og udklip. Hans mange kontakter i byen har yderligere skaffet ham talrige amatør billeder fra tiden, da fotografering var forbudt, og de lokale aviser har leveret et omfattende baggrundsmateriale. Det er illustrationerne, der dominerer bogen, og det i den grad, at der ikke findes et opslag uden et eller flere billeder, mange af dem i farver. Teksten er ordnet kronologisk, men med stadigt henblik på sammenhængen og forbindelsen til det daglige liv. Særlig spændende er beretningen om årene 1943-45, da tyskernes militære

hovedkvarter var henlagt hertil. En dramatisk og tragisk episode, mordet på Kaj Munk, foregik få kilometer fra byen og behandles udførligt i bogen. Forfatteren gør omhyggeligt rede for sine kilder og slutter med et udtømmende stikordsregister. Det er et værk, som byen kan være stolt af, og som har interesse ikke blot for Silkeborgensere, men for alle danske, unge og gamle, der vil vide noget om disse skæbnesvangre år.

Af mere beskedent omfang og udstyr er besættelsesbogen om Skanderborg. Den hedder **Under krigen. Skanderborg 1940-45** (Skanderborg Museum 1985) og er udarbejdet af arkivar Leif Juul Pedersen og journalist Ejvind Koch Pedersen. De har fremlagt et udvalg af det materiale, som Egnsarkivet har samlet om krigsårene i den lille by. To begivenheder får hver sit kapitel: beslaglæggelsen af åndssvagehjemmet Sølund og omdannelsen af Dyrehaven til kommandocentral for det tyske luftvåben. Der er adskillige interviews med gamle frihedskæmpere om deres oplevelser som sabotører og i fangenskab, og der er en samtale med en tysk soldat, der hjalp modstandsbevægelsen med råd og dåd. Endelig en dagbog fra årene 1944 og 45, ført af en barber på Banegårdsvej. Det er en blandet samling, men spændende læsning, og så er bogen illustreret med et hidtil ukendt billedstof.

Lokalhistoriske arkiver

Lokalhistorisk Arkiv for Gjern Kommune

af Else Marie Lindblom.

Arkivet har her i foråret fået større lokaler, idet kommunen har stillet en lejlighed på 1. sal til rådighed.

Det er dog kun kopisamling, avisudklipsamling samt kortsamling, der er flyttet med op. Arkivalierne opbevares stadig i det brandsikre boksrums i stueetagen. Det dejlige ved flytningen er imidlertid, at vi nu har fået bedre plads til benytterne af arkivet. Bl. a. skulle der nu være plads til afholdelse af studiekredse. I forbindelse med det Åbne Hus ved lokalernes indvielse, gjorde vi opmærksom på arkivets interesse for at modtage materiale fra lokale foreninger, herunder Indre Mission. Vi modtog iøvrigt flere foreningsprotokoller ved den lejlighed samt lovning om andre.

Blandt modtagne gaver i årets løb skal navnlig nævnes breve fra kunstmaler Ejnar Nielsen til Troels Madsen, lærer ved Gjern Byskole. Brevene er fra omkring århundredskiftet. Desuden har arkivet modtaget en god lysbilledsamling o. a., der har tilhørt Voelegnsens historiker Henry Hansen.

Arkivet har modtaget museumsgenstande i år, idet bødker i Gjern gennem en årrække, Svend Sørensen, ønskede at få

de gamle håndværksredskaber bevaret på egnen. Vi har taget imod gaven også for at tilgodese besøgende, turister f.eks., der mere vil se nogen ting end give sig til at studere i de gamle papirer, hvad der som bekendt er mere tidskrævende.

Hadsten kommunes lokalhistoriske arkiv og samlinger.

af Børge Jensen

Man kan desværre ikke i år sige, at året har gået på sin sædvanlige gode vis, idet vi har mistet arkivets skaber og leder gennem de 15 år, det har eksisteret.

Nydam Jensen døde d. 19. dec., og hans sygdom gennem flere måneder satte sit præg på arkivets aktivitet, der siden har været væsentlig neddæmpet. Ved bestyrelsesmøde i januar blev undertegnede valgt som arkivets fremtidige leder, hvilket så vil blive gjort efter bedste evne. Som medarbejder gennem de sidste 8 år skulle det heller ikke være mig helt fremmed, men som eneste medarbejder stod jeg nu alene. Dog har det vist sig, at andre har været

villige til at bistå mig i arbejdet, så jeg nu har fire medarbejdere, der nu skal skoles til en fremtidig værdifuld støtte.

Arbejdet har dog ikke ligget stille, vi får stadig ting og sager, samt papirer til arkivet, f.eks. 80 arkivalier fra »Bonnesholm« i Hadbjerg spændende over tiden 1807-1970. Desuden har flere af byens tidligere håndværk lagt faget på hylden og har beriget arkivet med gammelt værktøj, f.eks. fra O. Bentzens børstefabrik, skomager Konrad Pedersen og vulkanisør A. Svane. Men det ældste er nok et stykke af en træørledning fra Erslev, der har fungeret som »sugeledning« fra brønd udenfor gården til pumpe inde i gården, der ejes af Finn Holten Nielsen.

Men ellers har vi også jævnligt besøg af især gæster udenfor kommunen, der ved vort righoldige hjælpemateriale sparer dem adskillige ture til Viborg.

I efteråret havde vi en interessant aften med den eminent dygtige lokalhistoriker, Anne Rasmussen, Hylke, som foredragsholder, hvor tilhørerne fik en udbytterig aften ud af det.

Vi er ellers ved at omorganisere vore samlinger i de 5 kælderum, ligesom arkivalierne reorganiseres. Alt dette vil someren gå med, så det bliver ikke før til vinter, at arkivet vil være ordnet, så vi synes, det vil kunne vises frem. Men for forskning er det stadig intakt, så enhver, der kommer i sligt ærinde, vil fortsat kunne få fuldt udbytte af et besøg hos os, når det gælder oplysninger inden for vor kommune. Det være sig fæstebreve, skifteforretninger, alle kirkebøger indtil 1890, alle folketællinger til og med 1906, og desuden er realregistre også på trapperne.

Det er hvad vi al beskedenhed har at berette om for det forløbne år.

Hinnerup Egnsarkiv. af Aage Schøler.

Atter et frugtbart år er gået. Vi har fået mange arkivalier, nogle meget gamle, blandt andet fra Hovedgården, Haraldslund.

Der har vi det ældste tidsbestemte hus i vor kommune. Det blev bygget i 1717 af den berygtede bondeplager Hans Rosborg.

Som sagt har vi i årets løb fået mange gamle skøder, tingbogsattester, jordebøger og andet både mere gammelt og mere nyt, samt en masse billeder. Det er bare ærgerligt, at så mange af personerne på dem er ukendte. Vi holder 8-9 foredragsaftener i årets løb, hvor der kommer ca. 40 i snit. De fleste foredragsholdere er lokale folk, der fortæller om egne oplevelser, og hvad de har hørt af ældre mennesker på egnen. For tiden gør vi et fremstød for at få flere medlemmer. Vort mål foreløbig er 200.

Vor gamle formand i støtteforeningen, N. P. Boye-Nielsen, ja, arkivets egentlige igangsætter, har på grund af tidnød fritaget sig for hvervet. Vores arkiv skylder ham en stor tak for alle de timer, han har lagt i dette arbejde, og som han fortsat vil gøre i sin sparsomme fritid. Til slut kun dette, at vi nyder opbakning af egnens folk, som er klar over det værdifulde i vort arbejde, og det takker vi for.

Molsbibliotekets lokalhistoriske arkiv af Carl A. Laursen.

Der kunne være givet offentligheden en bedre orientering end den, man gennem aviser og cirkulære fra undervisningsministeriet fik sat i omløb, da vi begyndte oprettelsen af egnsarkiver i landsognene rundt om i landet.

Et og andet resulterede i, at man mange steder vægrede sig ved at udlevere gamle dokumenter og billeder til os.

Flere steder fik vi den besked - og får den af enkelte endnu - at man ikke vil have sine gamle papirer og billeder ud at henligge i det, man kalder egnens historiske arkiv, og man tilføjer i enkelte tilfælde endnu: »Det skal ikke hen at være til grin!«

Vi må så forklare de pågældende, at der meget sjældent er grin med i købet, og at det absolut ikke er vor opgave at gøre grin med noget af, hvad vi får skænket til arkivering.

Forståelsen for sagen har bedret sig gennem de 18 år, vi har arbejdet med arkivet. Vi holder øje med, hvad der sker i vort område, og vi får stadig mere hjem til arkivering og registrering. Vor store ny erhvervelse er en moderne kopimaskine, der arbejdsmæssigt giver os store fordele.

Vi har modtaget to velordnede arkiver fra andelsmejerier, hvor man altså har valgt at gemme disse arkiver med henblik på at overlade dem til et lokalt arkiv. Vi fik foræret en slægtsbog fra en familie, der ikke hører til den nærmeste bekendtskabskreds. Bogen er meget oplysende og af stor kulturhistorisk værdi.

Vi holder os underrettet om muligheder for at få kopier fra landsarkiverne. Det, vi

allerede har fået hjem, giver gode oplysninger til ivrige slægtsforskere, der trofast møder op her.

Den lærer, som blev knyttet til arkivet, har udgivet en række temahefter om den nære egnehistorie, og der kan ventes flere hefter i årets løb.

Der kommer forskere fra andre egne, og der kommer folk, som har været bortrejst fra egnen i mange år, og nu overlader os deres materiale. Sådan kom en dame, som har haft sit virke fjernt herfra, og hun overlod os dele af sin slægtshistorie: et smededynasti i dokumenter og billeder.

Arkivet, som har til huse på Molsskolen under Molsbiblioteket, har åbent torsdag aften fra kl. 19 for forskere og gæster i øvrigt og ellers evt. efter aftale på andre tider.

Nørhald Egns-arkiv af Peter Østergaard

Det forløbne år har helt og holdent været præget af nybyggeri på kommunens administrationsbygning - en større tilbygning, hvor Nørhald Egns-arkiv fik tildelt kælderlokaler - 96 m² med adgang til toiletter. Udmærkede og meget tilfredsstillende forhold med ca. 65 m² læsesal og ca. 30 m² til magasin og værkstedsplads for reparation og indbinding af bøger og tidsskrifter. Skabe, reoler og andet inventar fra arkivets hidtidige lokaliteter er naturligvis genanvendt, men læsesalen har dog fået en kærkommen og interessant og nyttig ny erhvervelse i form af stole og arbejdsborde fra det gamle sognerådslokale i Støvring,

der blev nedlagt i 1970. De historiske møbler har siden været anvendt i skolebiblioteket på Korshøjskolen i Harridslev. Desuden har vi modtaget et 150 år gammelt kateder fra Gjerlev skole. Det står som en kuriositet, men tjener det praktiske formål at være skrivepult for gæste-protokollen. Iflg. publikums-tilkendegivelser er det lykkedes at overføre den hyggelige atmosfære fra det gamle arkiv til de nye og mere alubue-rummelige omgivelser.

Under det flere måneder lange flytterod og arbejde har arkivet kunnet overholde de sædvanlige åbningsdage og tider. Besøgstallet har også været uforandret. Derimod har den udadventede foredragsvirksomhed været en smule neddæmpet, ligesom også indkøb af kopier fra Rigs- og Landsarkivet har været ret minimale på grund af den flytteudgifts-anstrengte økonomi.

Til årsmødet i Ø. Tørslev i april holdt Tove Tendal-Hansen, Voldum-Rud, et interessant foredrag om børns påklædning og legetøj før og nu og fremviste en spændende samling af genstande fra sit private museum.

I årets løb har arkivet modtaget en lang række arkivalier - hovedsagelig billeder, fotos og bøger, men også en del dokumenter, skøder o.l. - og interessant nok - en tekstil, nemlig en sort krave, klipfisken, som vore oldeforældre brugte til stadstøjet.

Nørhald Egns-arkiv har også medvirket ved De Danske Friskolers sommerferiekursus d. 29. juni til 5. juli 86 på Mellerup Fri- & Efterskole, hvor der blandt de 125 deltagende friskolelærere fra hele landet var et hold på 20, der havde valgt lokalhi-

storie som delkursus. En del af undervisningen blev henlagt til Nørhald Egns-arkiv's nye lokaler.

Purhus kommunes lokalhistoriske arkiv

af Jytte Nielsen

1985 blev det år, hvor vi skimtede bunden af indleveringshylderne og oplevede, at æsker med færdigarkiverede materialer fyldte op i stedet. Fru Edel Sloth, ansat som langtidsledig, fik utrolig meget fra hånden i de måneder, hun var hos os, og hun bidrog herved til at gøre arkivet mere brugbart.

Hylderne er ved at fyldes igen, men det er vi da glade for, det viser jo, at vi stadig har befolkningens bevågenhed. Ofte oplever vi også, at materialer bliver sendt til os langvejs fra, hvilket for mig beviser, at arkivbevidstheden er slået igennem. Hvem ville for 20 år siden have spekuleret på at sende bedstefars gamle billeder tilbage til hans hjemegn?

Ved generalforsamlingen 1986 måtte vi desværre opleve, at foreningens formand i al den tid den har eksisteret, Metha Laurson, af helbredsgrunde ønskede at trække sig tilbage. Metha indvilgede dog i at blive i bestyrelsen og byttede plads med undertegnede, som var næstformand. Metha har været en ualmindelig inspirerende formand, og hun har lagt mange timers arbejde og meget af sin sjæl i arkivet, og vi håber for hende selv og for arkivet, at hun må komme op på sin fulde arbejdsstyrke igen.

I skoleåret 85/86 har en lærergruppe på 8, repræsenterende kommunens 5 skoler, deltaget i en selvformulerende studiegruppe under Danmarks Lærerhøjskole med emnet lokalhistorie. 3 timer hver tirsdag har lærerne siddet og bearbejdet stof fra arkivet, så det kan bruges i undervisningen. Der er blevet arbejdet med emner som: herregården Fussingø, en fæstegård i Sønderbæk, fattiggården i Bjerregrav, afholdsforeningen i Asferg, Fårup bys udvikling og Spentrup som stationsby. Materialet bliver samlet i ringbind og kommer til at stå på skolerne. Arbejdet her er et forsøg på at få lokalhistorien ind i undervisningen. Forskellige forhold gør, at det her er svært at få børnene på arkivet, så nu prøver vi at få noget af arkivet ud til børnene.

Foreningens årlige udflugt gik til Mariager, hvor forfatteren til bogen om Mariager Kloster, Per Sloth Carlsen, viste rundt i kirken og fortalte klosterets historie. Bagefter besøgte vi Mariager museum, som også var en meget spændende oplevelse. Der var ca. 30 deltagere, og vi havde en god aften.

Vores udstilling på den årlige Purhusmesse hed »Da centralen var det centrale«. Det blev en meget flot udstilling med billeder og beskrivelser af alle kommunens nedlagte centraler - 8 ialt. Jysk Telefons Telemuseum skal have en del af æren. De leverede beredvilligt både fotografier og oplysninger, og materialet befinder sig nu i arkivet.

En henvendelse udgik i 1984 til alle menighedsråd i kommunen om at sende besked til arkivet, før man nedlægger et gravsted, så vi kan komme at fotografere

det. Henvendelsen har givet positivt resultat, og i 1985 blev fotograferet gravsteder på Sønderbæk, Læsten og Asferg kirkegårde. Samtidig har vi også fotograferet de sten, som er sat til side. Fotografierne er sat i ringbind og vil blive forsynet med adresser så man kan se, hvor pågældende har boet.

Det var lidt af, hvad der er sket siden sidst, men nye ting er i støbeskeen og har allerede været det i nogen tid.

Inspireret af Sønderhald og Rougsø prøver vi, 86/87, i samarbejde med arkivet i Nørhald og LOF i Purhus, at køre en foredragsrække under Folkeuniversitetet. Møderne skal finde sted på Blicherskolen i Spentrup, som ligger ca. midt i området, og emnerne er selvfølgelig lokalhistoriske. Vi er meget spændte på, hvor stor interessen er. For ikke at tage munden fuld starter vi med 6 møder i mdr. sep. febr.

Marianne Hesselholt Hansen i Ålum, har invilet i at skrive et egnsspil, som tænkes opført i anledning af 200 året for stavnsbåndets ophævelse. Stykket tænkes opført som friluftsspil på Fussingø. Også det ser vi frem til med spænding.

Rosenholm Egnssarkiv af Søren Sloth Carlsen.

Arkivet, der i en årrække har haft til huse på Tinghuset i Hornslet, dommerboligens 1. sal, har i det forløbne år været emne for tilbagevendende kommunale debatter, idet det af det afgående byråd er vedtaget, at bygningen skal anvendes til bibliotek. I tilslutning til denne plan blev det vedtaget,

og der blev afsat beløb til, at den nedlagte arrestbygning skulle indrettes til lokalhistorisk arkiv. De gedigne mure og de mange relativt små rum giver utvivlsomt mulighed for etablering af et arkiv i betryggende omgivelser, forudsat den nødvendige renovering bliver gennemført med henblik på dette formål.

Det må tilføjes, at tinghusbygningerne i Hornslet tilhører en særlig rangklasse i bybilledet, opført 1910 og skabt af arkitekten Hack Kampmann, manden bag Marse-lisborg, Aarhus teater, Toldboden og meget andet. Bygningene er for så vidt i søgelyset som fredningsobjekt i øjeblikket.

Tidernes ugunst har imidlertid forsinket hele projektet endnu et år, idet det har været hensigten allerede i år at påbegynde indretningen af arkivet.

Det daglige arbejde forløber derfor fortsat i de sædvanlige omgivelser med jævnlige slægtsforespørgelser fra ind- og udland, med slægtshistoriske kurser, i dette år for tiende gang.

Elevgrupper fra skolen henter hvert år stof og materiale til lokalhistoriske opgaver. Skolen har endvidere haft en elev som praktikant i arkivet. Ungdommen lader sig også smitte af interesse for lokalhistoriske »mysterier«, selv om nysgerrigheden sjældent går ret mange årtier tilbage.

Det store moseareal ved Rosenholm, hvor krigstidens tørvegravning har efterladt et sø- og moseområde, der med årene har skabt betingelser for et udpræget reservat for flora og fauna, er på amtets foranledning kommet i søgelyset med henblik på en kommende fredning. I den anledning har der været etableret en række udstillin-

ger i kommunen om dette mulige reservat. Rosenholm egnsarkiv har medvirket med det fornødne lokalhistoriske materiale.

Et af landets ældste folkebiblioteker, Rodskov bibliotek er efter mange overvejelser nedlagt og erstattet med bogbus. I respekt for det biblioteksmæssige pionerarbejde, der blev udført i forrige århundrede af grundlæggeren, lærer Johs. Grønborg i Rodskov, har resterne af den oprindelige bogbestand, ialt 550 bd. hensynsfuldt været opbevaret i lukkede bogskabe.

Dette bibliotek er nu deponeret på Rosenholm egnsarkiv, og vi ser hen til at få plads og mulighed for at genrejse det i værdige omgivelser.

Skejby-Lisbjerg-Ølsted sognearkiv

af P. Holm Jensen

Det er nu 25 år siden, at debatten i Skejby og Lisbjerg sogne var på sit højeste om den indlemmelse i Århus kommune, der skete 1. april 1962. Beboerne her kunne ikke forstå, at de ikke skulle høres ved en afstemning, når denne ret var Hasles efter loven, selvom disse 3 sogne var een kommune. I loven stod der nemlig, at åbent land kan indlemmes uden afstemning. Hasle stemte, og det blev selvfølgelig et nej, og resultatet blev, at det åbne land Skejby og Lisbjerg sogne og en del af Hasle (ubebygget) indlemmedes.

Fra indlemmelsesdebatten huskes en dygtig udsending fra indenrigsministeriet, Henning Strøm, der senere blev departementschef. Han redegjorde for lovens

bogstav for vi beboere uden indflydelse. Mange beboere deltog alligevel ivrigt i debatten, og de fleste ville ikke med i Århus, men det var ud fra to argumenter – det ene: Der måtte ikke ske byudvikling, og det andet: Udviklingen ville gå alt for langsomt, hvis vi kom under Århus kommunes administration. De sidste fik ret, men det skyldes nok den store sammenlægning af kommuner i 1970. Resultatet her blev, at kommunen opkøbte ca. 70% af landbrugsarealet inden 1965, og selvom en stor del er byzone, dyrkes der stadig korn på disse arealer, og her i 80-erne er et par landzonegårde solgt til landbrugsformål.

Den byudvikling, der forventedes i 60-erne, er nu kommet til Skejby bl.a. med sygehuset, og for Lisbjerg er planer parat – hvis osv. – disse planer ikke lægges i skuffen igen. Arkivet vil registrere udviklingen – også efter »sølvbrylluppet«.

Solbjerg lokalhistoriske arkiv

af Johanne Methling.

Arkivets åbningstider.

Tirsdag fra kl. 13-16.

Første torsdag i hv. måned
kl. 13-17.

Tilrejsende, som har behov for at benytte arkivet eks. slægtsforskning, er velkommen til at ringe på 06 92 72 77 og aftale tid. Arkivet håber i året, der kommer, at have xerokopier af kirkebøger frem til 1890. I øjeblikket har vi fra de fire gl. sogne fra Tiset 1719-1852
Astrup- 1814-1876

Tulstrup -1814-1868

Hvilsted -1712-1855

Folketællingslister 1787-1855.

Arkivet har i årets løb leveret billedmateriale til en dias serie til skolerne, beregnet som indgang til benyttelse af arkiverne.

Sønderhald Egnsarkiv.

af Vibeke Nielsen.

Sønderhald Egnsarkiv bor endnu i de hidtidige to små lokaler og har derfor stadig ikke vovet sig ud i nogen aktiv indsamlingskampagne trods flere opfordringer i den retning. Nu ser det imidlertid ud til, at der under en eller anden form bliver udviklingsmuligheder. Måske er det praktisk her at gøre opmærksom på, at der kan være sket ændringer i adgangsforholdene, hvis man besøger arkivet om nogle måneder. Åbningstiden vil indtil videre fortsat være torsdag kl. 15-17 og 19-21, undtagen i skoleferier.

Der kan af overnævnte grund heller ikke i år skrives lange lister over tilvæksten siden sidst, men noget kommer der jo hen ad vejen »af sig selv«. Man kan f.eks nævne en gruppe gamle fotografier fra Vester Alling, en samling papirer og billeder fra Auning i ældre tid, protokoller fra Uggelhuse brugs og forsamlingshus. Desuden et værk på 500 maskinskrevne sider, som viser, at selv så lille et arkiv kan have betydning i videnskabelig sammenhæng. Det er en specialeopgave udarbejdet af fire historiestuderende ved Århus Universitet, en landsbyundersøgelse i vid forstand over perioden 1920-60, hvortil Hørning er brugt

som udgangspunkt og materiale. Der er naturligvis benyttet materiale fra rigsarkiv og landsarkiv, men noget har altså kunnet hentes i egnsarkivet, det hele suppleret med resultatet af en række interviews.

Lokalhistorisk Forening for Sønderhald Kommune har bl. a. haft Øster Alling-aften med indlæg af Thorkild Salling Sønder, Tage Thaarsti samt stedets sognepræst Jørgen Michaelsen, iøvrigt suppleret livligt fra salen. Årets meget vellykkede sommertur, der var tilrettelagt af Preben Strange, gik til den vestlige del af vores egen kommune; bl. a. blev stedet, hvor Essenbæk kloster engang lå, beset og forklaret.

Egnsarkivet i Veng af Peter Friis Kristiansen.

Veng egnsarkiv er en afdeling af Det lokalhistoriske Arkiv i Hørning kommune, som dækker den tidligere Venge kommune med landsbyerne Hårby, Søballe, Nr. Visning og Veng samt Mesing.

Arkivet blev sammen med arkivet i Hørning startet op i 1972. I 1977 fik det eget lokale i nyt byggeri på Veng Fællesskole. Det er et lille, men meget velindrettet arkiv, som her er ved at blive etableret. Vi har mange værdifulde arkivalier fra den gamle traditionsrige egn. Men her som så mange andre steder forestår der stadig et stort arbejde med sortering og registrering af de indkomne ting.

Arbejdet udføres af frivillig arbejds-

kraft, dog med hjælp i nogle få måneder af langtidsledige. Arkivet har en del udadvendt virksomhed med foredrag for og samtale med foreninger og ældre i sognet. Interessen lokalt for arkivet er stor, og vi har modtaget mange spændende ting.

For tiden er vi igang med en grundig registrering og gennemfotografering af samtlige gårde og huse i sognet. Meget ændres, og en del forsvinder helt i disse år, så vi prioriterer dette arbejde meget højt og har da også hertil fået god økonomisk støtte af et lokalt pengeinstitut.

Vi har værdifuldt lokalhistorisk materiale samlet i bogen »Venge sogn og Venge kirke«, skrevet af provst H. Bundgård, som i mange år var præst ved Veng kirke. Også tidligere førstelærer Julius Valbjørn har gennem 40 år nedskrevet mange interessante ting om egnens historie.

Arkivet har åbningstid den første torsdag i måneden fra 18,00 - 20,00. Desuden kan interesserede henvende sig til arkivets leder Peter Friis Kristiansen, telf. 06 950242.

Ryttergården »Frydenlund« i Søballe, opført 1723.

Museer

Clausholm

af Henrik Berner.

Aktiviteter på Clausholm 1985-86

I det forløbne år har vi ikke foretaget så omfattende restaureringsarbejder som ivoirigt sket i de foregående år!

Som det fremgik af tilsvarende meddelelse sidste år, var vi dengang i gang med restaurering af nogle gyldenlæderstapeter, men p.gr. af forskellige tekniske vanskeligheder var arbejdet blevet noget forsinket. I løbet af efteråret 1985 lykkedes det dog at fuldende restaureringen, og tapeterne blev nu ophængte i et af rummene i stueetagen. Det er et ret lille rum: En biblioteksgang med bøger fra Geheimeråd Huitfeldts tid. Væggene ovenover reolerne har en sådan størrelse, at de passede til den del af gyldenlædertapeterne, som vi var i stand til at redde og restaurere.

Vi har dog planer om at gå videre med facade-restaureringerne i samarbejde med Fredningsstyrelsen og Selskabet »Clausholms Venner«: Til udførelse i det væsentlige i august d.å. har vi planlagt at restaurere dele af den lille østfløj: facade mod havetrappen og gavlen mod haven. Oprindeligt havde vi håbet at kunne komme i gang med østfacaden (ud mod vejen), men det viste sig vanskeligt at få reserveret den

nødvendige tid hos håndværkerne, hvorfor vi nu har valgt at gå i gang med et mindre parti.

I lighed med tidligere år er der i sommeren 1986 dels afholdt, dels planlagt en del aktiviteter af mere turistmæssig karakter: 21. maj afholdtes en kammerkoncert med Randers Byorkesters Kammerensemble - ivoirigt er årets »Slotskoncert« med Randers Byorkester fastsat til 6. aug. I samarbejde med Selskabet »Clausholms Venner« er den 33. Clausholm Koncert planlagt til fredag d. 22. aug. i tilslutning til Randers-ugen - det bliver en kammerkoncert med Ulla Kappel (klaver) og Gert von Bülow (cello).

Grundlovsdag afholdtes den traditionelle pensionistfest i parken - i år den 8. i rækken med forbløffende god tilslutning i betragtning af det dårlige vejr.

Ligeledes i lighed med tidl. år regner vi med 3 gudstjenester i Slotskapellet.

Endelig må nævnes, at vi også i år ved velvilje fra Den Kgl. Porcelænsfabrik har fået lov at beholde udstillingerne, både af »Flora-Danica-Stellet« og »Det muselmalende Helblonde« - som hidtil kan begge beses samtidig med rundgangen i slottet.

Dansk Landbrugsmuseum Gl. Estrup. af Svend Nielsen.

Også 1985 blev et travlt år for Landbrugsmuseet, hvor vi som på så mange andre museer må lege Tordenskjolds soldater.

I det lille særudstillingsrum udstillede vi en række malkemaskiner fra tidsrummet 1863 - 1985, og i forhallen blev der i slutningen af august vist en udstilling af den ungarske tekstilkunsthåndværker Margit Pongors arbejder, som vakte stor interesse. Uden for Museet har der været arrangeret eendags udstillinger i Randers og Allingåbro.

Da befrielsesbudskabet lød i 1945, samledes den lokale befolkning spontant på Gl. Estrup, og det faldt derfor naturligt, at 40 års dagen også blev markeret på Gl. Estrup, og det skete med taler, musik, sang, faner, fakkeltog og en udstilling arrangeret af Auning skole.

Den 14. juli holdt vi »fåredag«, der også i år blev en succes med ca. 3000 besøgende, så det bliver nok en årligt tilbagevendende begivenhed.

Det samlede besøgstal nåede i 1985 op på 24.398, hvad der er en smule mindre end i året før. I årets løb er indgået ca. 80 museumsgenstande, hvoraf særlig kan nævnes en Bukh - Jupiter traktor, årgang 1967, samt en kvie af gammel jysk race. Den sidste er i øjeblikket lagt i fryseboks, mens den venter på at blive udstoppet.

En kreds af ældre smede har dannet et Gl. Estrup smedelaug, der i vinterens løb har genindrettet den gamle herregårds-smedje. Bygningen er fra 1761, men smedjen fremtræder nu, som den kunne have set ud i mellemkrigstiden. Det er hensig-

ten, at smedjen fremover skal være i funktion på bestemte dage sommeren igennem.

I den forløbne del af 1986 er der blevet ansat endnu en inspektør, Annette Hoff fra Ringsted, og det har gjort det muligt i den ene halvdel af den eksisterende udstillingshal at arrangere en særudstilling om roedyrkning, og derudover er vi så småt begyndt at planlægge en større udstilling i anledning af stavnsbåndsjubilæet i 1988. En væsentlig forudsætning for at vi kan lave en stor udstilling i 1988 er dog, at vi får bygget 2 nye udstillingshaller, og vi er gået igang med projekteringen, men endnu er de sidste brikker ikke faldet på plads. Vi håber, at dette sker meget snart, for ellers kommer vi i klemme rent tidsmæssigt.

Djurslands Museum og Dansk Fiskerimuseum, Grenaa.

af Bjarne Flou.

Djurslands Museums og Dansk Fiskerimuseums gamle samlinger er gennem de sidste år blevet fagligt registreret. Arbejdet er nu stort set afsluttet, og der er udfærdiget ca. 40.000 registreringskort, således at samlingerne skulle være lettere at bruge både i undervisning, forskning og formidling.

De etnologiske samlinger omfatter ca. 15.000 enkeltgenstande samt et billedarkiv på 5. - 6.000 optagelser. Fiskerimuseets samlinger omfatter ca. 2.000 genstande. De arkæologiske samlinger er på ca. 15.000 fundnumre eller ca. 400 hyldemeter samt et fotoarkiv på ca. 10.000 optagelser.

På baggrund af samlingernes omfang og de midler i form af arbejdskraft og penge,

der årligt investeres i dem, er opbevaringsforholdene d.v.s. magasinerne (også) hos os langt fra tilfredsstillende. Et af vore store ønsker og håb for fremtiden er derfor tidssvarende magasinforhold. Der er i det forløbne år foretaget en række etnologiske undersøgelser bl.a. af Andelssvineslagteriet i Grenaa, sommerhusområdet ved Grenaa Strand og Grenaa Dampværeri »Gredana«.

Fiskerimuseet har indenfor fiskerimuseernes puljesamarbejde foretaget undersøgelser af fiskeriet på Bornholm, og undersøgelserne vedr. bundgarnsfiskeri i Danmark er fortsat.

På den arkæologiske front er der foretaget en halv snes udgravninger spændende fra ældste stenalder til byundersøgelser i Grenaa af bebyggelse fra 1700-tallet.

Museet har deltaget i det amtslige projekt »Den østjyske Landsby«, hvor der er foretaget prøvegravninger på forskellige lokaliteter i vort område.

Der har været vist følgende særudstillinger: »Livet under besættelsestiden«, »Hvad gemmer marken«, »Den færøske båd«, »Pottemageri i Tanzania og Bangladesh« og »Ravets kulturhistorie«.

I museumsforeningen er der blevet afholdt 7 foredrag og museets egne inspektører har holdt 15 foredrag og ledet 7 ekskursioner og 13 aftenrundvisninger.

Museets årlige besøgstal ligger nogenlunde konstant på ca. 10.000 besøgende.

Medens der er en lang tradition for arkæologiske undersøgelser i forbindelse med f.eks. offentlige anlægsarbejder, bliver museet nu også i stigende grad rådspurgt ang. bevaringsinteresser for nyere tids kulturhistorie.

Undersøgelserne af sommerhusområdet ved Grenaa Strand er et eksempel på dette. Museet har her anbefalet at man ikke alene søger de enkelte gamle sommerhuse bevareret, men også andre bygninger, som vidner om, hvorledes »fritidskulturen« har ændret sig gennem årene.

Gammel Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum.

af Vibeke Nielsen.

Ser man på Gammel Estrups bygning, lægger man næppe mærke til, at der er sket noget siden sidste år. Sagen er, at vi har koncentreret os om energibesparende foranstaltninger i den beboede fløj. Kun maling af vinduer mod gården i de to museumsfløje kan ses, og dette arbejde hører jo til den utaknemmelige kategori, som man kun lægger mærke til, når det ikke er gjort. Så er det straks mere synligt, at Denners portrætter af oberst Christen Scheel og Augusta Winterfeldt er kommet tilbage til deres stukrammer i riddersalen, og at loftsmaleriet i sovegemakket er borte eller - sandsynligst når dette læses - hjemme igen i meget bedre tilstand. Man kan ikke se, at lygteuret i samme rum er gjort i stand, men man kan høre det. Det spiller igen sin lille melodi, og det både går og spiller stadig ved det originale værk, som en kyndig hånd har rensat og smurt samt udskiftet enkelte smådele i. Også et andet ur er kommet hjem efter en gennemgribende restaurering: det store engelske standur med »kineseri« i rødt lakarbejde i spisestuen. Det ser meget flot ud, helt som oprindeligt, men det er meget skrøbeligt. Vi må

håbe, at gæsterne virkelig holder fingrene fra det, for her kan berøring gøre ekstra stor skade.

Der er kommet enkelte nye ting til Herregårdsmuseet, men langt fra så mange som de nærmest foregående år. Det fineste er et par kammerstager i sølv fra begyndelsen af 1800-tallet købt dengang af den daværende ejer af Gammel Estrup, et par generationer senere arvet af en datter fra stedet; det var en efterkommer af hende, der i vinter solgte dem. Et taffelklaver fra omkring midten af forrige århundrede er kommet til museet som gave. En anden gave omfattede især køkkeninventar, ikke de flotte kobbersager, som vi har en del af, men lidet iøjnefaldende dagligdags ting som f.eks en gammeldags brødmaskine og en fiskegryde med indsats. Ting der er meget velkomne, fordi der foreligger en plan om med tiden at søge det gamle køkken genindrettet, og det ikke er let at finde gammelt køkkeninventar i passende størrelse til stedet.

Desværre har museet også mistet noget. To vaser af Delft-fajancer er blevet stjålet. Da vi har været ude for det før, er de tilbageværende nu gemt væk, så der slet ikke står mindre ting fremme uden sikring. Det er bare så trist at se de bare flader på møblerne, hvor fajancingene plejer at stå.

I haven er der nu inden for de sidste par år sket nedskæring af alle de tre alleer, der tilsammen danner grundtegningen i den fjernere del, bag orangerierne. Ved at holde selve alleerne kan man bevare denne del af haven i en sådan grad, at det til enhver tid vil være muligt at rekonstruere den, hvis der skulle opstå økonomisk mulighed

for det. Til arbejdet med denne del af haven har museet hjælp af amtsfredningskontoret, som også tilser den ydre voldgrav. Den nærmere ved bygningen liggende franske have holdes som sædvanlig, men i den indre grav er der nu bygget en lille kunstig ø til svanerne, ligesom der er anbragt andehuse.

Der har været afholdt den årlige koncert med Randers Byorkester i riddersalen, og i kapellet har de traditionelle sommeraftengudstjenester fundet sted. Kapellet har i vinter desuden dannet rammen om noget så usædvanligt som en bisættelse. Det var Herregårdsmuseets leder gennem 35 år, Andreas Bjerre, der blev bisat fra kapellet på Gammel Estrup, fra det hus som han nåede at bo i mere end 40 år og følte sig så nært knyttet til.

Odder Museum af Inger Tolstrup.

1984/85 har været præget af 3 store begivenheder: arkitektkonkurrence, besættelsestidsudstilling og lokalspil.

I september 1984 udskrev Odder byråd en indbudt arkitektkonkurrence i samarbejde med Odder Museum og Danske Arkitekters Landsforbund. Arkitektkonkurrencen blev vundet af arkitekt MAA Erik Schmidt og MAA Thomas Meedom-Bæch. Efter mange forhandlinger og nedskæringer er det endt med et mindre projekt - et nybyggeri på ca. 500 m². Udvidelsen skal først og fremmest rumme en stor og spændende jagtvåbensamling, der dels illustrerer udviklingen i geværrernes låsesy-

stemer, dels fortæller om jagten og dens kulturhistorie. I 1985 fik museet således tilskud fra staten til at påbegynde en indsamling af beretninger om forskellige former for jagt, om jagtskikke og om jagtens betydning for den enkelte jæger og hans familie.

I april 1985 åbnede museet sin hidtil største særudstilling om dagligdagen i Odder under besættelsen. Når det lykkedes at vise så mange sider af dagligdagen under de fem lange år, skyldtes det ikke mindst den store interesse hos den lokale befolkning. Mere end 1.000 genstande blev lånt eller skænket til museet i forbindelse med udstillingen.

Tæt kontakt med egnens befolkning havde museet også, da et stort lokalspil om Sandager mølle blev opført i juni måned. Sandager mølle - eller Odder Vand-og Dampmølle - som danner rammen om Odder Museum, udgjorde den stemningsfyldte kulisse, da mere end 60 medvirkende i tre dage spillede for fulde huse. Møllespillet, som fik tilskud fra Kulturministeriet, blev skrevet af Henning Pedersen og instrueret af Asger Hulgaard. Lokalspillet supplerer på spændende vis museets øvrige aktiviteter - det taler til alle sanser og er dermed mere pågående.

I 1985 bevilgede museumsrådet midler til en kulturhistorisk registrering af landsbyer i Århus amt. Arbejdet udføres af Odder Museum, som har ansat mag. art. Anette Tonn-Petersen. Projektet skal bl.a. danne udgangspunkt for museernes samarbejde med amt og kommuner om bevaringen af de sidste 100 års kulturhistoriske interesser i det åbne land.

Foruden ovennævnte udstilling om

besættelsestiden har museet haft følgende særudstillinger i 1985:

Torvald Køhl og dansk privatastro-
nomi

Frem på det rullende hjul
udstilling om cyklens historie

Skoven - en udstilling om skovens
folk før og nu

Barsel - om fødsel og døb gennem
tiderne

Rye Træskomuseum.

af Søren Bach.

Siden træskomuseet åbnede den 14. april 1984, har der vist sig en stadig stigende interesse for dette. Der kommer stadigvæk værktøj og andre ting, som har tilhørt og været brugt af træskomænd. Det bevirker, at vores museumslokale er blevet alt for lille, men takket være den store interesse og velvilje, vi møder overalt, så er det lykkedes os at få en midlertidig ordning på problemet. Bestyreren på »De gamles hjem« har stillet et opvarmet, brandsikkert kælderrum til vores disposition, og her kan vi opbevare alt, hvad der ikke er plads til i museet, indtil videre.

Vi har i årets løb fået foræret et komplet skomagerværksted. Det har tilhørt træskomand Kristian Andersen i Hårby, og hans arvinger har skænket det hele til museet.

Museet har en god økonomi, det skyldes især, at bestyrelsesmedlemmerne skiftes til at passe det i åbningstiden, så der er ingen udgifter til kustode.

Museet begynder også at blive kendt udover landet, vi har haft en udsendelse i

Galten radio og vi har fået en del omtale i dag- og ugebladene. Endvidere er vi kommet med i amtets museumsudvalgs idéhefte, som især henvender sig til skolerne, og vi har da også haft mange skoler på besøg.

Men Rye er jo ikke bare træsko, byen er meget gammel og har en meget rig og interessant historie. Vi har allerede en del effekter, der fortæller lidt om byens fortid, men der må være meget mere. Derfor arbejder museumsforeningen også for at få oprettet et egnsmuseum.

Skanderborg Museum

af Helle Reinholdt.

1985 blev et aktivt år for Skanderborg Museum med mange forskellige aktiviteter. Besøgmæssigt kunne museet notere sig en fremgang. Ialt 7340 besøgte Skanderborg Museum og Skanderborg Egnsarkiv, hvilket var en fremgang på godt et par tusind i forhold til året før.

Særudstillinger har været højt prioriteret. I marts måned åbnede udstillingen »Motivet før og nu«. En samling på o. 30 ældre malerier, akvareller og tegninger i museet blev sammensat med nye fotooptagelser af de samme motiver.- Sommerens særudstilling hed »Legetøj fra gamle dage«. Her var grundstammen museets ganske omfattende legetøjssamling. For at imødekomme de alleryngste museumsgæsters behov var der opstillet en legenicke med nyt legetøj, som blev flittigt brugt. Sommerudstillingen blev velbesøgt af bl.a. byens turister.

Skanderborg Museumsforenings kunstudvalg arrangerede i september »Dansk

kunst under besættelsestiden«. Senere i efteråret visttes plancheudstillingen »Qilakitsoq« om det kendte grønlandske mumiefund.

For at gøre museet levende blev der i efterårsferien instrueret i pottemageri og milebrænding i museets gård og have. I aktiviteten, der blev ledet af cand. mag. Jens Erik Pedersen, Århus, medvirkede mange børn såvel som voksne.

Igennem julemåneden blev afholdt et større arrangement, som havde stor publikumsinteresse. Dels visttes et juletræ pynnet som o 1850-60, dels blev der i 2 week-end'er spillet en række dukketeaterkomedier. Forestillingerne blev lavet af Kjeld Vestergård, Århus. I museets særudstillingslokale blev der opstillet en gammel købmandsbutik, hvor museets gæster kunne købe forskellige varer, herunder også genoptrykte juleklippeark.

Af årets øvrige arrangementer skal nævnes »Kig i kommodeskuffen« som blev afholdt en aften i november. Ved denne lejlighed kunne interesserede medbringe diverse ældre sager, som man ønskede at vide mere om.

Fra det udgravningsmæssige område kan nævnes en undersøgelse af en jernalderboplads i Ry. Her blev afdækket anlægsspor af mindst 7 jernalderhuse med tilhørende hegn og brolægning. Ligeledes fra ældre romersk jernalder stammede en rig mandsbegravelse, som i oktober blev undersøgt på en af markerne tilhørende godset Sophiendal ved Veng. Den formodede høvdingebegravelse indeholdt ud over mindst 10 lerkar en meget sjælden fibel udformet som et dyrehoved, 2 sporer, 2 knive og et meget velbevaret sværd.

Fra middelalderen blev udgravet de sidste rester af Illerup kirke, der blev nedlagt på et tidspunkt mellem 1524 og 1552. I samarbejde med Afdelingen for Middelalderarkæologi ved Aarhus Universitet blev der foretaget en mindre undersøgelse af de østlige dele af det tidligere nonnekloster ved Ring. Blandt fundene herfra skal fremhæves en guldfingerring med Kristi ansigts-

træk indgraveret. - Udgravningen ved Illerup og ved Ring Kloster blev begge foretaget af cand. phil. Mogens Vedsø.

Som led i undervisningen har museet været besøgt af 18 skoleklasser. Museets medarbejdere har derudover medvirket i flere forskellige orienteringer for skoleklasser, som foregik uden for selve museet.

Østjysk Hjemstavnsforening

Virksomheden fra 1. okt. 1985 til 30. september 1986.

Den 30. november afholdtes årlig generalforsamling med beretning og regnskab. Til bestyrelsen nyvalgte museumsinspektør Hans Jørgen Madsen, Mundelstrup, og overlærer P. Friis Kristiansen, Venge. Øvrige valg var genvalg. Efter generalforsamlingen holdt museumsinspektør H. J. Madsen, Forhistorisk Museum Moesgård, et inspirerende foredrag »Da Danmark blev dannet«.

Bestyrelsen har konstitueret sig med undertegnede som formand, N.P. Boye Nielsen næstfmd., Jørgen Pontoppidan kasserer og Johanne Methling sekretær.

9. april var der aftenmøde på »Ansgar«, hvor Anton Møller Hansen levende og festligt læste op på jysk. 16. april mødtes vi på den nye politigård i Århus. Politikommissær Henning Laursen fortalte om politiets arbejde, og mange af deltagerne kom med gode spørgsmål. Derefter var der rundvisning og kaffe i kantinen. På grund af den store tilslutning måtte arrangementet gentages 10. september.

I maj gik aftenuren gennem den skønne jyske natur til skovlovringsgården »Høg-dal«. Den benyttes i dag i undervisning for skolebørn med forskellige aktiviteter bl.a. landbrug i gamle dage, træskovværksted og lysestøbning. Derfra kørtes til Velling Kol-

ler, hvor vi nød kaffen og så på malerier og antikviteter.

Heldagsturen gik i år til Vedersø kirke med Kaj Munks grav, derefter til en af de helt gamle jyske borge »Nørre Vosborg«, grundlagt af Bugge Nielsen omkring år 1300. De imponerende voldanlæg ses stadig. Sluttelig besøgte Stadil kirke.

28. august aftenur til Lisbjerg kirke, hvor sognepræst Nyhus fortalte om det gyldne alter, der nu står på Nationalmuseet, om kunstmaler Roeds altertavle, som nu er placeret ved kirkedøren. Det nye alterparti er meget enkelt i udformning med et gyldent kors bag alteret og blyindfattede ruder i apsis. Gdr. P. Holm Jensen fortalte om Lisbjerg og kirkens historie. Derefter var der kaffe i præstegården. En yderst vellykket aften.

Bestyrelsen takker hermed for den økonomiske støtte, der positivt støtter foreningen og dens arbejde. Tak til redaktionsudvalg og ekskursionsudvalg for arbejdet med årbogen og med tilrettelæggelse af vore udflugter.

Karen Margrethe Sørensen.

Foreningens bestyrelse: Siddende fra venstre: Søren Bach, Erik Kjær, Erna Lorenzen, Karen Margrethe Sørensen, Johanne Methling, E. Lund-Sørensen.

Stående: H. J. Madsen, J. S. Thomsen, Tage Rasmussen, P. Friis Kristiansen, N. P. Boye Nielsen, P. Holm Jensen, Carl A. Laursen.

Fraværende: B. Knie-Andersen, Birte Voigt Lund, J. A. Pontoppidan.

Der har i dagene op til foreningens 50 års jubilæum været en meget positiv omtale i pressen. Jubilæumsfesten d. 24. september på Norsminde kro havde 80 deltagere. Borgmester Thorkild Simonsen, Århus, holdt festtalen og fremhævede, at foreningen meget tidligt aktivt arbejdede for fredning og bevaring af natur og kulturværdier og for hjemstavnsløse i folkeskolen. »Skriv ned, mens det sker!« sagde borgmesteren, »Hold fast ved jeres traditioner! Held og lykke med de næste 50 år!«

Der blev sunget gode danske sange og flere skrevet til lejligheden med fornem musikledsagelse af overlærer Th. Tromholt Madsen. En række talere kom med

Fmd. Karen Margrethe Sørensen, byder velkommen mens aftenens festtaler, borgm. Th. Simonsen, lytter.

gode ønsker for foreningen. Der var hilsen og gave fra »Historisk Samfund for Århus Stift«, fra »Århus kommunes byhistoriske Udvalg« og en pengegave fra »Sammenlutningen af lokalhistoriske Foreninger« alt elegant fremført af overarkivar Finn H. Lauridsen, Århus, ligesom foreningens mangeårige formand godsejer Erik Kjær, Ristrup, overbragte en meget kærkommen gave fra sparekassen S.D.S.

Foreningen har vist sin evne til at følge med tiden bl.a. ved i jubilæumsåret at have en kvinde, Karen Margrethe Sørensen, Ormslev, som formand, og hun kunne slutte en vellykket jubilæumsfest med at takke til alle sider og glæde forsamlingen med den oplysning, at foreningens medlemstal nu igen er i stigning.

Personregister:

Aagaard, Carl, grosserer 66
Aagaard, Erik, tømrermester 39, 40
Albeck, Gustav 103
Alexander III, russ. tzar 49, 50
Alix, tysk prinsesse 49
Alrød, Maren Andersen 21
Andersen, Aage, gdr. 49, 50, 52
Andersen, Aage Fredslund, fotograf 101
Andersen, Anne 42
Andersen, Dalbøge 71
Andersen, H. C., digter 59, 60, 102
Andersen Kristian, træskomand 117
Andersen, Peder, fæstebonde 25, 29
Andersen, P. Damgaard, gdr. 96
Andersen, Sv. Aage 101
Arndt 71

Baastrup, Frantz, forstjunker 59
Bach, Robert 96
Bach, Søren, smedemester 96, 117
Bagner 71
Bendixen, Rasmus gdr. 96
Bentzen, O., stadsbibliotekar 106
Bernier Henrik, godsejer 113
Bertelsen, cykelhdl. 82, 84
Bertelsen, Carl, grosserer 82, 84
Bertelsen, Jacob, ridefoged 61
Bindesbøll, godsforvalter 55
Birkelund, Merete 21
Birnbaur, Julius, fyrbøder 45
Bisgaard, Otto 63
Bjerre, Andreas, museumsleder 116
Blinkenberg, Svend, kunstner 104
Bloos, ledvogter 42, 44
Bloos, Susanne 44, 46
Bohn, stationsforvalter 42, 44, 46
Bomholdt, A., gdr. 95
Borchorst, politimester 90
Borges, Harald, tegner 36
Borgsmidt-Hansen, fængselsinspektør 86, 87
Brabrand, Victor, grosserer 66
Bredsted, Aage, stadsbibliotekar 97
Breiner, Bente Helgren 7, 48
Brendstrup, Anne 83
Brendstrup, Knud gdr. 85
Bruun, Gunnar, gdr. 97
Bråd, N. S. 80
Bundgaard, H., provst 112
Bysted, E. 71

Carlsen, baneformand 42, 44, 46
Carlsen, Per Sloth 109
Carlsen, Søren Sloth, arkivleder 209
Christensen, Christen 45
Christensen, Gotfred, maler 53, 63
Christian IX, dansk konge 49
Christian X, dansk konge 51
Christiansen, ledvogter 42
Christiansen, V. 71
Clausen, Peder, grosserer 67, 68

Dagmar, dansk prinsesse 49, 50, 51
Damgaard 82
Domino, Aage, redaktør 99

Drengsgaard, J., amtskolekonsulent 95
Drewsen, Michael, fabrikant 56, 58, 63

Egeberg, Edvard, forfatter 63
Elkjær, Anders 25, 28, 29
Elkjær, Kjeld, bibliotekar 99, 100
Enevoldsen, tobakshandler 55
Engberg, Jens, professor 102
Eriksen, Hartvig, overlærer 103
Espensen, Jørgen 22, 25, 29

Faber, Søren Pedersen, præst 22, 23
Fabricius, A. 59, 63
Fibiger, Elfride, forfatterinde 53, 63
Findal, J. Kr., viceinsp. 95
Flou, Bjarne, museumsinsp. 114
Frederik II, dansk konge 61
Frederik VI, dansk konge 62
Frederik VII, dansk konge 58, 59
Frederiksen 82
Frederiksen, madam 81
Friedel, fængselsforvalter 87, 91
Friis, Oluf Christensen, præst 25
Frijs, Christian Emil, lensgreve 102
Frijs, Jens Christian, lensgreve 102

Gammelgaard, Arne, skolebibliotekar 97, 102
Gersdorf, Joachim, rigsdrost 25
Goll, politimester 65
Grosen, Johs., gdr. 97
Grønborg, Johs., lærer 110
Gundtoft, sekretær 68

Hagstrøm, Gustav, skovfoged 62
Hansen, kontorchef 71
Hansen, Aksel B. 97
Hansen, Anne 64
Hansen, Anton Møller 120
Hansen, H. P., gdr., folketingsmand 64
Hansen, Henry, lokalhistoriker 105
Hansen, Jens 45
Hansen, Kurt departementschef 72, 73
Hansen, Marianne Hesselholt 109
Hansen, Morten 29
Hansen, Peder 29
Hansen, Rasmus 22
Hansen, Sv. Nørregaard 7, 34
Hansen, Søren, gdr. 85
Hansen, Søren Holm, gdr. 84
Hansine 79
Haubach, politiasistent 65
Helver, direktør 71
Henriksen, Peder, ledvogter 42, 43
Hitler, Adolf 85
Hoff, Annette, museumsinsp. 114
Holm, Erling, gdr. 97
Holsting, Stig, kunstner 104
Horn, Victor, politiasistent 97
Horskjær, Jan, forlagsred. 104
Hostrup, J. Chr., præst 59, 63
Huitfeldt, geheimeråd 113
Hulgaard, Asger 117
Hultberg, dommerfuldmægtig 91
Hvitved, Povl, bogtrykker 97
Heirup, H., biskop 97

Jacobsdatter, Kristine, 61
Jacobsen, Karl, gdr. 97
Jacobsen, Kristine Just 85
Jacobsen, M., sparekassedirektør 65
Jelsbak, A., konsulent 95, 97
Jensdatter, Kirstine 99
Jensen, 79
Jensen, Bech 71
Jensen, Børge, arkivleder 105
Jensen, Grethe 43
Jensen, Harald, redaktør 65
Jensen, Ingvar, gdr. 97
Jensen, J. A., murer 84

Jensen, Jens frugtavler 97
Jensen, Jens, ledvogter 42
Jensen, Karen Haugstrup 97
Jensen, Lars 45
Jensen, Marcus 45
Jensen, Mikael 71
Jensen, Mikkel 29
Jensen, Nydam, arkivleder 105
Jensen, Ove, lærer 97
Jensen, P. Holm, gdr. 97, 110, 120
Jensen, Rasmus 29
Jensen, Thomas, markmand 62
Jenses, Elli 21
Jens Hjulær 82
Jeppesen 62
Jespersen, snedker 79
Jespersen, Peder Ginnerup, gdr. 79
Johansen, Mads Slange, skræder 62
Johansen, Thomas 7, 53
Johansen, Thomas Slange, skrædder 62
Juncker-Poulsen, H., ejd.mægler 97
Justesen, Helene 97
Juil, Hans, installatør 97
Jørgensen, Espen, gårdfæster 22, 25
Jørgensen, Konrad 29

Kaarsted, Tage, historiker 63
Kabell, frk. 55
Kampmann, Hack, arkitekt 110
Kappel, Ulla, pianist 113
Kaster, E., stationsforst. 97
Kjær, Erik, godsejer 97, 121
Knie-Andersen, B., direktør 7, 69, 97
Knudsen, Hartvig 62
Kristiansen, Peter Friis, overlærer 97, 112
Kulikowsky, oberst 51
Køhl, Thorvald 117

Larsen, E. Hvejsel, direktør 97
Larsen, H. J. 71
Larsen, L. K. 97
Lassen, O. 71
Lauridsen, Finn H., overarkivar 121
Lauridsen, Rasmus, gårdfæster 21
Laursen, præst 65
Laursen, Carl A., brandinspektør 97, 107
Laursen, E. 80
Laursen, Henning, politikommisær 120
Laursen, Meta, arkivleder 108
le Maire, baneingeniør 42, 47
Leth, Viggo, gdr. 95, 97
Leth-Espensen, proprietær 65
Lindblom, Else Marie, arkivleder 105
Lindemann, generaloberst 57
Lindhardt, stiftsprovst 65
Loft, Søren, gdr. 65
Lorenzen, Erna, museumsinsp. dr. phil. 97
Lund, Birte Voigt, socialrådgiver 97
Lund-Sørensen, E., landsretssagfører 97

Madsen, missionær 68
Madsen, murer 79
Madsen, H. 71
Madsen, H. J., museumsinsp. 97, 120
Madsen, Jens, gårdfæster 21
Madsen, Th. Tromholdt, overlærer 121
Madsen, Thv., skolebestyrer 95, 97
Madsen, Troels, lærer 105
Mahler, H. P., gdr. 98
Malachowski, greve 48, 49, 51, 52
Marie, kogekone 82
Maskin-Nielsen 84
Mathiesen, læge 39
Mathiesen, Povl, sølvsmed 98
Mazanti, F. S., fængselsinsp. 94
Meedom-Bæch, Thomas, arkitekt 116
Methling, Johanne, arkivleder 98, 111, 120
Mette Marie 83
Michaelsen, Jørgen, præst 112

Mikkelsen, Carl, smedemester 95
Mikkelsen, M. R., førstelærer 98
Mikkelsen, Rasmus 29
Møllerup, N. E., gartner 98
Monsen, Espen 29
Monsen, Just 29
Mortensen, Kristen 39, 40, 41, 46
Mortensen, Lars, gårdfæster 25, 29
Munk, Kaj, præst 84, 104, 120
Munk, Marie 81
Møller, fabrikant 65
Møller, Th., fængselsforvalter 8, 86

Nero, romersk kejser 15
Nicolaj II, russ. tzar 49, 51
Nicolajsen, Sigurd gdr. 98
Nielsen, Agner, fængselspræst 86
Nielsen, Anne Marie 98
Nielsen, Bugge, dansk adelsmand 120
Nielsen, Ejnar, maler 105
Nielsen, Finn Holten, gdr. 106
Nielsen, Frands, murer 84
Nielsen, H. Hjørth 68
Nielsen, Johanne 43
Nielsen, Jytte, arkivleder 108
Nielsen, N. P. Boye, assurandør 98, 106, 120
Nielsen, Niels, murer 82
Nielsen, Peder, overbibliotekar 57, 98
Nielsen, Poul Mackeprang, frihedskæmper 58
Nielsen, Rasmus, landstingsmand 95
Nielsen, Simon, sognnytter 22
Nielsen, Svend, museumsinsp. 114
Nielsen, Søren, lærer 98
Nielsen, Vibeke, museumsinsp. 111, 114
Nyhuss, præst 112
Nørregaard, Hans Magnus, grosserer 65, 66, 67, 68
Nørregaard, P. Madsen, sagfører 64, 65, 68
Nørrevang, Arne 30

Olesen, Hakon 98
Olga, storfyrstinde 50, 51
Oppermann, A. 63
Otzen, Else, fotograf 98
Ousager, B., museumsinsp. 98

Paludan, Otto, præst 98
Pedersdatter, Mette 21
Pedersen, Anders, gårdfæster 22, 25
Pedersen, Chr., amtsrådsmedlem 65
Pedersen, Ejnar, skoleforstander 95
Pedersen, Ejvind Koch, journalist 104
Pedersen, Frede, lærer 98
Pedersen, Fog, præst 68
Pedersen, Georg, lokomotivfører 45
Pedersen, Hans, gdr. 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85
Pedersen, Hans (d. ældre), gdr. 79
Pedersen, Henning 117
Pedersen, Henrik 30
Pedersen, J. Chr., distriktsbestyrer 98
Pedersen, Jens Erik, cand. mag. 118
Pedersen, Konrad, skomager 106
Pedersen, Leif Juul, arkivar 104
Pedersen, P. M., skovejer 98
Pedersen, Peder 29
Pedersen, Peder, gdr. 33
Pedersen, Peder, lokomotivfører 45
Pedersen, Rasmus, gårdfæster 21
Pedersen, S. P. 63
Pedersen, Svend gdr. 45
Pedersen, Øllegaard 79
Pontoppidan, J. A., godsejer 98, 120
Pors, frk. 55
Povlsen, fru 71
Povlsen, Ø., gdr. 98

Randløv, Johs., fabrikant 98
Rasmussen, fru 83
Rasmussen, politibetjent 91
Rasmussen, Byskov, landstingsmand 91

Rasmussen, Albrecht, banevogter 45, 46
Rasmussen, Anne, bibliotekar 103, 106
Rasmussen, E., urmager 98
Rasmussen, Eske 23
Rasmussen, Jørgen 29
Rasmussen, Niels, gårdfæster 21
Rasmussen, Povl, arkivar 68, 99
Rasmussen, Povl 103
Rasmussen-Bushøj, Tage, handelsmand 8, 31, 98
Rasmussen, Thøger, koncertsanger 95
Rasputin, russ. munk 49
Reinholdt, Helle, museumsinsp. 118
Roed, maler 120
Rosborg, Hans, godsejer 106
Ræder, borgmester 94

Sabroe, Peder 102
Salomonsen, E., skoleinsp. 98
Samuelsen, maskinarbejder 65
Scheel, Christen, oberst 115
Schepeleern, stiftsprovst 68
Schmidt, Aug. F., forfatter 68
Schmidt, Erik, arkitekt 116
Schulz, J. Finneemann, gdr. 98
Schøler, Aage, gdr. 8, 78, 106
Schøler, N. P., lærer 102
Sesse Marie 83
Sigersen, Peder, gårdfæster 25, 29
Simonsen, O. F. 71
Simonsen, Thorkild, borgmester 121
Skautrup, P., professor 95, 96
Skovfoged, Anne Marie 8, 21
Skovhus, tømrer 82
Skyum, Sigurd, rektor 55
Sloth, Edel 108
Spanner, Søren, proprietær 98
Stemann, stationsforst. 41, 42
Stine, kogekone 82
Strange, Preben 112
Strøm, Henning, departementschef 110
Svane, A., vulkanisør 106
Sølling, vicefængselsinsp. 86, 88
Sønder, Th. Salling 112
Søndergaard, Marie 66
Sørensdatler, Maren 33
Sørensen, overbanemester 39, 41, 45

Sørensen, Karen Margrethe 98, 120, 121
Sørensen, Schytte 71
Sørensen, S. E., trafikkontrollør 98
Sørensen, Svend, bedker 105

Tendal-Hansen, Tove 108
Thaastii, Tage 112
Thomassen, Johan 62
Thomsen, J. S., overlærer 8, 64, 95, 98
Thomsen, Jens, ledvogter 42, 43
Thomsen, Mons, gdr. 79
Thorup, K., amtsrådsmedlem 98
Tolstrup, Inger, museumsinsp. 116
Tommesen, J. S., birkedommer 102
Tonn-Pedersen, Annette, mag. art. 117
Tornov, Edvard, banevogter 45
Trampedach, Kirsten, konservator 8, 9
Trap, J. P. 63

Valbjørn, Julius, førstelærer 112
Vasegaard, Søren, forfatter 96
Vedsø, Mogens, cand. phil. 119
Weinreich, løjtnant 88, 89, 91
Weisel 71
Vestergaard, Kjeld 118
Wiberg, præst 53, 55
Winterfeldt, Augusta 115
Wogelius, M., præst 23
von Bülow, cellist
von Dormus, general 93
von Krogh, F. F., overførster 55, 63
von Niperg, feltmarskalk 93
Wærum, Andrea 48, 49, 50, 52
Wærum, Mariue 48
Wærum, Niels 48
Wærum, Sofie 48, 50
Wærum, Særine 48, 49, 50, 51, 52

Xenia, storfyrstinde 51

Zwick, overretssagfører 64

Østergaard, N. P., redaktør 95, 96, 98
Østergaard, N. Stubbe, boghandler 98
Østergaard, Peder arkivleder 107
Østrup, Børge, maskinmester 84

Stedregister:

Afghanistan 18

Ajstrup 34
Alken 97
Allingåbro 97, 114
Almind Sø 53, 63
Amstrup 90, 91
Arnakke 56, 57
Asferg 109
Ask 79, 80
Astrup 111
Auning 111, 114

Bangladesh 115

Barrit 64
Beder 34
Bilsbæk 28
Bjerre 90, 91
Bjerregrav 109
Blegind 97
Bleid 47
Bornholm 115
Borresø 62
Brabrand 95, 98
Bras Sø 53
Bregentved 64
Brædstrup 52, 94, 98
Bygholm 43, 47

Charlottenlund 97

Clausholm 113
Constantinsborg 98

Danmark 20, 27, 30, 48, 49, 50, 51, 63, 69, 74, 75, 76, 77,

82, 109, 115, 120
Djursland 114
Dybdal 60

Ebeltoft 49, 50, 51, 52, 103, 104

Edslev 65
Egens 98
Egå 48, 95, 97
Elmose 34
England 51
Enstev 40
Erslev 106
Essenbæk 112
Europa 49

Falling 23

Fløjstrup 34
Foldby 79
Framlev 97
Fredericia 39
Frijsenborg 81, 82, 102
Fulden 32, 33, 34, 36, 37
Fussinge 109
Fårup 109

Galten 118

Gl. Estrup 114, 115, 116
Gangsted 29
Gisselfeldt 64
Gjerlev 108
Gjern 105

Gjessø 54, 61, 62

Grenaa 114, 115
Grundfør 84, 97
Haar 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84
Hadbjerg 106
Hadrup 29
Hads herred 21, 25, 26, 28, 31
Hadsten 79, 80, 81, 82, 105
Haldum 78, 80, 81, 84
Hamborg 25, 27, 30, 66, 102
Hammel 82, 84, 95, 97, 102, 103
Hansted 38, 39, 40, 41, 44, 45, 47
Haraldslund 106
Harlev 98
Harridslev 108
Hasle 96, 110
Hasselager 39, 40, 65
Hemstok 95
Herring 55, 76
Himmelbjerg 63
Hinnerup 79, 80, 81, 82, 84, 106
Holland 69
Holme 32, 36
Hornslet 109, 110
Horsens 28, 29, 40, 41, 42, 43, 44, 47, 52, 86, 87, 92, 96, 98
Horstved 98
Hov 31
Hovedgaard 46
Hvilsted 111
Hundsland 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30
Hylke 103, 106
Højbjerg 31, 32
Hørning 40, 111, 112
Hørret 96
Hårby 112, 117

Illerup 119

Italien 84

Jylland 23, 62, 66, 69, 74, 75, 76, 101

Kana 13
Kannerup 41, 42, 44, 47
Kattrup 64
Kina 50, 51
Kjellerup 61
Klampenborg 51
Kolt 40, 64
Krim 50, 51
Kærsgårde 22, 23, 26, 27, 29
København 38, 48, 51, 56, 57, 58, 66, 70, 82, 86

Ladelund 82

Lemming 40, 66
Leningrad 49
Lerbjerg 79
Letland 48, 49
Lillenor 34
Lillering 95
Limfjorden 67
Lisbjerg 84, 110, 111, 120
Læsten 109
Løgager 61

Mallinggaard 81

Mariager 109
Mellerup 108
Mesing 112
Midtjylland 96
Moesgaard 33, 34, 36, 37, 120
Mols 107
Moskva 49, 50
Mårslet 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 32, 33, 100

Nakskov 64

Nim 41
Ning herred 31
Norge 31, 85
Norsminde 31, 34, 36, 37, 121
Nørhald 107, 108, 109

Nr. Snede 90, 91, 94
Nr. Vissing 112
Nr. Vosborg 120

Odder 28, 30, 95, 97, 98, 116, 117
Oldrup 22, 26, 27, 28, 29
Ormslev 98, 121

Port Arthur 49
Purhus 108, 109

Randers 96, 113, 114, 116
Rendsborg 62
Riisskov 98
Riga 48
Ring 119
Ringsted 114
Ristrup 98, 121
Rodskov 110
Rom 15
Rosenholm 109, 110
Rougsø 109
Rud 108
Rudstrup 61
Rusland 49, 50, 51
Rye 96, 117, 118
Rønde 68

Salten Langsø 62
Sandager 117
Sandby 80, 81, 98
Sct. Petersborg 49
Serridslev 41, 42, 46
Sibirien 50
Silkeborg 45, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 63, 98, 104
Sjælland 69
Skablund 97
Skanderborg 39, 40, 41, 45, 47, 52, 63, 98, 104, 118
Skejby 110, 111
Skjoldelev 81, 98
Skjød 84
Skovby 97
Skæring 97
Skåde 32, 33, 98
Skåne 25
Snærrild 97
Solbjerg 99, 111
Sondrup 29
Sopiendal 118
Sortehavet 49
Spentrup 109
Stadil 120
Stensballe 91
Storenor 34
Søballe 112
Sølund 104
Sønderbæk 109

Sønderhald 109, 111, 112
Sønderjylland 74

Tanzania 115
Tendrup 29
Terp 97
Them 61, 62, 63
Thorsø 52, 59, 61, 62
Torup 23, 24, 28
Tranevig Sø 58
Trustrup 29
Tulstrup 111
Tved 97
Tvingstrup 39, 40, 42, 44, 45, 47
Tyrkiet 50
Tyskland 49, 52, 69
Tønning 98
Tåstrup 97

Uggelhuse 111

Vedersø 120
Vejlby 98
Vejle 67
Velling Koller 120
Venge 97, 112, 118, 120
Vestkysten 67
Vester Alling 111
Viborg 41, 68, 69, 99, 106
Viby 32, 64, 68, 76, 97, 98
Vilhelmsborg 34
Virklund 61, 62
Vitten 80, 81
Voel 105
Voldbygårde 62
Voldum 108

Yding 98

Ødum 110
Ødsted 110
Ørnsø 55, 56, 58
Ørrikslev 47
Ørskov 47
Ørting 28, 29
Østbirk 98
Øster Alling 112
Øster Tørslev 108
Østjylland 69, 70, 72, 76, 77, 101
Østring 49, 50

Åkjær 21, 22, 26, 28
Ålborg 39, 70, 74, 76, 88
Ålum 109
Århus 9, 20, 31, 32, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 48, 51, 55, 58, 64, 65, 66, 67,
68, 70, 71, 72, 75, 76, 77, 79, 80, 83, 84, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102,
103, 110, 111, 117, 118, 119, 120, 121